Ephemeris Philosophica Theologicae - Philosophicae
Facultatis in Universitate Lituana.

LOGOS

FILOSOFIJOS LAIKRAŠTIS

Redaguoja Prof. Pr. Dovydaitis

VII metai, 2 Nr.

Leidžia Lietuvos Universiteto Teologijos-
Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius.

KAUNAS 1927

Turinys—Sommaire.

Spinozos „monistinė“ filosofija.

(Spinozos 250 metų mirties sukaktuves paminint)

Par. Prof. Vladimiras Šilkarskis, Kaunas.

Faust. Du sprichst als erster aller Mystagogen,
Die treue Neophyten je be rogen;
Nur umgekehrt. Du sendest mich in's Leere,
Damit ich dort so Kunst als Kraft vermehre;
Behandelst mich, dass ich, wie jene Katze,
Dir die Kastanien aus den Gluten kratze.
Nur immer zu! Wir wollen es ergründen,
In deinem Nichts hoff' ich das All zu finden.
Goethe.

Dviejų šimtų penkių dešimtų metų Amsterdamo atsiskyrėlio mirties sukaktuvės (1677—1927) sukels, be abejo, visą eilę raštų, pašvęstų tam pagarsėjusiam galvotojui. Chore balsų, be jokio saiko aukštinančių Spinozos veikalą ir neabejojamą jo mokslo vertę, nuskęs, tur būt, balsai, abejojantieji arba nors sustojantieji ties klausimu, ar „Etikos“ autorius iš tikrųjų padėjo žmogaus minčiai įgyti amžinų laimėjimų. Bet tai tačiau visai nereiškia, kad tie balsai turėtų amžinai nutilti. Nes jeigu filosofijos istorija turi būti tikras mokslas apie laipsnius, kuriais kyla atitrauktoji mintis, siekdama vis tobuliau aprėpti tikrenybę,—tai klausimas del vietos, kurią turi tas ar kitas spekulacinis pastatas tikroje filosofinės minties pažangoje, gali būti pastatytas kiekvieną momentą. Filosofijos istorikas nežino visai užbaigtų aktų, jis priešinasi, arba bent turi priešintis ne tik pagrindo neturinčiam pasmerkimui, bet ir tokiam pasigėrėjimui, kuris nedrįsta paliesti storo sluoksnio dulkių, gulinčių visur, kur tik neprieina šviežias kritiškosios minties dvelkimas.

Peržiūrėti visus aktus, liečiančius Spinozos filosofiją, laikraščio straipsnyje, žinoma, negalima. Bet, kad paaiškėtų nors kiek klausimas del tos filosofijos esmės ir reikšmės, ištirkime trumpai bent jos pagrindus.

„Quicquid est, in Deo est, et nihil sine Deo esse, neque concipi potest“ (Eth. I, 15). Jeigu—kaip tvirtina Spinoza—be Dievo nieko negali nei egzistuoti nei būti suprasta, tai Dievo moksle turime pamatus, ant kurių iškyla visas to filosofo idėjinis pastatas. Ant pripuolamai ir laisvai sujungtų, be jokio vidaus būtinumo pamatų negali laikytis joks pastatas. Pamatų jėga ir glaudumas parodo viso pastato stiprumą. Taigi, įsižiūrėkime gerai į tuos pamatus.

* * *

Kada pradedame paeiliui tyrinėti literatūrą apie Spinozos filosofiją ir jos tariamą ar tikrą įtaką naujosios minties istorijai, pirmiausia stebina mus tas pernelyg neigiamas įvertinimas, su kuriuo susitinka tas spekulacinis pastatas pirmajame amžiuje po jo pasirodymo viešumoje. Spinoza, kaip matėme, laiko savo sistemą visašališku išplėtimu tvirtinimo, kad „be Dievo daiktai negali nei egzistuoti, nei būti suprantami“. Įrodyti, kad ta sistema tikrose savo išvadose veda prie Dievo neigimo, reiškia įrodyti, kad jos autorius neįvertina tikrojo savo minties pobūdžio, nemoka sujungti pradžios

su pabaiga [1]) ir paskui, kad pastatytas jo idėjinis rūmas yra visiškai eklektinis arba—kas dar blogiau—tiesiog kompilacinis [2]).

Pirmieji Spinozos sistemos tyrinėtojai laiko jo absoliučios būties mokslą kraštutiniu ateizmu, pridengtu vien spekulacine migla, sudaryta keistais, nes priešingais paprastai sąvokų reikšmei, posakiais [3]). „Synopsis Atheismi“—„Catechismus Atheismi absolutus“ vadina „Etiką“ Kortholt (1680) ir Poiret (1685); „Arcana Atheismi revelata“, sako socinijanas Cuper (1695); „Le nouvel Athéisme renversé“—tokią antraštę turi benediktino Lamy knygelė (1696), kuri Spinozos filosofijos prasmę reziumuoja šiais žodžiais: „...transformer l'homme en bête, après avoir transformé Dieu en machine: c'est en deux mots l'abrégé de toute la religion et de toute la Morale de Spinoza“; „Je crois qu' il est le premier qui ait reduit en Système l'Athéisme“—sako apie Spinozą garsus skeptikas Bayle (1697); „the most celebrated Patron of Atheism in our Time“—tvirtina Newton'o šalininkas deistas Clarke (1706). Tos pažiūros visuotinumą patvirtina kaip jau minėtas garsus rašytojas, Bayle—„...a vue de païs on apelle Spinozistes tous ceux qui n'ont guere de Religion et qui ne s'en cachent pas beaucoup“—taip ir Wolf'as (1737)—„unanimi omnium consensu athei existimantur spinozistae“. — Šiuo atžvilgiu nieku nesiskiria nuo aštuoniolikto šimtmečio rašytojų ir tikriausias to šimtmečio laikrodis Voltaire'as: „il (Spinoza) paraît athée dans toute la force de terme;—il l'est parce qu'il n'admet que l'éternité, l'immensité et la nécessité des choses...“ (Le philosophe ignorant. 1767, XXIV). O Voltaire'o „Sistemose“ Spinoza kreipiasi į Dievą su žodžiais:

Pardonnez-moi, dit il, en lui parlant tout bas,
Mais, je crois, entre nous, que vous n'existez pas.

Devynioliktame amžiuje pažiūra į Spinozą kaip į ateistą sutinka karštą pasipiktinimą ir niekinama, kaip ženklas dogmatiško nusistatymo, negalinčio išeit iš siauros bažnytinės užtvaros į platų ir atvirą didžiųjų filosofijos problemų lauką. Taigi, jau Voltaire'o vardo, kuris visą gyvenimą kovojo su Bažnyčia del tariamai „laisvos“ minties teisių,—jau to vieno vardo

---

[1]) „Quamquam calidissimus Atheus nomen Dei ubique passim commendet“. Poiret, Cogitationes rationales de deo, anima et malo (1685).

[2]) Taip, būtent, žiūri į Spinozą ir mūsų laikų įžymūs katalikų mokslininkai: Spinozas Philosophie—sako Haffner'is savose «Grundlinien der Geschichte der Philosophie», 1881 I 842,—ist das Grab aller Wahrheiten der Vernunft und der absolute Gegensatz der christlichen Religion; — ein trügerischer mystischer Hauch verbindet sich mit der falschen mathematischen Strenge, um die sinnlosen und willkürlichen Behauptungen des Philosophen zu verhüllen“. — „Spinozas Lehre - sako Otto Wilmann'as (Geschichte des Idealismus III² 288)—ist ein plumper Synkretismus, ohne jeden organischen Charakter. - - Bei ihr ist alles Mache, erzwungen, auf den Schein angelegt“...

[3]) „Spinozos apibrėžimai“—sako Wolf'as (Theologia naturalis § 672) kuriais remiasi visa sistema,—obscuritatem quandam fovent, quae menti parum attentae nebulam facile objicit“. — „Si l'on n'entend pas ce qu il veut dire par là, c'est sans doute parce qu'il a joint aux mots une significatiou toute nouvelle, sans en avertir ses lecteurs“ (Bayle, Dictionnaire, Art. Spinoza). — „Certe Spinoza non est magnus demonstrandi artifex“; „Videtur autoris ingenium fuisse valde detortum: raro praecedit via clara et naturali, semper incedit per abrupta et circuitus; pleraque eius demonstrationes magis animum circumveniunt (surprennent) quam illustrant (Leibniz, Pastabos apie „Etiką“ comp. Philosophische Schriften herausgegeben von Gerhardt I 139 et sq.).

užtenka tam aiškinimui pašalinti. Taip pat ne dogmatiškieji akstinai padiktavo skeptingam galvotojui Bayle'iui arba vienam iš artimo materializmui sensualistinio mokslo kūrėjų Condillac'ui šiuos sprendimus apie tą sistemą: „C'est—sako Bayle—la plus monstrueuse Hypothese qui se puisse imaginer, la plus absurde et la plus diametralement opposée aux notions les plus évidentes de notre esprit. On diroit, - - que pour fuir des difficultez qui peuvent faire de la peine à un Philosophe, il se soit jetté dans des embarras infiniment plus inexplicables, et si sensibles que jamais un esprit droit ne sera capable de les méconnoître“ [1]). Spinoza—pareiškia Condillac—„n'a nulle idée des choses qu'il avance - - ses définitions sont vagues, ses axiomes peu exacts - - ses propositions ne sont que l'ouvrage de son imagination et n'enferment rien qui puisse conduire à la connoissance des choses. - - J'eusse été aussi peu raisonnable d'attaquer les fantômes qui en naissent, que l'étoient ces chevaliers errans qui combattoient les spectres des enchanteurs. Le parti le plus sage étoit de détruire l'enchantement. („Traité des Systèmes“. 1749. Ch. X). — Taip pat žiūri į Spinozos nuosakumą ir jo tvirtinimų logišką ryšį beveik visi XVII ir žymiausios dalies XVIII amžiaus kritikai, kurių paminėsime čia dar Wittich'ą ir Lamy, Leibniz'ą ir Wolf'ą. „Pour moi—rašo Malebranche'as Mairan'ui 1713. IX. 29—bien loin de trouver, en lisant son livre la clarté que demande toute demonstration, je le trouve fort obscur et plein d'équivoques“. — „Strassenräuber und Mörder der gesunden Vernunft und Wissenschaft“— taip įvertina Spinozos veikalą Hamann'as.

Ta visuotina pažiūra į Spinozą, kaip į ateistą, susijusi su labai neigiamu jo sistemos filosofinės vertės ir logiško pastato įvertinimu, paskutiniuose aštuoniolikto amžiaus dešimtmečiuose pagrindinai pakitėja. Tos atmainos kaltininkas yra Jacobi, kuris savo „Laiškuose Mendelsonui“ (1785) įgyja nuostabią mintį paremti savo tikėjimo filosofiją, pripažindamas, kad racionalistinė Spinozos sistema nesiduodanti paneigti proto priemonėmis [2]); sistema, matematišku tikslumu išplėtota „Etikoje“, iš tikrųjų vedanti prie Dievo ir laisvos žmogaus valios paneigimo; o protas, būdamas įgimtas ateistas ir fatalistas, negalįs prieiti prie jokių kitų išvadų: pakilt į laisvės kraštą, priklausanti Aukščiausios Būtybės valdymui, filosofija galinti tik tikėjimo sparnais.

Tikėjimo filosofija, neduodanti protui jokių teisių pasiekti tikrąją daiktų esmę, rado labai nedaug šalininkų; tuo tarpu nuomonė, kad Spinozos sistema yra sudaryta more geometrico ant nesiduodančių sugriauti logiškų pamatų, davė pradžią legendai, kuri laikosi ligi šių dienų, sudarydama vieną svarbiausių kliūčių moksliškai ištirti ir nešališkai įvertinti tą sistemą.

Matematiškoji skraistė, kurią Spinoza apvilko savo išvadas, iš tikrųjų tik uždengė kyšančius jo raštuose kiekviename žingsnyje prieštaravimus. Tai, kad Jacobi nemokėjo pastebėti tų prieštaravimų, būtų neužtekę, žinoma, išaugti legendai apie Spinozos filosofiją, kaip apie vien tik savomis jėgomis pasitikinčio proto nepasiekiamą laimėjimą, jei ta legenda nebūtų radusi

---

[1]) Dictionnaire critique et historique IV⁵ 259—60.

[2]) Unüberwindlichkeit des Spinozismus von seiten des logischen Verstandesgebrauches. Jacobis Werke IV, XXXVII.

trijų didžiųjų naujosios dvasinės vokiečių kultūros kūrėjų paramos. Dvejetui metų praėjus po Lessing'o mirties, Jacobi paskelbė pasikalbėjimus, kuriuos jis neva buvo turėjęs su garsiuoju rašytoju ir kuriuose Laokoon'o autorius lyg pareiškęs, kad „be Spinozos filosofijos, nėra kitos filosofijos“. Prie to pareiškimo prisidėjo Herder'is, labai paviršutiniška ir laisva egzegeze Spinozos pažiūras priartindamas prie savųjų. Nuo Jacobi'o, ir dar labiau nuo Herder'io greit plintančią, nes nesutinkančią pasipriešinimo tikru jos dalyko žinojimu, legendą priėmė ir Goethė, o paskui juos ilga eilė aštuonioliktojo amžiaus pabaigos ir devynioliktojo pradžios rašytojų daro Spinozą mitišku galingos filosofinės dinastijos kūrėju, su kurio pastangomis riša laimėjimus, įgytus visai kitų žmogaus dvasios galiūnų. Nė vienas jų neparodo kiek rimtesnio sunkios sistemos pažinimo, nė prieš vieną jų joje esančių idejų visuma nepasirodė savo pilnumoje— kaip tat patvirtina Goethė apie save laiške Jacobi'ui 1785 m. birželio m. 9 d.; su juo didesniu lengvumu ir nerūpestingumu vokiečių rašytojai iš to ryšulio, kurio niekas jų neatvyniojo nė trupučiuką, traukia kaip pakliuvo atskirus siūlus ir puošia jais beveik nuo pat žmonijos galvojimo ryto vaikščiojančias pasaulyje mintis. Iš tų siūlų rūpi jiems pirmiausia mintis apie Dievą, kaip apie viską apimančią kuriamąją galią, pasireiškiančią visame kame, kas tik gyvena ir kruta pasaulyje. Tai amžinajai religinei ir filosofinei koncepcijai, naudodamies Toland'o nukaltu terminu, duoda panteizmo vardą ir jos konsekventiškiausiu atstovu paskelbia Spinozą. Panteistine laiko Spinozos filosofiją taip pat ankstyvesnieji vokiečių idealistinės spekulacijos atstovai. Kartu su ta pažiūra priima jie ir legendą apie nepralenkiamą tos sistemos logišką nuosakumą; taip pat, kaip ir jų pirmeiviai, ir jie su pamėgimu pašioja iš painaus audinio atskirus siūlus, ir paskui įleisdami juos į savo ratelį, nesirūpina perdaug apie jo tinkamumą likusiam verpalui.

Kantas, tiesa, dar priešinasi sugestijai, kurią sudaro greit auganti legenda: pasikalbėjime su profesorium Kraus'u jis prisipažįsta, kad tiesiog negalėjęs suprasti nei Jacobi'o dėstymo, nei paties Spinozos teksto. Bet jau tarp jo vyresniųjų šalininkų—iš kurių paminėsime čia Rehberg'ą[1]) ir Ewald'ą[2])—atsiliepia balsai, kad išvestoji „Etikoje“ sistema negalinti būti paneigta tomis priemonėmis, kurių turinti metafiziškoji filosofija, ir todel tiktai Kantas, neigdamas kiekvieną metafiziką, paneigęs ir Spinozos metafiziką. Pirmajame savo kūrybos laikotarpyje Fichtė taip pat mano, kad dogmatinės žydų galvotojo filosofijos negalima esą sumušti jo paties gerai apginkluotoje tvirtovėje: tačiau kiekvienas dogmatizmas turįs padėti ginklus atvirame kritiškosios filosofijos lauke, kuri kiekvieną tikrenybę laiko Aš ir jo veikimo padaru. „Wenn man das ich bin überschreitet, muss man notwendig auf Spinozismus kommen“ [3]). — Schelling'as ankstyvesniuose raštuose nesiskiria tuo atžvilgiu nuo savo pirmtakūnų plačiame vokiečių idealistinės filosofijos lauke. Dėdamas gamtos filosofijos pamatus, Scheling'as riša savo mokslą apie idealiosios ir realiosios tikrenybės pusių tapatybę su Spinozos mąstančios (cogitans) ir tįsios (extensa) substancijos mokslu, skelbdamas

---

[1]) Über das Verhältnis der Metaphysik zu der Religion. 1787.
[2]) Prakalba į Spinozos „Etikos“ vokiečių kalbon vertimą.
[3]) Sämmtl. Werke I 120.

tą paskutinį „pirmuoju žingsniu, be kurio nėra įžangos į filosofiją" [1]).

Toliau plėsdamas savo mokslą ir vesdamas prie apreiškimo filosofijos, garsus galvotojas išsivaduoja iš tos iliuzijos galios, pastebėdamas, kad Spinozos Dievas nėra gyva, kuriamoji Dvasia, bet negyva logikos kategorija, nuo kurios abstrakčiųjų apibrėžimų prie konkrečiųjų daiktų ir reiškinių pasaulio nėra jokio perėjimo. Tą priekaištą pagilina H e g e l'is. Nuo atitrauktinių, uždarytų savyje absoliučios būtybės apibrėžimų prie konkretaus pasaulio vedąs ne analitinis, bet dialektinis kelias; Spinoza jo nežinąs ir todel, jeigu būtų prisilaikęs vieną kart pasirinktos krypties, tai būtų turėjęs sustoti ties atitrauktine spekulacija apie begalinę ir būtiną Dievo esmę, be atodairos atmesdamas galutinųjų ir pripuolamųjų daiktų pasaulio buvimą. Todel, Spinozos filosofija esanti a k o s m i z m a s: „Gott ist nur die Eine Substanz; die Natur, die Welt ist - - nur Affektion, Modus der Substanz, nicht Substantielles. Der Spinozismus ist also Akosmismus - - Das Gegentheil von allem dem ist wahr, was die behaupten, die ihm Atheismus Schuld geben; bei ihm ist zu viel Gott" [2]).

Po H e g e l'io tas priekaištas filosofinėje literatūroje pasikartoja gana dažnai. C o u s i n'as, pavyzdžiui, esąs be abejo „Dvasios fenomenologijos" autoriaus įtakoje, vadina Spinozos sistemą „un théisme excessif qui écrase les individus", o anglų hegelistas C a i r d'as mano, kad jos svarbiausias siekimas buvo „to rise above the illusoriness and unreality of the finite". Pridėsime čia dar nuomonę autoriaus, kuriuo nutrūksta tikrasis nepatraukiamas vokiečių idealistinės filosofijos siūlas: „Seiner Grundtendenz nach ist es abstrakter Monismus, und wenn es ihm (Spinoza) gelänge, diese Grundtendenz durch das ganze System durchrzuführen, so wäre er zum Akosmismus geworden" [3]).

Taigi, turime prieš save tris visai skirtingus atsakymus į klausimą, kuriuo būdu Spinoza išsprendė pagrindinį visos savo filosofijos klausimą.

Pirmąjį atsakymą galėtume nusakyti tokiu būdu: Spinoza nepripažįsta nieko be atskirų daiktų pasaulio. Dievas yra tik terminas, neturįs jokio turinio, o jo mokslas apie absoliučią Būtybę yra vien tik užmaskuotas ir abstrakcijos miglose paslėptas ateizmas. Dievas čia visai išnyksta pasaulyje.

---

[1]) Sämmtl. Werke I 157.

[2]) Sämtliche Werke Bd. XV 373—4. Nuomonė—Spinozos mokslą apie Dievą esant akosmizmą—buvo išreikšta jau aštuonioliktame amžiuje M a i m o n 'o (1792) ir dar anksčiau—septynioliktojo šimtmečio gale - W a c h t e r'io (1699): „In diesem System - sako Maimonas—ist die Einheit reell; das Mannigfaltige aber bloss - - bloss idealisch. In den atheistischen Systemen hingegen ist es gerade umgekehrt... —- Es ist unbegreiflich, wie man das spinozistische System zum atheistischen hat machen können? da sie doch einander gerade entgegengesetzt sind. In diesem wird das Dasein Gottes in jenem aber das Dasein der Welt geleugnet. Es müsste also eher das akosmische System heissen" (Lebensgeschichte 154)— Žydų synagoga - sako Wachteris veikale „Spinozismus im Jüdenthumb", III Teil S. 60)—ir Spinoza „leugnen die Existenz der Materie und des körperlichen Talgs. Beide erkennen von oben bis unten in der Welt keinen anderen Stoff als die einige Substanz Gottes..." (E. 486). Aštuonioliktame amžiuje tie balsai buvo visai pavieniai. Be to, Wachteris gerai matė, jog tas „akosmizmas" nieku nesiskiria nuo ateizmo.

[3]) Hartmann Ed. Geschichte der Metaphysik I 418.

Antrasis atsakymas pabraukia Spinozos išvadose mokslo pradus apie Dievą, kaip be paliovos veikiančią kuriamąją galią, iš kurios reiškinių susideda visas pasaulio gyvenimas. Tai yra aiškiai panteistiškas pasaulio dievinimas.

Pagaliau, trečiasis atsakymas, kyląs iš antrojo atsakymo kritikos, tvirtina, kad Spinoza nežino jokio kelio išeit iš atitrauktinių absolučios būtybės apibrėžimų ribų ir todel jo Dievo moksle turime reikalą su nesąmoningu, tačiau nieku būdu nesiduodančiu apeiti, akosmizmu.

Kuris tat iš tų atsakymų yra teisingas? Prie kurio jų galime prisidėti šiandien, po ištisos virtinės tyrinėjimų, pašvęstų paslaptingam galvotojui, po tokios virtinės, kurios bangose, nors kuriam laikui, turėjo pasinerti kiekvienas, kas darbuojasi nepastoviose naujosios minties takuose?

Taigi, idėjinės eilės, susikertančios Spinozos sistemoje, duoda visai pakankamą pagrindą kiekvienam tų priešingų atsakymų: todel tam tikru atžvilgiu turėjo tiesos kaip tie, kurie rado Spinozos moksle ateizmą, taip ir tie, kurie pastebėjo jame panteistinį Dievo ir pasaulio vienumą, taip, pagaliau, ir tie, kurie jam prikaišiojo pasaulio panaikinimą atitrauktiniuose Dievybės apibrėžimuose.

Sistemingoje Spinozos idejos tvarkoje pirmiausia pasirodo ta idejų eilė, kurios akosminis pobūdis buvo nustatytas vėliausiai; Spinozos spekulacija neišeina čia nė žingsnio už to mokslo ribų, kurį išplėtojo Elejos mokykla.

Su ta eile Spinoza ladai dirbtinai jungia logiškojo panteizmo tarojimus. „Etikos“ autorius nesąmoningai renka čia tolimus atgarsius iš kitados buvusių galingų melodijų, girdėtų Platono ir platonikų įkurtose šventovėse.

Tos melodijos greit nutyla ir miršta; greit ir skubiai perbėga filosofas mokslą apie Dievą jame pačiame ir mokslą apie pasaulį, kaip logikos išvadą iš Dievo idejos; plačiau tuo tarpu išplėtoja toliau savo „Etikoje“ gamtos filosofijos pagrindus, psichologiją ir moralinio gyvenimo teoriją. Demokrito ir Epikuro, taip pat naujojo mechaniškojo gamtamokslio dvasia beveik absolučiai viešpatauja tose sistemos dalyse. Religiniai pradai čia visiškai išnyksta: Dievas, be kurio neva “nieko nėra ir negalima suprasti“, darosi negyvu terminu, su kuriuo pats Spinoza nebežino ką veikti. Ant akosmistinių pamatų ir panteistinių pirmųjų vainikų Spinoza stato visai ateistinius rūmus.

Pradedamuosius taškus kiekvienai tų priešingų idejų eilių Spinoza nustato jau pagrindiniuose visai sistemai pirmosios „Etikos“ dalies apibrėžimuose. Pradžios tašką akosmistinei eilei sudaro paties savęs priežasties (causa sui) sąvoka, pradžios tašką panteistinei eilei—substancijos sąvoka, perėjimą į ateistinę eilę—sutapatinimas Dievo su jo atributais; tos ne tik svetimos, bet tiesiog priešingos viena kitai idejų eilės sujungiamos lygumo ženklu, pastatytu tarp paties savęs priežasties, substancijos ir atributų visumos: „Deus sive causa sui, sive substantia, sive omnia Dei attributa“.

* * *

Svarstydami tipingas filosofinės minties atmainas, turime nuolat grįžt į nepralenktus helenų spekulacijos pavyzdžius. Nes graikai pirmieji surado vidaus logiškosios architektonikos paslaptį, kurios dėka idejos, apsupančios pagrindinių žmogaus dvasios uždavinių visumą, rišasi tarp savęs į užsida-

riusią savyje ir priklausančią nuosavo vidaus būtinumo metodinę visumą. Graikai pirmieji nubrėžė kelius, kuriais turi eiti žmogaus mintis, jei nenori, kad jos padarai taptų skiedromis, išsilakstančiomis pūstelėjus kiekvienam vėjeliui. Gilių intuicijų, aukštų kuriamosios minties pakilimų turėjome ir prieš graikus: užtenka tačiau palyginti giliausius metafizikos galvojimus, kuriuos paliko po savęs indų galvotojai, kad pastebėtume didžiausią, tiesiog neapskaičiuojamą savo vaisiais pažangą, padarytą helenų genijaus kuriamųjų pastangų. Be tų filosofinės minties laimėjimų pasaulis būtų palikęs lyg pirmoje kūrimo dienoje. Dievo dvasia lakiojo [1]), tiesa, ant vandenų, o beformėj masėj glūdėjo visų daiktų užuomazgos: tamsumos tačiau buvo ant gilumų ir tik kuriamasis helenų dvasios, „būk“ įnešė į tą chaosą šviesą ir tvarką.

Idealistinei metafizikai kuriamuoju „būk“, su kuriuo atsirado visas jos platus idejų pasaulis, buvo Būties (εἶναι, esse) sąvoka, nes visose jos atmainose ta sąvoka sudaro ne tiktai pradedamąjį punktą, bet ir visų jos išvadų pagrindą, versmę, iš kurios teka visa ta galinga spekulacinė srovė. Taigi jau pirmieji atitrauktiniai tyrinėjimai, pašvęsti tai sąvokai, pažymi žmogaus minties istorijoje pradžią naujos gadynės, nesustojančios ties pojūčių liudijimais, bet ieškančios kelio į grynosios minties kraštą.

Prie kelio, vedančio į būties sąvoką, artinasi jau A n a k s i m a n d r a s. Apsupančiame mus pasaulyje niekas negali ištrūkti iš nepaliaujamos gimimų ir mirties eilės, tik visokios būties pagrindas—Berybis (τὸ ἄπειρον) nesiranda ir nenyksta, bet yra amžinas, tai gimdydamas iš savęs, tai priimdamas atgal visus daiktus. Ta amžinosios ir, taigi, tikrosios būties sąvoka tampa K s e n o f a n u i pradedamuoju punktu jo tradicinių, homerinių dievų vaizdinių kritikoje. Dievybė turi tikrąją būtį, kuri nesiranda ir nenyksta, bet visais atžvilgiais atmeta nebūtį. Būtis yra, nebūties nėra, o jei nebūties iš visa nėra, tai negali būti kalbos ir apie tai, kad būtis galėtų kilt iš nebūties. Tikroji būtis, atmetanti visokią nebūtį, atmeta taip pat visokį daugingumą: „vienas yra dievas tarp dievų ir žmonių didžiausias“ (Fragm. 23); didžiausias yra tuo pačiu ir galingiausias; o daugelio galingiausiųjų, žinoma, būti negali: Aukščiausioji Būtybė gali būti tik viena.

Dievo vienumas yra kartu ir viso pasaulio vienumas: „Ksenofanas— sako Aristotelis (Metaph. I, 5) — žiūrėdamas į visą dangų (visuotinumas visko, kas yra po saule), tvirtino, kad Vienas yra tai Dievas“. Vienumas, toliau, yra visa apimąs; o apimdamas savyje viską, negali kilotis iš vietos į vietą, nes tai reikštų, kad kažin kas yra už vienumo. Tikroji ir vienintelė būtis yra taip pat nejudama: „Toje pačioje (vietoje) lieka Dievas ir visai nejuda“ (Fragm. 26).

Ksenofano apibrėžimai visai neturi tikslo duoti pozityvių žinių apie Dievybę, pilno jo vidaus esmės pažinimo: kilę kovoje su sau pačiai prieštaraujant griūvančia tradicine teologija, nustato tik, kurių ypatybių negalima

---

[1]) Redakcija čia norėtų pastebėt, kad Šventojo Rašto lietuviškame arkivyskupo Skvirecko vertime ši sąvoka išversta žodžiu „sklendeno“, ir kad šios sąvokos ilgą istorinį egzegetinį tyrinėjimą nesenai patiekė K. S m o r o n s k i žurnale B i b l i c a (Roma) 1925: „Et spiritus Dei ferebatur super aquas“. Inquisitio historico-exegetica in interpretationem textus Gen. 1, 2 c. (pusl. 140—156, 275—293, 361—395).

perkelt iš apsupančio mus pasaulio į absoliučiąją tikrenybę. Tikrosios ir amžinosios būties sąvoka reiškia tik, kad Dievybei svetimi yra kaip mirtis, taip ir gimimas, kaip išnykimas, taip ir atsiradimas; Dievybės vienumas atmeta homerinių dievų daugingumą, tikrosios būties nejudamumas nustato negalimumą jokio buvimo, kuris būtų anapus viską apimančio vienumo ribų. Kas yra Dievas vidujinėj savo esmėj, į tą klausimą Ksenofano apibrėžimai neduoda ir neketina duoti jokio atsakymo; „nebuvo“—skaitome 34-me fragmente—„ir nebus žmogaus, kuris pasiektų tikrą dievybės ir visų daiktų visumos pažinimą“. Nusimaną savo kiaurai neigiamam pobūdy pirmojo elejiečio apibrėžimai visiškai neneigia gyvojo religinio patyrimo Dievo, Dievo kūrėjo ir pasaulio Valdytojo; juk ant tokių kaip tik neigiamųjų apibrėžimų statoma vadinamoji neigiamoji teologija, sudarančioji vieną iš pamatų krikščionių mokslo apie Dievą, veik nuo pirmųjų jo plėtojimosi žingsnių. Negativinė, arba apofatinė, teologija nori vien tik pašalinti iš mūsų Dievo sąvokos visokius nevertus jo esmės vaizdinius; ji visiškai nepasiduoda iliuzijai, kad kritiškojo jo darbo vaisiai atidengtų Amžinojo veidą. Ne naturalus atitrauktinių sąvokų ir jų analizo kelias veda prie neišreikštųjų Viešpaties paslapčių, bet antgamtinis mistinės intuicijos kelias. Tą nepasiektosios ir neišreikštosios Dievo Esmės mokslą graikų mintis pasisavina visoje jo pilnumoje tiktai neoplatonizme, kad paliktų jį paskui krikščionių spekulacijai.

Helenų metafizikos ryte pirmosios neigiamosios teologijos užuomazgos vysta papūtus galingam, intelektualistiniam vėjui, nepripažįstančiam nieko, kas iš pagrindų gulėtų anapus proto ribų ir priemonių, o galvotojas, kuris be abejo plėtoja pradus, esančius Ksenofano moksle, išsirengia į tolimą kelionę grynosios minties aukso vilnų, prieš kurią ir kurioje ligi galo atsidengia grynoji tikrenybė. Tas pirmasis bebaimis jūreivis yra tikrasis racionalistinės ir idealistinės filosofijos įkūrėjas—P a r m e n i d a s iš Elejos.

Ksenofano skepticizmas, tvirtinąs, kad apie Dievybę ir jos darbus visiems žmonėms lemta turėt tik manymas (Fr. 34), nepatenkina jo mokinio. Manymas (δόξα), kuriame nėra tikrosios teisybės, yra iš tikrųjų viskas, ką duoda mums mūsų pojučiai; vien tik iš jų valdžios išvaduoto proto kelias gali privesti mus prie tikrojo pažinimo (ἐπιστήμη). Jeigu prieš grynąją mintį kiaurai atsidaro tiesos durys, jeigu daiktų esmė visa joje pasireiškia, visa sutelpa jos padaruose, argi tai nereiškia, kad tarp tikrojo daiktų pavidalo ir atitrauktinės minties nėra jokio skirtumo, arba kad tapatybės santykis riša mintį su jos dalyku?

Tą atitrauktinės minties ir tikrosios daiktų esmės tapatybę, sudarančią pagrindinį kiekvienos idealistinės metafizikos pamatą, kuri, būtent, todel vadinama panlogizmu, Parmenidas išreiškia dviejose išgarsėjusiose, daug kartų pakartotose savo poemos eilėse:

ταὐτὸν δ'ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὕνεκέν ἐστι νόημα (Fr. 8, 34) ir
τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναί (Fr. 5).

Nežinau žmogaus minties istorijoj jokio taip svarbaus savo vaisiais tvirtinimo, kaip tas pagrindinis atitrauktinės minties ir tikrosios tikrenybės sutapatinimas, nes ant jo stato savo idejų mokslą P l a t o n a s, o ant to mokslo kyla, kaip ant nepakeičiamo savo pamato, visos idealistinės filosofijos atmainos. Be to sutapatinimo, visoki mėginimai išvest iš atitrauktinės būties sąvokos objektyvios Esmės buvimą, jos ypatybes, jos pasireiškimą

ir plėtojimąsi visame pasaulyje neturėtų nei atramos punkto nei dargi prasmės: nes tik tokiu atveju, jeigu grynoji mintis yra tikrenybės esmė, jos atitrauktiniai apibrėžimai, ištraukti iš pagrindinės panlogistinės filosofijos idejos, būties idejos, atidengia visų daiktų esmę. Jau pirmoji idealistinės ontologijos sistema, išeidama iš to paties sutapatinimo, iš būties idejos analizės išveda jos buvimą ir savybes, arba perbėga pirmąją ir svarbiausiąją dalį kelio, kuriuo turi eiti kiekviena metafizika minties, pripažintos tikrąja daiktų esme. Tuo pačiu keliu eina ir Spinoza. Kelio pradžia, kuri remiasi atitrauktinės sąvokos ir tikrosios daiktų esmės sutapatinimu, sudaro tikrojo apibrėžimo (vera definitio) mokslą. Patyrimas neparodo mums amžinųjų daiktų esmių (experientia nullas rerum essentias docet. Ep. 10), veda mus tik į praeinančių ir atsitinkamų daiktų pasaulį, o ne tų, kuriuose buvimas nieku nesiskiria nuo esmės, ir taigi gali būti išvestas iš jos apibrėžimo, kai būtina logikos išvada (quorum existentia ab eorundem essentia non distinguitur, ac proinde ab eorum definitione concluditur. Ib.). Tie daiktai atidengia savo veidą vien tik prieš „tikrąjį apibrėžimą“, kuris „neturi ir nereiškia nieko, be apibrėžtųjų daiktų prigimties“ [1]). O kuris apibrėžimas mums laiduoja, kad absoluti būtis yra, o nėra veikiančios tuštumoje minties padaras? — „Būtis“—sako Parmenidas (Fr. 4, 2—3) „yra, nebūties nera (ἔστι γὰρ εἶναι, μηδὲν δ'οὐκ ἔστιν). Kad būtis (τὸ εἶναι) arba Esąs (τὸ ὄν) yra, seka aiškiausiai pasauly iš jos sąvokos: predikatas čia yra tiesiog dalyko apibrėžime—būtent esančio daikto sąvokoj. Ar tas logikos apibrėžimas yra kartu ir realus, ties tuo klausimu Parmenidas, kaip atstovas kraštutinio racionalizmo, įsitikinusio idejos galybe, kuriai tikrenybė turi atatikti,—ties tuo pagrindiniu klausimu Parmenidas ir nesustoja. Taigi, logiškojo predikato supainiojimas su realiuoju predikatu, kurį Kantas laiko pamatu, ir kartu pagrindine ontologiškojo argumento klaida, pasirodo jau čia visoje savo pilnumoje [2]).

Su tokiu pat nerūpestingumu išveda iš absoliučios būties sąvokos jos buvimą ir „Etikos“ autorius, o daro tai tuo būdu, kad duoda tam labai svarbiam savo vaisiais tvirtinimui apibrėžimo formą, kurį laiko teisingu: „Savo paties priežastim laikau tai, ko esmė turi buvimą, arba tai, ko prigimtis gali būti suprasta vien tik kaip esanti“ [3]) (Eth. I Def. I). Tas absoliučios būties, kaip paties savęs prie-

---

[1]) Eth. I 8 Schol. 2: — veram uniuscujusque rei definitionem nihil involvere neque exprimere praeter rei definitae naturam.

[2]) Palygink mano straipsnį „Rzut oka na rozwój spekulacji ontologistycznej“ (Kwartalnik filozoficzny. Kraków 1925 r., Tom III, Zeszyt I, str. 62—103).

[3]) Eth. I Def. I. Per causam sui intelligo id, cujus essentia involvit existentiam, sive id, cujus natura non potest concipi nisi existens. Causa sui sąvoka turi ilgą ir įdomią istoriją, kuriai pradžią daro Platonas savo τὸ ἑαυτὸ κινοῦν. (Phaidros). Plotinas apibrėžia absoliučią būtį, kaip ἡ φυσις ἡ παρ'αυτῆς ἔχουσα τὸ εἶναι (Enn. IV, 7, 14). Per neoplatonikų τὸ ἀναιτίως αἴτιον pakliūva ta sąvoka į patristiką: „Deus“—sako Lactantius (Divin inst. I, 7)—„ipse ante omnia ex se ipso procreatus“. Augustinas tvirtina, „quod illi causa ut sit, est etiam causa, ut sapiens sit“ (De trin. VII, 1). Jeronimas sako (Ad Eph. II, 3): „Deus sui origo est suaeque causa substantiae“. Ἡ οὐσία ἐστὶ πρᾶγμα αὐθύπαρκτον μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν (Johannes Damasc. Dial. c. 4). — Kaip išaiškino Suarez'as, tie apibrėžimai turi tik negatyvų pobūdį: „Ens non potest esse a se per positivam originem et emanationem: dicitur ergo esse a se, quatenus sine emanatione ab alio habet esse (Disp. 28, I, 6 et 7). Duodamas causa sui sąvokai teigiamą pobūdį, Spinoza darko mokslą, kurį rado scholastikų tradicijoj (Causa sui ut vulgo dicitur. De intel. emend. c. 12), ir daro klaidą, kurios nebūtų padaręs net menkiausias Viduramžių mokyklos auklėtinis.

žasties, apibrėžimas „id, cuius essentia involvit existentiam“ sudaro visų Spinozas išvadų apie Dievą jame pačiame pagrindą. „Iš to vieno“,—sako laiške Tschirnhaus'ui 1676 m. liepos 5 d.—„kad apibrėžiu Dievą, kaip būtybę, iš kurios esmės išeina buvimas, išvedu įvairias jo savybes, būtent, kad yra būtinai, kad yra vienas, nekintamas, begalinis ir tt“... Tai yra tas pats kelias, kurį nuėjo kadais Elejos galvotojas, ir kurį septynioliktame amžiuje, nieko nežinodamas apie savo pirmtakūną, bet pasiduodamas tam pačiam vidaus būtinumui, nueina Spinoza.

Eidami tuo bendru aprioriniu keliu, kuriam šviečia grynos, nes pojučių patyrimo purvu nesuteptos, sąvokos (tikrojo apibrėžimo) žvaigždė, abu galvotojai plėtoja absoliučios būties savybių mokslą: Dievas savyje pačiame—„Deus ad intra“, kaip pasakytų scholastikai,—gauna eilę atitrauktinių apibrėžimų, neva išsemiančių visą jo esmę ir todel nieku nesiskiriančių nuo jo realiųjų savybių.

„Būtis“—įrodinėja Parmenidas—„negali kilti iš nebūties,—nes nebūties visai nėra,—nei pereit į nebūtį. Atsiradimu vadiname būties pradžią, būties išnykimu—jos galą: neturėdama nei pradžios nei pabaigos būtis yra amžina. — „Amžinumu“—sako Spinoza (Eth. I Def. VIII.)—„vadinu patį buvimą, kiek jis gali būti suprastas, kaip atsirandąs būtinai iš paties amžino daikto apibrėžimo“ [1]). Kadangi tiktai Dievas yra „Būtybė, iš kurios apibrėžimo išeina, kad ji yra“ [2]), taigi Dievas yra amžinas. Iš apibrėžimo, arba sąvokos, išeina kaip Parmenidui, taip ir Spinozai absoliučios būties amžinumas. „Kas yra už būties, yra nebūtis, o nebūtis yra niekas, taigi būtis tėra viena“ [3]). Tame išvedžiojime, kurį Simplicius (Phys. 115, 11) išlaikė mums toj išvaizdoj, kurią duoda jam Teofrastas, nerandame nieko, be būties sąvokos analizės. Nieko kita neturi užtušuotas del nevykusios „geometriškos“ dėstymo formos Dievo vienumo įrodymas, kurį iškelia iš būties sąvokos Spinoza.

Nesustodami ties painia argumentacija, pastebėsime tiktai, kad „Etikos“ autorius laiške 1766 m. sausio 7 d. priima paklausimą Jono Huddes'o, norinčio, kad Spinoza duotų Dievybės vienumo įrodymą, pasiremdamas jos apibrėžimu, kaip esmės, turinčios būtiną buvimą (Demonstrationem Unitatis Dei, hinc nimirum, quod eius Natura necessarium involvit existentiam...). „Etikoje“ tas įrodymas buvo išplėtotas labai painiu ir nuobodžiu keliu, apie kurį teisingai pasakė Hegel'is, kad kadangi tvirtinimas „dass nur eine Substanz—Gott ist... liegt schon in den Definitionen; der Beweis ist also eine mühsälige unnütze Quälerei, die nur das Verstehen Spinozas zu erschweren dient“.

Taip pat absoliučios būties nedalumas (οὐδὲ διαιρετόν ἐστιν. Parm. Fr. 8, 22) išeina abiem filosofam iš to, kad dalumo priėmimas priešintųs jos apibrėžimui (definitioni adversum).

Kiekviena atmaina—tokiu būdu galime išreikšti Parmenido mintį—randasi senųjų savybių išnykimu, o naujųjų atsiradimu. O kadangi iš būties sąvokos išeina, kad kaip išnykimas, taip ir atsiradimas joje yra negalimi, tai būtis yra nekintama. — „Jeigu“—įrodinėja Spinoza—„Dievybė keistųsi

---

[1]) Eth. I Def. VIII. Per aeternitatem intelligo ipsam existentiam, quatenus ex sola rei aeternae definitione necessario sequi concipitur.

[2]) Ens ex cujus definitione sequitur ipsum existere. Eth. I 19 Dem.

[3]) τὸ παρὰ τὸ ὄν, οὐκ ὂν—τὸ οὐκ ὂν οὐδέν—ἓν ἄρα τὸ ὄν.

buvimo atžvilgiu (sub ratione existentiae), tai keistųsi ir esmės atžvilgiu (sub ratione essentiae), nes Dievybės esmė nieku nesiskiria nuo jos buvimo: Dievybės sąvoka iš teisingos taptų klaidinga, o kadangi tai yra negalima, tai iš absolučios būties sąvokos išeina, kad ji yra nekintama.

Absoluti būtis—išvedžioja Spinoza—gali būti suprasta vien tiktai, kaip begalinė, nes jei jos prigimtis būtų aprėžta, turėtume laikyti ją už jos ribų nesančia, o tai priešintųs apibrėžimui Dievybės, kaip savęs pačios priežasties, turinčios buvimą pačioje savo sąvokoje. — Trumpiau ir paprasčiau galima būtų išplėtoti tas įrodymas naudojantis Parmenido sąvokomis bei žodynu ir, kas svarbiausia, pasiduodant vidujinei jo idejų konsekvencijai; tik nebūtis galėtų aprėžti būtį, o kadangi nebūties visai nėra, tai būtis yra begalinė: Dievas yra begalinis, nes nėra nieko, kas galėtų jį aprėžt iš bet kurios pusės. Jei pats Elejietis neišvedė tos iš savo ontologijos premisų būtinos išvados, tai tik todel, kad būdamas tipingas helenas, buvo įsitikinęs, kad begalinė ir neaprėžta tikrenybė mažiau turi tobulumo, negu užbaigta ir aprėžta. Vidaus konsekvencija, vedanti pripažint būtį esant begalinę, yra—pakartojame—ta pati abiem galvotojam. Todel tai paskutinis žymus Elejos mokyklos atstovas Melisas, tam tikro savotiškumo turinčiu būdu plėtodamas mokytojo mokslą ir pasiduodamas tai konsekvencijai, pridėjo prie atitrauktinių absolučios būties apibrėžimų ir begalybę.

Stengėmės įrodyti, kad Spinozos mokslas apie Dievą, suprastą kaip paties savęs priežastį, kaip savo pagrindiniuose pamatuose, taip ir vedamuosiuose motyvuose, taip pagaliau ir visame savo aprioriniame pastate nieku nesiskiria nuo klasikinės akosmistinės ontologijos formos, išplėtotos Parmenido. Ta ontologija aiškiai ir be pastabų panaikina pasaulį atitrauktiniuose absolučios būties apibrėžimuose. Bet relatyvumas ir absolutumas yra santykinės sąvokos: kaip negali būti tėvo be sūnaus, arba dešinės pusės be kairės, taip pat ir absolučios, begalinės ir vienintelės būties sąvoka nustoja viso turinio, kai atmetama visoks relatyvumas, ribotumas ir daugingumas: pašalindami vieną iš santykinių sąvokų, pašaliname ir antrą. Tas būtinumas, surišąs tarpusavy santykines kategorijas, atkeršijo išvadoms, nesiskaitančioms su taip aiškia tiesa, tuo būdu, kad davė joms visai neigiamą pobūdį. O neigiamieji apibrėžimai jokio pozityvaus turinio neturi, taigi ir negali jokios tikrenybės atidengti. Parmenido ir Spinozos amžinumas reiškia vien tai, kad objektyviosios būties idejai negalima pritaikyti laiko kategorijos; vienumas vėl yra daugumo neigimas, o kaip tat išaiškino nepralenkiama dialektine jėga Platonas, atitrauktinis vienumas panaikina ne tik atitrauktinį daugumą, bet ir pats save; neigiamas, pagaliau, tokių apibrėžimų pobūdis, kaip nedalumas ir nekintamumas, nereikalauja, rodos, paaiškinimų. Tų apibrėžimų dalykas yra ne visokios būties pilnumas, bet giliausias abstrakcinis tuštumas, kuriame nėra nei pradžios, nei galo, nei ribų, nei laiko,—kuriame išnyko, tiesa, daiktų daugumas, atsiradimas ir žuvimas, bet užtat neliko jokio apskritai pozityvaus turinio. Tobulumas (perfectio), kurį Spinoza teikia paties savęs priežasčiai, yra ne kas kita, kaip tik tos galutinės tuštumos patvirtinimas: neturėdama jokių apskritai savybių, būtybė, iš kurios esmės išeina buvimas, neturi taip pat ir jokio netobulumo, neskiriamai surišto su kiekviena subjektinga ir baigiama būtim, bet neturi tik todel, kad iš visa nieko neturi. Atitrauktinių sąvokų žaidimas, kurios turėjo

galutinai nustatyti aukščiausios Esmės savybes joje pačioje, privedė prie galutinio visokios tikrenybės panaikinimo. Toje negatyvioje panlogistinės spekulacijos išvadoje, nukreiptoje į Dievybės savybes joje pačioje, turime labai iškalbingą teismą keliui, kuriuo einama pirmuoju, apibrėžiančiu visą tolimesnę jo kryptį bėgimu. Jo pradedamąjį punktą sudaro būties sąvokos pripažinimas absolučia būtim joje pačioje; o tai yra visos idealistinės filosofijos πρῶτον ψεῦδος; sąvoka turi tikrenybę vien tik mintyje, kuri ją daro, o pati savyje, arba atitraukus nuo mąstančio asmens visai nieku nesiskiria nuo nieko. Būties ir nebūties tapatybė („Identität vom Sein und Nichtsein“), kurią Hegel'is daugiau kaip dviem tūkstančiam metų praslinkus po Parmenido paskelbė pradedamuoju punktu savo sistemai, yra jau pasislėpusi Elejos ontologijoje, nors ir rodosi prieštarauja jos pirmajam išdidžiam pareiškimui, kad „Būtis yra, nebūties nėra“.

Tas idealistinės filosofijos kūrėjo klajojimas abstrakcinėje tuštumoje, kuriame grynoji, arba atitrauktoji nuo visokios tikrenybės, mintis vien tik savo jėgomis remiasi ir klauso tik savo nustatytų taisyklių, sužavėjo jau Platoną ir ligi šių dienų žavi kiekvieną, kas įdėmiai įsižiūri į bekūnius Parmenido spekulacijos kūrinius. Taip pat tikro nusistebėjimo vertas Elejos Išminčiaus tikrumas, su kuriuo jis žengia kartą išrinktu abstrakciniu keliu, beveik iki pat galo ne tiktai nepažvelgdamas į šalį pasaulio, su kuriuo susitinkame kasdieniame patyrime, bet tiesiog skelbdamas esant iliuziją viską, ką žmogaus mintis įgyja paprastu pažinimo keliu. Griežtą, kiaurai abstrakcinę nesujudinamos širdies (ἀτρεμὲς ἦτορ) tiesą skiria nepereinama bedugnė nuo mirtingųjų žmonių manymu (βροτῶν δόξαι), pasiremiančių apgaulingais jausmų liudijimais. Ant svaiginančios aukštumos, ant kurios žmogaus mintis vos gali atgauti kvapą, be artimiausių Parmenido įpėdinių, niekas iš tolimesnių panlogistinės spekulacijos atstovų išsilaikyti neįstengė. Attirauktinės minties lėkimas leidžiasi žemyn, stengdamasis surišti negyvus absolučios būties apibrėžimus su apsupančia mus relatyviąja tikrenybe. Tos pastangos pačioje savo esmėje turi nueiti niekais; iš nieko nesiranda nieko ir iš atitrauktinių apibrėžimų voratinklio negalima gauti medžiagos pastatyti kad ir lengviausiam tiltui, jungiančiam tuos apibrėžimus su konkrečia tikrenybe: ant iliuzijos, kad lengvutis audeklėlis, suaustas iš ant greitųjų sukabintų atitrauktinių apibrėžimų, padarys stebuklą ir iš tikrųjų sujungs abu krantu, išaiškindamas ir nustatydamas su matematišku tikslumu Dievo santykį su pasauliu,—ant tos iliuzijos statoma visa panteistinė Spinozos metafizika,—vienos substancijos ir jos nesuskaitomų išraiškų metafizika. Substancijos sąvoka buvo ne tik visai nereikalinga, bet ir visai netinkama, kol buvo kalbama apie Dievo esmę jame pačiame. Ankstyvesniuose už „Etiką“ raštuose, taip pat ir savo laiškuose Spinoza išrenka paprastai pradedamuoju punktu Dievybės savybėms jame pačiame išvesti sąvoką Būtybės (E n s), iš kurios esmės išeina buvimas; toliau protaudamas Spinoza neišeina čionai iš tos sąvokos ribų. Jei „Etikoje“ tai pačiai išvadai Spinoza naudojasi kartais substancijos sąvoka, tai reiškia vien pagrindinių idejų eilių susikryžiavimą ir supainiojimą, grįžtantį čia, deja, labai dažnai. Tas susikryžiavimas turi aiškią klaidą, logikoje vadinamą „quaternio terminorum“, nes vietoj visai užsidariusios savyje būties, priklausančios paties savęs priežasčiai, atsiranda dabar substancijos, arba pastovaus daiktų pamato sąvoka; ir prie

tos sąvokos pritraukiami apibrėžimai, išsiplėtojantieji iš sąvokos Būtybės (Ens), turinčios savyje būtiną buvimą. Spinoza prasilenkia čia su savo pareiškimu, išreikštu viename paskutinių laiškų, pasiekusių ligi mūsų. Davėme jau tą labai svarbų pareiškimą vertime, dabar pakartojame jį originale:—„ex hoc solo, quod Deum definio esse ens ad cujus essentiam pertinet existentia, plures ejus proprietates concludo: nempe quod necessario existit, quod sit unicus, immutabilis, infinitus, etc“...[1]). Sąvokų eilė—pabrėšime dar kartą tą pagrindinę Spinozos mokslo savybę apie objektyviąją būtį joje pačioje—išsiplėtoja čia visa iš paties savęs priežasties apibrėžimo, kuris del savo kiaurai neigiamo pobūdžio negali būti jokiu pagrindu. Tos tiesos paniekinimas priverčia Spinozą sutapatinti causa sui ir substancijos sąvokas. Substancijos sąvoka, perkelta čia iš scholastinės tradicijos, atatinkamai sudarkius pirminę tos kategorijos reikšmę, naudojama antroje Dievo mokslo dalyje sudaryti abstrakcinei miglai ir pakabinti jai ant bedugnės, skiriančios atitrauktinius šešėlius nuo realiųjų daiktų. Įsižiūrėkime į tą miglą, kurioje Spinozos mintis daro greitą ir, rodosi, lengvą perėjimą nuo akosmistinio Dievybės mokslo į panteizmą.

* * *

„Dievuje — sako apaštalas Povilas—gyvename ir judame ir esame“. Tuose žodžiuose turime klasikišką p a n e n t e i s t i n ė s mistikos posakį, kurios pradai pasirodo kiekviename gyvame religiniame patyrime. Būdamas kiekvieno gyvenimo versmė, Dievas visiškai neišsemia savo kūrinyje begalinės savo kuriamosios galios: pasaulis, kad ir visai priklauso nuo Kūrėjo veikimo, visai neužpildo Jo esmės; nepereinama bedugnė skiria absoliučiąją ir amžinąją Būtį nuo relatyviųjų ir praeinamųjų daiktų, tarp kurių gyvename ir darbuojamės. Nuo tos panenteistinės koncepcijos, paremtos—pabrėšime čia dar kartą—betarpišku mistišku patyrimu, p a n t e i s t i n ė koncepcija, tikra to žodžio prasme, skiriasi tuo, kad ji tarp vidujinės Dievybės esmės ir viso pasaulio gyvenimo neranda jokio skirtumo: ta pati tikrenybė, žiūrint iš vienumo pusės, kuris viską apglobia ir iš kurio viskas kyla, yra Dievas,—o žiūrint iš begalinių to vienumo reiškinių pusės—pasaulis. Atskiri daiktai yra vien pasyvios grandys begalinėje grandinėje, kuri apsupa ir riša į vieną visumą viską, kas yra; skirtumas tarp tos grandinės ir vidujinės Dievybės tikrenybės bei veikimo yra vien tik mūsų minties padaras, kuri žiūri į tą patį dalyką iš dviejų įvairių matymo punktų. Panteizmas sulieja kūrinį su Kūreju, statydamas vietoj kuklios, nors ir pagrindinės religinio patyrimo tiesos, „Viskas yra Dievuje“ išdidų „Viskas yra Dievas“.

Europos minties istorijoj abi koncepcijos, kaip ta, kuri iškelia Kūrėją virš kūrinio, nors ir pripažįsta Jį visokio gyvenimo versme, taip ir ta, kuri

---

[1]) Kad visos Dievo savybės (proprietates) turi išsiplėtoti iš savo paties priežasties apibrėžimo, Spinoza sako dar aiš iau 60 (64) laiške: „Jam autem ut scire possim, ex qua rei idea ex multis omnes subjecti proprietates possint deduci, unicum tantum observo, ut ea rei idea sive definitio causam éfficientem exprimat. -- Sic quoque cum Deum definio esse Ens summe perfectum, cumque ea definitio non exprimat causam efficientem, -- non potero inde omnes Di proprietates expromere; at quidem cum definio Deum esse *Ens* etc. Vide Definit. I (su Erhardt'u skaitau I vieton VI) part. I. Ethices. O tas apibrėžimas sako: Per c a u s a m s u i intelligo id, cujus essentia involvit existentiam; sive id, cujus natura non potest concipi nisi existens.

ligi galo ištirpina Dievą pasaulyje,—abi, sakau, koncepcijos teorinių pagrindų ieško pagrindiniuose neoplatonikų metafizikos pamatuose. Panenteistinė mistika remiasi mokslu apie nepasiekiamą ir neišreiškiamą paslaptį, esančią viršprotinėje (ὑπέρνοος, ὑπερούσιος) aukščiausioje Vienybėje, o panteistinė koncepcija atmeta tą mokslą su išdidžiu įsitikrinimu, kad prieš atitrauktinę mintį turi kristi nuo tiesos visos uždangos,—palieka tuo tarpu su mažesnėmis ar didesnėmis atmainomis mokslą apie kūrinio laipsnius, kuriais Dievybė nueina į pasaulį, išplėtodama idealų kiekvienos būties pavyzdžių srityje neišsemiamą savo turinį.

Logiškasis emanatizmas vaizduoja pasaulį sąvokų piramidos pavidalu: ant žemiausių jos laipsnių stovi atskirų siauriausio tūrio daiktų idejos; ant jų kyla laipsniais vis platesnės tįsos idejos, kol minties judėjimas, einąs vis augančio bendrumo kryptimi, pasiekia bendriausio turinio būties, arba esmės (εἶναι, esse) ideją ir ant jos sustoja, kaip ant savo ribos. Eidama priešinga kryptimi—nuo būties idejos ligi atskirų daiktų idejos—dialektika, nustatydama vis mažesnio bendrumo laipsnius, atidaro prieš mus kuriamąjį Dievybės kelią, nusileidžiantį nuo sąvokų piramidos viršūnės per vis platesnius ratus ligi pat apatinio rato, apimančio visas atskiras būtybes. Minties judėjimas vis mažėjančio bendrumo laipsniais darosi todel tiesioginiu žvilgiu įkūrimo paslaptis: „Nil aliud esse video,—sako didysis IX amžiaus galvotojas Scotus Eriugena—in quo naturaliter inesse οὐσια possit, nisi in generibus et speciebus, a summo usque deorsum descendentibus, h. e. a generalissimis usque ad specialissima, i. e. individua: seu reciprocatim sursum versus ab individuis ad generalissima. In his enim veluti naturalibus partibus universalis οὐσια subsistit“ [1]. — „Sapientem (divinam naturam) esse, ex divisionibus eorum (quae sunt), in essentias, in genera, in species. differentiasque, numerosque... rectae mentis contuitu Theologi scrutati sunt“ [2]. Logiškosios ierarchijos laipsnių, kuriais nusileisdama Dievybė dalija pirminį savo vienumą į nesuskaitomą idejų daugybę, mokslo žymių randame pas Spinozą vien atsitinkamai išplėtotame begalinių reiškinių („modi infiniti“) moksle,—visoje tačiau pilnumoje palaiko „Etikos“ autorius pagrindinį logiškojo emanatizmo tvirtinimą, kad „visa, kas tik gali būti nebaigiamo proto dalyku“ („omnia, quae sub intellectum infinitum cadere possunt“) išeina („sequitur“) iš aukščiausios Būtybės ir kad tas išėjimas turi kiaurai logišką pobūdį, kurio pavyzdžiu Spinoza duoda matematikos tvirtinimų nuosakumą: „a summa Dei potentia, sive natura infinita infinitis modis, hoc est, omnia necessario effluxisse, vel semper eadem necessitate sequi, eodem modo, ac ex natura trianguli ab aeterno et in aeternum sequitur, ejus tres angulos aequari duobus rectis“. (Eth. I, 17 Sch.).

Matėme, kad atitrauktinė spekulacija apie absoliučios būties joje pačioje savybes neįgijo ir negalėjo įgyti nieko be trumpos prieštaraujančių apibrėžimų eilės, kurių dalykas gali būti tik niekas. Logiškasis panteizmas tą, būtent, nieką, kuris užsidėjo sau ant galvos karališką absoliučios būties vainiką, skelbia vieninteliu daiktų pagrindu, o daro tai tuo būdu, kad stato

[1]) De divisione naturae. Lib. I. Cap XXVI. Editio H. J. Floss: Ioannis Scoti Opera quae supersunt omnia. 1853 (Patrologiae latinae cursus completus. Series II. Tomus CXXII). Pag. 472.

[2]) Ib. Lib. I Cap. XIII P. 455.

lygybės ženklą tarp „causa sui“ ir „substantia“ sąvokų. Tas ženklas turi būti tiltu, jungiančiu nieką, pripažintą absolučia tikrenybe, su esančiojo pasaulio beribe; tų sąvokų sutapatinimas turi, tartum magiškasis užbūrimas, per vieną akimirką absolučiąją tuštumą, pakeist į absoliučiąją pilnumą. Tuos burtus Spinoza atlieka septintuoju pirmosios „Etikos“ dalies tvirtinimu, išplėsdamas paties savęs priežasties apibrėžimą, kaip būtybės, „iš kurios esmės išeina buvimas“ į substanciją: substancija turi būti pačios savęs priežastis, nes negali būti padaryta kitos substancijos [1]), kadangi visame pasaulyje negali būti dviejų substancijų su tuo pačiu atributu, arba turinčių tarpusavy ką bendra [2]). Aiškų tos argumentacijos nenuosakumą pastebės kiekvienas „Etikos“ skaitytojas, kurio neapakina legenda apie matematiškai tikslų galvotoją: Adomas Mickevičius, pavyzdžiui, prieš tvirtinimą, kad „daiktai, neturintieji tarpusavy nieko bendra, negali būti vienas kito priežastis, „Etikos“ paraštėje parašė paprastą ir aiškią, o tuo pačiu tą labai svarbų Spinozos argumentacijai pagrindą visai panaikinančią pastabą, kad „visi daiktai turi visada ką nors bendra tarpusavy“ [3]).

Nevertėtų sustoti ties ta krintančia į akį klaida, jei ne ta aplinkybė, kad ant jos—pabrėšime tai dar kartą—visu sunkumu remiasi perėjimas iš akosmistinio mokslo apie absolučią būtį joje pačioje į panteistinį mokslą apie absolučią būtį jos santykyje su pasauliu. Būtybė, iš kurios esmės išeina buvimas, ne tiktai nustoja buvusi prieštaraujančių apibrėžimų, neprieinančių prie jokios tikrenybės, veiksniu (subiectum), bet viena akimirka pavirsta absoliučiu pagrindu visko, kas yra. Ta metamorfoza, prieš kurią nubąla visos Ovidijaus metamorfozos, vėl gauna tariamą pagrindą „tikrojo“ apibrėžimo keliu. Substanciją Spinoza apibrėžia, kaip „tai, kas yra savyje ir darosi suprantama savaime, arba tai, ko sąvoka nereikalauja kito daikto sąvokos, kuris jį apibrėžtų“ (formuotų) [4]). O pabaigtuosius daiktus „Etikos“ autorius laiko substancijos „išraiškomis“, arba „tai, kas yra kitame ir per tą kitą suprantama“ [5]). O kadangi, kaip sako pirmasis pirmosios dalies tvirtinimas, „visa, kas yra, yra ar pačiame savyje, ar kame kitame“, todel „kas tik yra, yra dievybėje (arba substancijoje) ir be dievybės (substancijos) niekas negali nei būti, nei būti suprasta“ (I, 15) [6]).

Spinoza mano, kad tos, išaustos iš substancijos ir išraiškos sąvokų priešpastatymo, išvados visiškai užtenka pagrįsti su matematišku aiškumu pagrindiniam logiškojo panteizmo tvirtinimui, kad individualių būtybių, turinčių savyje jei ne buvimo, tai bent veikimo versmę, nėra visai, bet viskas

---

[1]) Substantia non potest produci ab alio-erit itaque causa sui (I 7 Dem.)

[2]) In rerum natura non possunt dari duae substantiae ejusdem attributi,-hoc est quae aliquid inter se commune habent. (I 6 Dem.).

[3] Władysław Mickiewicz. Żywot Adama Mickiewicza Tom II Dodatek.

[4]) Per substantiam intelligo id, quod in se est, et per se concipitur: hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei (I Def. III).

[5]) Per modum inteligo substantiae affectiones, sive id quod in alio est, per quod etiam concipitur. (I Def. V).

[6]) Quicquid est in Deo est, et nihil sine Deo esse neque concipi potest. — Demonstr. Praeter Deum nulla datur neque concipi potest substantia,-hoc est-res, quae in se est et per se concipitur. Modi autem sine substantia nec esse nec concipi possunt; quare hi in sola divina natura esse et per ipsam solam concipi possunt. Atqui praeter substantias et modos nil datur.- Ergo nihil sine Deo esse neque concipi potest; q. e. d.

susideda iš išnykstamų amžinojo gyvenimo išraiškų; už Dievo nėra—jei pavartosiu paties Spinozos posakį—nėra nieko be bangų, kurios, pasiduodamos kiekvienam vėjo pūsterėjimui, be paliovos tai kyla, tai vėl krinta nekintamame vandenyno paviršiuje. „Tikrajam apibrėžimui“ tuo būdu tenka čia ta pati rolė, kaip pasakose iš „Tūkstantis ir vienos nakties“ magiškam, visas paslaptis atveriančiam užkeikimui: „Sezamo vartai, atsiverkite!“ Užteko apibrėžimu, pripažintu teisingu, gauti absolučios būties idėją, kad pašalintų visokius abejojimus del jos buvimo, užteko paskui išausti iš tos idejos jos atitrauktinius apibrėžimus, kad pažintume absolučios būties savybes joje pačioje—tos pačios stebuklingos apibrėžimo jėgos užtenka dabar suformuoti substancijos sąvokai iš vienos pusės, kaip to „quod in se est“, išraiškos sąvokai „quod in alio est“ iš antros pusės, paskui priešpastatyti tas sąvokas, kad galutinai išspręstų sunkiausią metafizinės filosofijos uždavinį, Kūrėjo santykio klausimą su kūriniu, begalinės ir amžinosios būties su baigiamąja ir praeinamąja būtim. Scholastinė filosofija dažnai susitinka su priekaištu, kad ji nepripažįstanti jokio kito kelio į tikrąją daiktų esmę, be atitrauktinių apibrėžimų žaidimo, kad ji per dažnai negyvas sąvokas laikanti gyvais daiktais ir pagrindinai neskirianti logikos santykių nuo realiųjų santykių. Netyrinėdami to priekaišto teisingumo, turime tačiau griežtai patvirtinti, kad racionalistinės „tikrojo apibrėžimo“ magijos, paremtos kaip tik tomis klaidomis, joks scholastinis rašytojas neprivedė ligi taip galutinų ribų, kaip tat padarė Spinoza.

Apie kiekvieną dalyką—įrodinėja paskui Aristotelį scholastika—apie kiekvieną dalyką, kurį mąstome, galime visai tvirtai tikrinti, kad jis yra arba daiktas, esąs pastovus savo nuotykių pagrindas, arba nuotykis, priklausąs tam ar kitam daiktui: Res „vel est substantia aliqua et illa est in se vel est entitas aut modus accidentalis et sic necesse est esse intrinsece in aliquo subiecto a quo sustentaretur [1]). Substanciją, kaip matome, Schola pažymi visai taip pat, kaip Spinoza, terminu „in se esse“, nuotykius—„in alio esse“. Kokią esmę ir kokius pažymius turi substancija, kiek jų yra, koks santykis riša substancijas tarpusavy—į tuos visus klausimus scholastika formaliame substancijos apibrėžime neieško jokio atsakymo, pastebėdama aiškiai, kad substancijos sąvoka visai neatmeta priežastinės vienų substancijų priklausomybės nuo kitų, o todel ir jų daugumo, bet vien tik substancijos pavirtimą nuotykiu: „per se (=in se) subsistere“—sako Spinozos vienalaikis olandų scholastikas H e e r e b o r d'as—„per se subsistere non excludit dependentiam ab omnibus causis, sed tantum dependentiam a subiecto (Disp. praelim. I, 2). Tie pastebėjimai sudaro pastovų Aristotelio logikos [2])

---

[1]) Suarez Disput. 16. 2. 2.

[2]) Aristotelis apibrėžia substanciją (οὐσία), kaip tų ar kitų ypatybių, savybių ar pažymių (συμβεβηκότα=accidentia) veiksnį (ὑποκείμενον=subiectum), kuris negali būti sutrauktas į jokį kitą dalyką, arba būti, kaip nuotykis, kitame dalyke (ἣ μήτε καθ'ὑποκειμένου τινος λέγεται, μετ'ἐν ὑποκειμένῳ τινί ἐστιν. Categ. 5, 2. a. 11. — ἅπαντα δὲ ταῦτα λέγεται οὐσία ὅτι οὐ καθ'ὑποκειμένου λέγεται, ἀλλὰ κατὰ τούτων τἆλλα. Metaph. V. 8, 1017. b. 10 squ.). Substancijos santykį su pažymiais visiškai apibrėžia i n h e r e n c i j o s kategorija. Tik logišką to apibrėžimo pobūdį turi galvoje T o m a s A k v i n i e t i s, kai jis substancijos sąvoką apibrėžia tais pačiais terminais, kuriais vėliau naudojosi Spinoza: „Substantia est res cujus naturae debetur esse non in alio; accidens vero est res, cuius naturae debetur esse in alio“ (Quodlib. 9, a. ad 2). Substantia est res, cui convenit esse non in subiecto (Contra gent. I. 25) Substantia

įgijimą, kurį visai pasisavina sau scholastinė logika, o logiškasis Spinozos panteizmas visas statomas kaip tik ant visiško tų įgijimų paniekinimo: iš formalaus substancijos apibrėžimo Spinoza išveda, kad viena substancija negali būti kitos substancijos priežastis, kad tėra tik viena vienintelė substancija— Dievas ir kad ta substancija yra realus pagrindas visko, kas yra. Iš logiškojo substancijos santykio su nuotykiais Schola draudė daryti išvadas apie tikrąją Kūrėjo esmę ir apie tikrąjį taip pat jo santykį su pasauliu; ji nuosavos būties versmę (causa sui=a se esse=aseitas) priskirdavo vien tik Kuriančiajai Substancijai, bet savarankios tikrenybės neatimdavo ir sukurtoms būtybėms, o jau toli gražu jai buvo ligi iliuzijos, kad paprastu atitrauktinių, arba jokio nuosavo pozityvaus turinio neturinčių apibrėžimų priešpastatymu galima būtų matematišku tikslumu išvest ir paremti tobuląjį Dievo (adaequatam cognitionem Dei) ir Jo santykį su pasauliu pažinimą, kurį pasisavino Spinoza. Kiek kartų Spinoza buvo keliamas į padanges, kaip naujosios minties didvyris, kaip galutinas scholastikos ir jos tuščių pastangų apgalėtojas! Tie gyrėjai, jei įrodė ką nors, tai tik vien tai, kad niekad neturėjo rankose vadovėlio, supažindinančio juos nors su scholastinės logikos ir ontologijos pagrindais. Nes jei jie būtų tuos pagrindus pažinę, o nebūtų jų apakinusi keista legenda, jie be abejo būtų pastebėję, kad Spinoza, kaip moksle apie Dievą, kaipo paties savęs priežastį, taip ir moksle apie Dievą—substanciją, nenorom naudodamasis scholastinės filosofijos sąvokomis bei žodynu ir nieko nepridėdamas prie jos turto, darko ir deformuoja jos idejinį pelną, kaip mokinys, kuris griauna mokytojo darbą, ištraukdamas iš jo audeklo atskiras gijas ir stengdamasis iš tų gijų, nebeturinčių pirminio ryšio su visuma, nuausti naują, stipresnį ir gražesnį audeklą.

Visur, kur tik sunkiai užsirito ligi šiol Spinozos mintis, matome vien tik atitrauktinių sąvokų žaidimą, kuriame metafizinės filosofijos priešininkai pastebi visą jos esmę. Viskas yra ar savyje ar kitame. Substancija yra savyje, išraiškos—kitame. Gerai! Ką reiškia „būti savyje“? Būti savyje reiškia būti n e kitame. Ką reiškia „būti kitame“. Būti kitame reiškia būti n e savyje. K a s iš tikrųjų yra savyje, o kas kitame, kokį pozityvų turinį turi tie apibrėžimai,—į tą klausimą Spinoza negali duoti jokio atsakymo. Atmeskime mintį, priepastatančią dvi atitrauktas nuo visokios tikrenybės, taigi savyje visai tuščias, sąvokas, ir tą savo priešpastatymą reiškiančią neigiamais sprendimais, ir iš viso Spinozos panteizmo neliks nieko, be mūsų mąstančio asmens veiksmo, metančio savo atitrauktus, kaip šešėlius, padarus į tuštumos ir nieko beribę. Jei tas abstrakcinių šešėlių žaidimas parodo mums kokią tikrenybę, tai tik mąstančio asmens tikrenybę, kurs kuria atitrauktines sąvokas, riša jas tarpusavy ir kai kuomet įsivaizduoja, kad tie

---

est ens per se subsistens (Sum. theol. I. qu. 3. a. 5) — illa enim subsistere dicimus quae non in aliis, sed in se existunt. (Ib. qu. 1. a. 29. 2). Substancija yra loginis savo pažymių pagrindas, apsieidamas, pats visai be panašaus pagrindo: „substantia“—sako scholastinių „metafizikų kunigaikštis“ S u a r e z'as—„ita substat accidentibus, ut non indigeat ipsa simili sustentaculo“. (Disp. metaph. 34. 1. 1.) „A se“—skaitome scholastiniame G o k l e n i a u s „Lexicon philosophicum“ (1613)—„opponitur ei, quod est ab alio; a se ens dicitur ἄναρχον et independens... Deus est substantia a se“. Nieku nesiskiria nuo Aristotelio ir scholastikų substancijos apibrėžimo tas, kurį randame pas D e k a r t ą: Respons. ad obiect. II: „Omnis res cui inest immediate, ut in subiecto, sive per quam existit aliquid, quod percipimus, h. e. aliqua proprietas sive qualitas sive attributum, cuius realis idea in nobis est, vocatur substantia“.

jo veiksmai, atskirti nuo versmės, iš kurios išėjo, turi savyje tikrą daiktų esmę.

Su panteistinės koncepcijos pagrindimu, kuri remiasi tąja pagrindine idealistinės, arba panlogistinės ontologijos iliuzija, Spinozai mezgasi reminiscencijos arba iš įvairių neoplatonikų mokslo atmainų apie Dievo vienybę, pasireiškiančią ir gyvenančią visuose savo kūriniuose, arba iš Kabalos mistikos, neabejojamai to mokslo paveiktos. Žydų galvotojas mano dargi, kad jo mokslas apie Dievo prigimties būtinumą, iš kurios viskas atsiranda, duoda tobulesnį teorinį pagrindą Šv. Povilo tikėjimui į Dievą, kuriame „visi gyvename, judame ir esame“. Tyrinėdami logiškąjį sistemos pastatą ties tomis reminiscencijomis galime nesustoti: jeigu jos duoda šiek tiek šviesos, tai beveik vien tik keisto pastato genezei. Tikrasis to pastato pobūdis remiasi kaip tik mistinių pradų pašalinimų, jų galutinu suracionalizavimu, o tuo pačiu jiems tikrojo gyvenimo atėmimu ir jų vietoje apgaulingo negyvų atitrauktinių apibrėžimų žaidimą pakiša. Jeigu šen bei ten tame pastatė ir kyšo dar skeveldros iš didžiųjų praeities mistikų pastatų, tai įvyksta todel, kad gyvų religinės minties padarų pakeitimas negyvomis abstrakcijomis ne tik per sunkus galvotojui su taip trumpu minties atdūsiu, kaip Spinozai, bet ir iš esmės duodasi pravesti vien tik lengvu brūkšniu, kaip ir migla atsigulančiu ant garsios praeities griuvėsių. Toje abstrakcijos migloje, kurioje dūluoja beformiai jo spekulacijos padarai, eina Spinoza plėtodamas savo mokslą apie Dievą ir pasaulį. Iš atitrauktinės sąvokos, pripažintos absolučia būtimi, negali rastis jokia tikrenybė: ex nihilo nihil! Iš tuščios, nes neturinčios jokio turinio sąvokos, negali rastis nieko, be taip pat tuščios sąvokos. Galo niekybė patvirtina čia tik pradžios niekybę, sudarydama su ja viena uždarą ratą. Tame tuštumos ir niekybės rate paklydo Spinozos mintis, ir tų labai gausingų jo garbintojų, kurie tame idejų voratinklyje, yrančiame vos tik pūsterėjus kritingai minčiai, mato metafizinės spekulacijos viršūnę!

Kaip giliai įsmigo Spinoza tame rate, aiškiai liudija pagrindinis visai jo pažinimo teorijai tvirtinimas, kad kiekvienas apibrėžimas savo prigimtim esąs neigimas (Omnis determinatio negatio est). Iš tos, taip sakant, negatyvios pažinimo teorijos matymo punkto visokios tikrenybės apibrėžimai turi būti neigiami, o minties darbas tuštumoje, sudarytoje nenustojamu neigimu, yra surištas su pačia pažįstančio veikimo esme. Taigi ta premisa yra klaida, kilusi išdarkius taisyklę, pirmą kartą puikiai išplėtotą Platono dialoge „Sofistas“. Apibrėždamas tą ar kitą dalyką, atskiriu, atrėžiu jį nuo kitų dalykų ir to laipsniško atskyrimo padarinius išreiškiu eile neigiamųjų sprendimų: a nėra b, nėra c, nėra d ir t. t. ligi begalybės. Ta reikšme kiekvienas kas (τί) susideda iš vienos būties ir nesuskaitomų nebūčių. Bet tai visai nereiškia, kad tos nebūtys apibrėžtų ir išsemtų pozityvią daiktų esmę,— prie jos neigiamieji sprendimai negali prieiti—juose pasireiškia vien mūsų minties laisvė, kuri kiekvieną savo išrinktą turinį gali be galo lyginti su kiekvienu kitu turiniu, ir tų nenustojamų lyginimų padarinius išreikšti neigiamais sprendimais. Jei mes neturėtume mažiau ar daugiau aiškios sąvokos apie daikto prigimtį, kurį apibrėžiame, neturėtume ir būtino pagrindo jam lyginti su kitais daiktais, taigi ir neigti. Pats savim joks turinio apibrėžimas negali būti neigiamas, nes tik ant afirmacijos statoma negacija.

Turime prieš save trikampį: skirdami jį nuo kitų planimetrinių figūrų, sakome: „Trikampis nėra keturkampis, nei šešiakampis, nei koks kitas daugiakampis“. Tačiau visų tų neigiamųjų sprendimų pagrindą, kaip tame, taip ir visokiuose kituose atsitikimuose, sudaro pozityvus trikampio ir jo elementų vaizdinys, nes be to vaizdinio mintis neturėtų tiesiog atramos punkto ir plėstųs tuštumoje. Kad galėtume išreikšti nors mažiausią neigimą, turime turėti bent dvejetą pozityvių apibrėžimų, kuriuos lyginame tarp savęs, kad paskui išreikštume to lyginimo padarinius neigiamu sprendimu. Taigi, neigimas eina tik trečioje vietoje, ir nepriklausomai nuo ankstyvesnių pagrindų neturi jokio turinio. Neatidengia jokios tikrenybės ir jokių santykių, nepriklausančių nuo mūsų minties, nes yra išimtinai tos minties aktas, kuriam daiktų būtyje niekas neatatinka. Manyti, kad galėsime įgyti tikrą Dievo ir Jo santykių su pasauliu žinojimą priešpastatydami tai, kas yra savyje, tam, kas yra kitame, galima tik tada, kai mūsų mąstymo padarai laikomi tikrąja daiktų esme. Jeigu Spinoza turi kokį nuopelną, tai tik vien tą, kad jo mokslas pirmuosiuose dviejuose savo momentuose—akosmistiniame ir panteistiniame—turi aiškų reductio ad absurdum svarbiausio idealistinės metafizikos tvirtinimo apie idejų ir daiktų tapatybę.

Und hättest du den Ozean durchschwommen,
Das Grenzenlose dort geschaut,
So sähst du dort doch Well' auf Welle kommen,
Selbst wenn es dir vorm Untergange g aut.
Du sähst doch etwas. Sähst wohl in der Grüne
Gestillter Meere streichende Delphine;
Sähst Wolken ziehen, Sonne, Mond und Sterne,
Nichts wirst du sehn in ewig leerer Ferne,
Den Schritt nicht hören, den du thust,
Nich's Festes finden, wo du ruhst.

Goethe.

* * *

Abstrakcinė tuštuma, pridengta neigiamųjų apibrėžimų voratinkliu, kylančių iš paties savęs priežasties sąvokos, negali būti ko nors pagrindu, nes nepakelia nė lengviausio daiktų ir santykių sunkumo. Tos tuštumos nė kiek neužpildo ir substancijos sąvoka su jos išraiškomis: nes žaidimas su apibrėžimais to, kas yra savyje, ir to, kas yra kitame, jei ir atidengia kokią tikrenybę, tai tik mąstančio asmens, kuris atsideda tam kiaurai tuščiam veikimui. O savarankią mąstančio „Aš“ tikrenybę atmeta ir materialistinė filosofija, ir idealistinė, ant kurios pagrindo stovi Spinoza pirmuosiuose savo Dievo mokslo momentuose. Iš tos atitrauktinės tuštumos, kuri—be jokio pagrindo—pripažino save visų daiktų pagrindu, išeina Spinozos metafizikoje „be galo daug begaliniais būdais“ (infinita inifinitis modis sequuntur). Tie begaliniai aukščiausios būtybės padarai sudaro atitrauktinių galimybių pasaulį, apie kurių tikrąjį turinį Spinoza nieko mums pasakyti negali. Apsupančioje mus tikrenybėje realizuojasi tų galimybių tik dalis. Jeigu Dievas yra daiktų pagrindas, be kurio nieko pasaulyje negalima suprasti, tai tas pagrindas turi mums duoti atsakymą, kodel vieni galimumai turi realią būtį, o kiti jos neturi, kodel vieni reiškiniai kartais peržengia slenkstį, kuris skiria atitrauktinę galimybę nuo realiosios tikrenybės, o kiti to slenksčio peržengti negali, kodel vienos kas minutė grįžta į būtį, kitos tai daro labai retai? Kodel, pagaliau, susirealizavę galimumai susideda

į tokį, būtent, o ne į kitokį priežastinių ryšių tinklą? Į tuos visus klausimus substancijos, jos pažymių (attributum) ir išraiškų (modus) sąvokose jokio atsakymo negalima rasti. Nepereinama kiaurymė skiria atitrauktinių galimumų pasaulį nuo realiųjų daiktų pasaulio. Tai kiaurymei pereiti Spinoza daro taip pat pavojingą žingsnį, kaip ir tas, kuris sujungė paties savęs priežasties ir visų daiktų pagrindo sąvokas (causa sui=substantia). Tas naujas šuolis veda nuo tobuliausios būtybės sąvokos, iš kurios pasidaro visa, kas yra, į gamtos sąvoką, į kurią Spinoza įdeda turinį, paskolintą iš jo laikų mechaniškojo gamtamokslio.

Jeigu kuriam pamaldžiam vidurinių amžių teologui, pavyzdžiui, scholastinės filosofijos įkūrėjui Anzelmui Kanterberiečiui, kuris, kaip žinoma, ypačiai mėgdavo gilintis mąstymuose apie tobuliausią Dievo Esmę[1]), būtų pasakę, kad gims kada filosofas, kuris, kaip tik pasinaudodamas tobulumo sąvoka, atidarys niauraus rūmo duris, kuriame tobuliausiai Būtybei nebeliks jokio kampelio, tai jis tą pranašavimą, žinoma, būtų palaikęs blogu juoku. Spinozos sistemoje tas, rodosi, neturįs nė šešėlio panašumo į tiesą, juokas tampa tikrenybe. Aišku, kad iš tobuliausios būtybės sąvokos išvados galėtum gauti tokią kryptį, pati tobulumo sąvoka turėjo įgyti visai kitą turinį. Mistikas vartoja tą sąvoką, kaip ženklą, arba, sakysime, minties sutrumpinimą neaprėpiamai vidujinėje savo esmėje Būtybei, kuri gyvame religijos patyrime kalba tokia kalba, kurios atitrauktinė mintis neįstengs išverst į savo neturtingą kalbą. Racionalistas tą idejinį sutrumpinimą tol grūda (kriuša) grūstuvu grynosios minties, arba su išoriniu ir vidujiniu patyrimu jokio santykio neturinčios minties, kol iš jo išlėks visas turinys, ir tas, būtent, jokio buvimo nebuvimas—otsutstvije vsiakavo prisutstvija, kaip sako rusai—bus pripažintas gryna ir tikra daiktų esme. Tą, būtent, nugrūdimą (nukriušimą) atliko Spinoza: jo tobulumas, kaip matėme, yra tuštumos tobulumas, kuriai svetimas yra kiekvienas netobulumas, nuolat lydintis visokios rūšies konkrečius reiškinius, bet svetimas vien todel, kad svetimas yra jai visoks turinys.

Su tuo paskutiniu religinio patyrimo žymių netekusiu atitrauktinės minties padaru rankose Spinoza, veikiai aplenkdamas logikos bedugnes, persikelia iš beformių abstrakcijų srities, kurioje buvo ligi šiol jo spekulacija, į visai jau suformuotą jo laikų tyrinėtojų mechanistiškojo gamtamokslio rūmą, ir pareiškia, kad tas, būtent, rūmas sudaro vienintelę ir išimtiną tobuliausios Būtybės šventovę, kurioje ligi galo pasireiškė jos esmė, už kurio ribų Dievybė neturi jokios tfkrenybės.

Žvilgterėkime į tą nuostabų ir nelauktą minties judesį, kurio pradžią sudaro Dievybės panaikinimas atitrauktiniuose absoliučios būties apibrė-

[1]) Anzelmas yra čionai tiktai viena grandis toje grandinėje, kuri nusitiesia per visą krikščioniškosios filosofijos istoriją; Augustinas semia tobulumo ideją iš Plotino; Anzelmas, o dar aukštesniu laipsniu Tomas Akvinietis ir Dunsas Skotas daro ją visos scholastikos viešu turtu: „Omnis perfectio simpliciter et in summo inest necessario naturae summae“ (D. Scot. De primo princ. IV, 3). „In nominibus, quae Deo attribuimus est duo considerare, scilicet perfectiones ipsas significatas, ut bonitatem, vitam et huius modi et modum significandi. Quantum igitur ad id, quod significant huius modi nomina, proprie competunt Deo, et magis proprie, quam ipsis creaturis et per prius dicitur de eo (Thomae Sum. theolog. I qu. 13 art. 3.).

žimuose, o pabaigą—galutinis aukščiausios Būtybės ištirpimas ir susiliejimas su dėsniais, valdančiais visuotinąjį mechanizmą.

Tobuliausioji Būtybė (ens summe perfectum) yra kartu ir būtybė, turinti aukščiausį tikrenybės laipsnį (ens realissimum). Niekas jokių neturi savybių; Dievas, kaip tobula būties pilnybė, turi turėti visas savybes, apimti kiekvieną buvimą, nes tobulumas remiasi buvimu, netobulumas buvimo trūkumu („perfectionem in τῷ esse et imperfectionem in privatione τοῦ esse consistere“. Ep. 36). Apimdamas kiekvieną buvimą Dievas yra ta objektyviai begalinė Būtybė, kurios esmę Spinoza išreiškia vėl neklystamu „tikru apibrėžimu“, nepaisydamas to, kad tas naujas apibrėžimas įveda į sistemą visai naują ir visai priešingą pirminėms sąvokų eilę: „Dievu“ — skelbia šeštasis pirmosios „Etikos“ dalies apibrėžimas — „vadinu būtybę absoliučiai begalinę, tai yra substanciją, sudėtą iš begalinio skaičiaus pažymių, iš kurių kiekvienas reiškia amžiną ir begalinę esmę“ [1]). Jeigu substancija susideda iš savo pažymių, tai tie pažymiai išsemia visą jos esmę, arba be savo pažymių Dievas neturi jokios tikrenybės. Nenuosakumas, esąs objektyviai paprastos ir nedalios Būtybės sąvokoje, kuri, be to, susideda iš savo pažymių, nesulaiko Spinozos nė minutei nuo to idejinio stebuklo sutapatinimo su pirminiais Dievybės apibrėžimais, kaip pačios savęs priežasties ir substancijos. Jau „causa sui“ ir substancijos idejų sutapatinimas reiškė šuolį per bedugnę, paslėptą abstrakcinėje migloje; jei Spinozos mintis nenusisuko jame sau sprando, tai vien todel, kad tuštuma, kurioje ligi šiol bastėsi, ne tik leidžia, bet ir padeda net visokios rūšies logikos šuoliams. Naujas lygumo ženklas—Deus sive causa sui, sive substantia sive omnia Dei attributa—duoda Spinozos minčiai visai naują kryptį: pasirinkęs naują kryptį, krinta iš karto iš abstrakcinių mėlynių žemėn, įsmenga ir užsikasa joje taip giliai, kad nukenčia net abstrakcinių padangių atsiminimas, kuriose ligi tol buvo.

Visuotinoji Būtybė turi begalinę daugybę begalinių pažymių—tai tvirtindamas Spinoza nepameta dar beformės abstrakcijos krašto. Bet jau antrame tvirtinime—iš tų pažymių žinome tiktai du—tįsumą ir mąstymą,—krinta visiškai žemėn, iš kurios jau nebegali pakilti.

Iš begalinio skaičiaus begalinių pažymių Spinoza gali pavadinti tik du, o apie kitus net negali susidaryti sąvokos. Reikėtų manyti, kad po tokio pastebėjimo tik žmogus, negalįs susivokti tame, ką sako, gali sakytis turįs pilną Dievo pažinimą Spinoza yra taip įsitikrinęs savo minties galybe, kad nors ir prisipažįsta žinąs ne visus Dievybės pažymius, o tik kai kuriuos („Hic quoque notandum est, quod non dico, me Deum omnino cognoscere; sed me quaedam ejus attributa; non autem omnia, neque maximam intelligere partem“... Ep. 56), tačiau į Hugo Boxel'io klausimą, ar jis turi Dievo ideją taip aiškią, kaip trikampio, atsako teigiamai (Ad quaestionem tuam, an de Deo tam claram, quam de triangulo habeam ideam, respondeo affirmando“). Net taip giliai įsitikrinusios savim minties nesulaikys joki prieštaravimai, taigi nesulaikys ir priešingumas kelių, einančių visai priešinga kryptim. Ligi šiol Spinoza ėjo vien tik aprioriniu ir dedukciniu keliu;

---

[1]) Per Deum intelligo ens absolute infinitum, hoc est, substantiam constantem infinitis attributis, quorum unumquodque aeternam et infinitam essentiam exprimit (I, Def. VI.

dabar, kai paliko atitrauktinių šešėlių sritį ir atsirado ligi šiol niekintoje tikrenybėje, kalbančioje su mumis pirmiausia jausmų patyrimo kalba, ėmė ieškoti tokių bendriausių daiktų savybių, kurios, pakildamos ant atskirų asmenų būties lygio, galėtų šiaip taip pavaduoti pačios dievybės savybes. Tuo pačiu jis įėjo į naują aposteriorinį kelią, priešingą pirminiam aprioriniam keliui. Įžengdamas į tą kelią davė aiškų įrodymą, kad Dievo pažymių dedukcija iš jo esmės arba idejos nedavė jokių vaisių, atkakliai, bet visai veltui stengdamasis kaip nors išeit iš užburto negatyvių apibrėžimų rato. Tįsumas (extensio) ir mąstymas (cogitatio) yra pirmi pozityvūs apibrėžimai, su kuriais susitinkame mus dominančioje sistemoje. Ne iš ontologistinės spekulacijos, bet iš to laiko gamtos ir dvasios mokslų gavo Spinoza tas savybes. „Non autem plura — sako Dekartas — quam duo summa genera rerum agnosco, unum rerum intellectualium, aliud rerum materialium“ [1]. Korpuskularinė fizika, Galilėjaus, Dekarto ir Hobbes'o fizika, pašalina iš atomistinės teorijos tuštumos sąvoką ir tuo būdu sutapatina medžiagą su tįsumu [2]. Intelektualistinė psichologija visus vidaus stovius ir judesius suveda į vaizdinius ir jų visokius santykius: tuo būdu visoki sielos reiškiniai yra pripažįstami mąstymo atmainomis arba išraiškomis [3]. Tos savybės, kurias septynioliktojo amžiaus fizika ir psichologija pripažino tam tikrose reiškinių srityse pagrindinėmis, darosi dabar Dievybės pažymiais. Taigi, Dievybei priklauso pažymys, kurio sąvoką turi savyje visos atskiros mintys“ [4]) ir tą pat turime pasakyti apie tįsumo pažymį, kurio išraiškos yra visi kūnai (II, 2 Dem.). Pu tįsumo pažymiu Dievybė yra „tįsus daiktas“ (res extensa), po mąstymo pažymiu—„mąstąs daiktas“ (res cogitans); kadangi tačiau abiem atvejais Dievas pasilieka tas pats Dievas, taigi tikroje Dievo esmėje tįsumo pažymį riša su mąstymo pažymiu tapatybės santykis: „substantia cogitans et substantia extensa una eademque est substantia, quae jam sub hoc jam sub illo attributo comprehenditur (II, 7 Sch.). Pastebėjome nesenai nuostabų prieštaravimą, pasirodantį absoliučiai paprastos (simplex) ir nedalomos substancijos, susidedančios iš savo pažymių, sąvokoje. Galima būtų laikyti tą susidėjimą „lapsus linguae,“ įrodinėjant, kad Spinoza norėjo pasakyti tik tiek, kad substancija turi savo pažymius, kaip savo savybes, o ne susideda iš jų, kaip iš savo dalių, galima būtų jam tokį „lapsus“ atleisti, jeigu tik substancijos, susidedančios iš savo pažymių, ir juos turinčios substancijos sąvokos nereikštų dviejų visai priešingų viena kitai idejų eilių, iš kurių kaip viena, taip ir antra pasirodo sistemoje.

Tįsumo pažymys apima visą kūnų pasaulį, mąstymo pažymys—visą sielų pasaulį. Tuodu pasauliu naujoji fizika atskiria nepereinama bedugne:

---

[1]) Principia philosophiae I 48.

[2]) Išoriniame pasaulyje be erdvės dalelių judėjimo, nieko nėra. Erdvės da'elės ir jų judėjimas tai vien'ntelė tikrenybė: „Toutes les varietés qui sont en la matière — sako Dekartas — dépendant du mouvement de ses parties“. Jam pritaria kitais atžvilgiais visai svetimas prancūzų mąstytojui Hobbes: „Necesse est ut mutatio aliud non sit praeter partium corporis mutati motum“.

[3]) Cogitationis nomine, intelligo illa omnia, quae nobis consciis in nobis fiunt, quatenus eorum in nobis conscientia est Atque ita non modo intelligere, velle, imaginari, sed etiam sentire, idem est hic quod cogitatio. Cartesii Principia philosophiae I 9.

[4]) Competit ergo Deo attributum, cujus conceptum singulares omnes cogitationes involvunt, per quod etiam concipiuntur (Eth. II 1 Dem).

kiekvienas jų užsidaro savose ribose ir saugo jas nepasitikėjimo ir baimės žvilgiu del jų pastovumo. Kraštutinis psichofizinis Dekarto dualizmas yra tik klasikiška išraiška nepajudinamam naujojo mechaniškojo gamtamokslio įsitikinimui, kad priežasčių eilės—fizinė ir psichinė—visame savo bėgyje šalina viena antrą. Kol Spinozoje kalba materialistinio gamtamokslio dvasia—o paskutinėje Dievo mokslo dalyje ta dvasia viešpatauja beveik visagališkai—medžiagos pasaulio ir minties pasaulio neriša joks, kad ir lengviausias ryšys, ir Dievas, kaip visa apimanti substancija, gali tik „susidėti“ iš jų. Bet tokiu atveju kas gi pasidaro su tos substancijos vienumu? Negi pasiskirsto viena Visuotina Būtybė—kaip Dekarto—į dvi viena antrą pašalinančias tikrenybes ir nesistengia savintis tų pačių savybių, kaip ir Dievo substancija: ar nepasirodys medžiaga arba tįsumas paties savęs priežastim, nes juk niekas jos, amžinai esančios, nepašaukė būti, argi ta būtis nepasirodys absolučiai savaiminga ir ar todel tįsumas iš pažymio nepavirs substancija, ar, savyje ir iš savęs turėdamas tikrą būtį, nepareikalaus—ir su nemažesne teise kaip Visuotinoji Būtybė—kad jį apibrėžtų tikru apibrėžimu, kaip tat, kas „savyje yra“, o jos išraiškas ar neranda „būties kitame“, būtent apimančioje visą išorinį pasaulį visuotinoje medžiagoje? Argi promaterija, arba tįsumas nesusilygins tuo būdu su Dievu ir nestos jo vieton, žinoma, tik savo srityje, ir argi to pat neatsitiks ir kitam Dievybės pažymiui—mąstymui? Vienas Dievas suskils į du vienas antro nepripažįstančiu Dievu... Tų neišvengiamų iš septynioliktojo amžiaus materialistinio gamtininko matymo punkto išvadų Spinoza negali priimti: juk sėmė kadais įkvėpimą iš neoplatonikų srovės, ištekančios, kaip ir iš versmės, iš mokslo apie nepasiekiamą Dievo Vienybę, kurios joks skaldymas išplaukiančių iš Jo srovių negali paliesti. Tėra tai beviltė pastanga, kurią tegali padaryti vien žmogus, skęstąs nepaliaujamų prieštaravimų bangoje, kurs stveriasi šiaudelio, manydamas, kad ant jo apsaugos savo mintį nuo galutino subyrėjimo. Tas šiaudelis, kurio stveriasi Spinoza ir kurio po ilgo laiko vėl nusitvėrė devynioliktojo amžiaus psichologai su S p e n c e r i u, T a i n e'u ir F e c h n e r'iu priešakyje, yra mokslas apie dvasinio ir kūninio pasaulių tapatybę jų bendrame absolučiame pagrinde.

Medžiaginė eilė, susidedanti iš tįsumo atmainų, ir dvasinė eilė, arba mąstymo išraiškų eilė, eina savo begaliniu keliu lygiagrečiai viena antrai, nė viena savo grandim nepaliesdamos ir nesusipindamos tarpusavy. Bet kadangi abi eilės susideda iš tų savybių atmainų, kurias Spinoza skelbia vienos Būtybės pažymiais, taigi tikroje savo esmėje tos, matyti, atskiros ir net priešingos eilės yra viena begalinė priežasčių ir padarinių grandinė, išeinanti iš aukščiausios Būtybės [1]). Žiūrint iš oro ta grandinė atrodo mums kaip tįsiųjų daiktų pasaulis, žiūrint iš vidaus—kaip mąstančiųjų daiktų pasaulis. Pagrindinė tų grandinių vienybė (psichofizinis m o n i z m a s) aiškina aiškiu ir paprastu būdu jų lygiagretę eigą (psichofizinį p a r a l e l i z m ą).

---

[1]) Visai nauja tos koncepcijos pavadinti negalima, nes randame ją, nors ir atsitinkamai išreikštą, pas viduramžių panteistinį mistiką D o v y d ą iš D i n a t o: „Manifestum est unam solam substantiam esse, non tantum omnium corporum, sed etiam omnium animarum, et hanc nihil aliud esse quam ipsum Deum, quia substantia, de qua sunt corpora, dicitur hyle, substantia vero, da qua omnes sunt animae, dicitur ratio vel mens... Patet igitur, quod Deus et hyle et mens una sola substantia est“.

Pavadinau tą monistinio paralelizmo teoriją šiaudeliu, kurio stveriasi mintis, skęsdama savo prieštaravimuose: iš tikrųjų, tyrinėdami tos teorijos pagrindus, patvirtinsime vien, kad kelias į jos pamatavimą veda vien tiktai į naujus pagrindinių logikos taisyklių paneigimus...

Jeigu, kaip sako Spinoza, mąstymas ir tįsumas yra to paties daikto pažymiai, išeina iš čia tik tiek, kad tie pažymiai surišti tarpusavy to daikto, kuriam priklauso, sąvokoje vienumo (unitas) santykiu, kurį reikia griežtai skirti nuo tapatybės (identitas) santykio. Daiktas, pavyzdžiui, yra pilkas ir sunkus; pilkumas ir sunkumas yra vieno daikto apibrėžimai: o išeina iš čia, kad tos skirtingos savybės, priklausydamos vienam daiktui, tuo pačiu susilieja tarpusavy taip, kad galime įrodinėti jų tapatybę. Išeinant iš dėsnio apie sielos ir kūno vienybę negalima spręsti apie jų tapatybę, nes tai yra klaida, kurią logika vadina „quaternio terminorum“. Antra dar blogesnė klaida ne tik tapatybės, bet ir vienybės išvadoje pasidarys mums aiški, jei neužmiršime, kaip žiūrėjo Spinoza į tįsumą ir mąstymą jų tarpusavio santykyje: mąstymas yra jam, taip pat kaip ir Dekartui, tįsumo neigimas, tįsumas—mąstymo neigimas; mąstantis daiktas yra savo prigimtim netįsųs, tįsusis—nemąstąs. Dievas tuo tarpu yra mąstąs ir kartu tįsus, arba mąstąs ir nemąstąs, tįsus ir netįsus. Kad tokie priešingi vienas antram apibrėžimai negali liesti vieno daikto, gerai žinojo scholastika, tvirtindama, kad „contraria non possunt esse in eodem“. Tą pastebėjimą užmiršo tik jos garsus „apgalėtojas“ ir „griovėjas“ Benediktas Spinoza, paremiąs garsiąją dvasinio ir kūninio pasaulių tapatybės teoriją aiškiu paneigimu to logikos dėsnio, kuris vadinamas trečiaip nėsimo dėsniu (principium exclusi tertii) [1]).

Iš dviejų priešingų kelių, kurie kryžiuojasi moksle apie Dievą - gamtą, arba atributų rinkinį, vienas, kurį kaip tik išėjome paskui Spinozą, priveda prie stebinančių išvidinių priešingumų ir tuo pačiu parodo gautų jame vaisių apgaulingumą. Dievas, kaip viena kitą pašalinančių savybių dalykas, turi užleisti vietą kitam Dievui, kurį Spinoza atidengia, eidamas naujojo mechanistiškojo gamtamokslio nutiestu keliu. Tas antrasis Dievas yra jau tik suma savo pažymių, už kurių neturi jokios tikrenybės. Žinomi mums pažymiai—tįsumo ir mąstymo pažymiai—yra ne kas kita, kaip tik kūnų pasaulis iš vienos pusės, sielų pasaulis—iš antros. Pirmajame pasaulyje nėra nieko be nepaliaujamo tįsiųjų dalelių judėjimo, klausančio vien tik savo taisyklių. Antrajame pasaulyje tos taisyklės kaip ir atsivaizduoja lyg veidrodyje, judėjime ir visokiuose dvasinių dalelių arba vaizdinių santykiuose. „Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum“ (corporum). Iš to milžiniško rato, griebiančio visa, kas yra, Dievybės sąvoka išnyko visai, o padarė tai tuo lengviau, kad Spinozos Dievas ir savyje, ir savo santykyje su pasauliu, ir atributų rinkinyje buvo vien arba tuščias garsas be jokio turinio, arba, kas dar blogiau, nuo nepritryrusios akies paslėptas logiškas priešingumas.

Ir ta filosofija, kuri jau savo pamatuose susideda iš prieštaraujančių viena kitai idejų, laikoma dažnai tobuliausia monistinės pasaulėžiūros forma. Tikrasis lucus a non lucendo.

---

[1]) Sulyg. mano straipsnį „O powstaniu paralelizmu monistycznego w filozofji i psychologji nowożytnej. Przegląd filozoficzny 1924 r. Zeszyt I—II. str. 1—21.

Šis tas apie Taine'ą.

(100-to metų jo gimimo sukaktuvėms besiartinant).

Par. Prof. Dr. J. Eretas, Kaunas.

I. Keletas svarbiausių Teno idejų.

1. Tenas—filosofas.

XIX-jo šimtmečio Prancūzija užjautė dviem skirtingom filosofijos srovėm, kurių viena viešpatavo pirmoje to šimtmečio pusėje, o kita antroje. Pirmojoj pusėj vadovavo Victor Cousin (1792—1867), kuris su pertraukomis nuo 1815 iki 1830 m. profesoriavo Sorbonoje. Būdamas griežtas priešininkas XVIII-tojo šimtm. filosofijos, kurios sistemoje buvo duodama ypatingos reikšmės pojūčių organams ir jūsliams (cf. Condillac'o „la sensation transformée“ ir tt.), jis, atvirkščiai, jūslius subordinavo dvasiai ir išvedė, kad protui skirta žmogų auklėti, ugdyti. Jis yra įsitikinęs nemirštamos sielos šalininkas, pabrėžia žmogaus valios reikšmę ir pilną jo atsakomybę už savo veikimą. Jo manymu, pasaulis nėra begalinis; jo Kūrėjas yra Dievas, kuris ir sielą sukūrė kilniems tikslams.

Šios idejos, griežtai priešingos XVIII-tojo šimtm. Prancūzijos vyraujančiajai filosofijai, entuziastiškai sutinkamos naujosios kartos, t. y., restauracijos ir „liepos mėnesio monarchijos“ metu beaugančio jaunimo. Kupinas idealizmo, tas jaunimas iš naujo ėmėsi to, kas buvo nuo kažin kada uždrausta: spekulatyviškai galvoti, verstis abstrakcijomis, viešai ir, tarsi, legaliai užsiimti metafizika. Tam darbui ne visi buvo tinkamai prisirengę; delto neužilgo pasirodė tos mokyklos nusmukimo ženklai, o apie XIX-jojo šimtm. vidurį nepasitenkinimas tąja srove buvo virtęs aktinga opozicija.

Tai opozicijai gyvai padeda naujų laikų dvasia: visur pradedama domėtis technika, vis drąsesnių eksperimentų pagalba pasiseka nuplėšti skraistę nuo daugelio gamtos paslapčių. Technikiniai mokslai apdovanoja žmoniją nauja civilizacija. Daug kam keista atrodė, kad tais pačiais laikais, kuriais nutiesta pirmi geležinkeliai ir telegrafų vielos sujungė vienu akimirksniu tolimiausius kraštus, t. y. laikais, kuriais mokslas ryžosi atnaujinti žemės paviršių, dar gali egzistuoti metafizinio pobūdžio filosofija. Naujas pasaulio vaizdas reikalavo sudaryti ir naują pasaulėžiūrą.

Tarp nepasitenkinusių besibaigiančio romantizmo laikotarpio spiritualistiniais palinkimais, kurie dažnai labai nevykusiai pasireikšdavo, buvo ir Hippolyte'as Taine'as. Ir jis—taip jam atrodė—yra pašauktas prisidėti naujam pasauliui ir jo filosofiniams rūmams statyti. Jam atrodo, kad „krikščioniškąją ideją“, kuri viešpatavo vidurinių amžių laikais, „meno ideją“, kuria tikėjo XVI-as šimt., XVII-ojo šimtm. „tvarkos ideją“ ir XVIII-ojo šimtmt. „proto ideją“—žodžiu, kad visas tas idejas turės dabar pakeisti l'idée de la science—mokslo ideja, ir visi lig šiol buvusieji tipai, k. a., XVII šimtm. l'honnête homme, XVIII š. philosophe ir romantizmo laikotarpio le héro mélancolique, turės dabar užleisti vietą mokslininkui—le savant, l'homme de science. — Ir jis su savo šūkiais nepasiliko vienas, nes tais pat laikais ir Renan'as ėmė skelbti obalsį: La science est une religion. Tenas visu uolumu tikėjo šita nauja religija ir pasidarė vienu jos pirmutinių ir uoliausių kunigų.

Jis visomis savo jaunystės jėgomis ėmėsi sudaryti savo sistemą, kuria būtų galėjęs prisidėti prie mokslų, ypač filosofijos „sumokslinimo", t. y. prie apvalymo jos nuo visų spiritualistinių ydų. Ir jis tai darė su tokiu atsidavimu ir pasisekimu, jog jis—Tenas—,o ne Kontas (Auguste Comte) —savo pozitivizmu antrojoj XIX-ojo šimtm. pusėje davęs prancūzams naują filosofinę sistemą, iš kurios Tenas nemaža galėjo naudotis, nors patį autorių ne labai aukštai vertino—atrodė esąs tos naujos filosofijos galva (bent tarp 1860 ir 1870 m.).

Savo filosofiniam darbui jis skolinosi medžiagos dideliausiu liberalizmu iš visų versmių, iš kurių tikėjosi šiokios tokios naudos. Hipokratui, gyvenusiam V/IV-ame šimtm. pr. Kr., jis lygiai turi būti dėkingas, kaip ir Hegel'iui arba Buckle'iui, gyvenusiems 23 šimtmečiais vėliau.

Filosofinės kūrybos veikalų, tikra to žodžio prasme, Tenas yra parašęs du, būtent: Les philosophes au XIX-e siècle, kuris išėjo 1856 m., ir De l'Intelligence (1870). Pirmame jis puola idealistinio nusistatymo filosofus—suprask Cousin'ą ir jo mokyklą, o antrame stengiasi atnaujinti Condillac'o teoriją apie „la sensation transformée".

Tenas nėra susisteminęs savo filosofinių minčių; jos randasi palaidai išbarstytos po visus jo įvairaus turinio veikalus; antai, jo „aplinkumos teorija" plačiausiai išgvildenta „Anglų literatūros istorijos" įžangoje. Teno nesistemingumas gan apsunkina filosofijos istorikams išvesti jo filosofinio darbo krypties linijas. Šiame rašinėlyje pasitenkinsime užfiksavę svarbiausias jo mintis. (Tąsias jų, kurios labiau liečia arba literatūrą, arba meną, arba kurios patarnavo Tenui šiose srityse pritaikinti praktikai, skaitytojas ras atatinkamuose skyreliuose).

1. Metafizika. Metafizika Tenas laiko išaiškinimą iš paskučiausių priežasčių, t. y. visuotinų dėsnių ieškojimą, ir taip protauja: Yra viena absoluti esybė (être)—gamta, o visos kitos—tėra jos dalys. „Gamta yra Dievas, tikrasis Dievas... jinai yra beribė ir tobula visuma". Taigi, Teno metafizika yra naturalistinis panteizmas. Žmogaus širdis nėra patenkinta, neturėdama kuo artimiausių ryšių su aukščiausiąja jėga; delto ir trokšta ją sutikti savyje arba gamtoje. Kadangi gamta yra aukščiausioji jėga, tai reikia susisiekti su ją: „si l'on veut savoir en quoi consiste le vrai sentiment religieux, c'est ici qu'il faut venir".

2. Kosmologija. Apčiuopiamoji materija, taip kaip jinai mums atrodo, tėra mūsų pojūčių organų sukurtas fantomas. Vienintelis realus dalykas daiktuose tėra jų judėjimas. Nėra nei dvasių, nei kūnų, o yra tiktai judėjimų grupės. Nėra skirtumo tarp gyvosios ir vadinamos negyvosios gamtos: viskas gyvuoja, arba, dar geriau sakant, viskas yra gyvenimas. Tėra vienas gyvenimo būdas. Egzistuoti—reiškia gyvuoti. Yra tik laipsniškas skirtumas tarp tų pasaulių, kuriuos esame pripratę skirti vienus nuo kitų. — Pasaulyje nėra substancijų, o vien faktų sistemos..., vien faktai ir jų dėsniai, t. y. vien įvykiai ir jų santykiavimas.

3. Sociologija. Visi socialinio gyvenimo faktai tiek savo prigimtimi, tiek savo pasireiškimu yra determinuoti trijų veiksnių, būtent: rasės, aplinkos ir istorinio momento. Žmonijos istorija yra ne kas kita, kaip tų faktorių kombinuočių atpasakojimas. Šių veiksnių veikimas, kuris gali eiti ta pačia

kryptimi, arba pasižymėti vienų faktorių veikimu prieš kitą arba kitus, sudaro tam tikrą moralinę būklę (température morale), charakteringą kiekvienai tautai tam tikru momentu. Šie veiksniai yra visagaliai ir visuotini.

4. Psichologija. Žmoguje nėra nieko tikra, be judėjimų eilės; šie judėjimai, kurie savo prigimtimi vienodi, yra sukelti tam tikrų jūslių, įspūdžių; tie jūsliai vėl ne kas kita, kaip molekularinių judėjimų grupė. Delto tikrasis psichologijos objektas yra jūsliai (sensations). Dvasios nėra; jinai tėra sąžinės sukurtas fantomas. Tai tik srovė ir ryšis jūslių bei impulsų, nervinės vibracijos.

Jūslių charakteris. Jie yra išvidinis fenomenas; jie priklauso subjektui, ne objektui; jie skiriasi nuo įsivaizdinimų (image), kurie su jais jungiasi, idant sudarytų išorės pagavas (äussere Wahrnehmung); jie sudaro vieną fazę to fenomeno, kurio antroji yra dirksnių sujaudinimas, suerzinimas ir nervinių centrų žaidimas. Protinis aparatas veikia substitucija: jūslio pakeitimas įsivaizdinimu, paveikslu (image) yra pirmoji substitucija; antroji: paveikslo pakeitimas vardu. Tokiu būdu susidaro bendros idejos. „L'idée générale n'est donc qu'un mot général, et nos pensées les plus abstraites ne sont donc, en dernière analyse que des résidus de sensation" —bet kuri bendra ideja tėra bet kuris bendras vardas, žodis; ir mūsų abstrakčiausios idejos, gerai jas išanalizavus, pasirodo esančios jūslių grimzlės, liekanos.

Valia. Žmogaus valia mes vadiname nuolatinį galimumą užfiksuoti vyraujančias tendencijas. Tai nereiškia, kad žmogus save determinuoja; atvirkščiai, jis yra determinuotas kaip tik tų vyraujančių tendencijų, kurių užfiksuotoju tampa žmogus. Žmogus tiki valios laisve, bet jis tokios neturi.

Vyraujantis gabumas. Kiekvienas individas pasižymi bet kuriuo vyraujančiu gabumu, kuris uždeda psichologiniam veikimui tam tikro vienodumo antspaudą.

Bendrai imant, tenka pasakyti, kad psichologija priklauso fiziologijos, kad psichologija yra vienas gamtos mokslų paragrafas, nes „judėjimai to dvasinio automato (suprask „žmogaus") taip yra sutvarkyti, kaip ir tas materialinis pasaulis, kurio dalį jis sudaro".

5. Institucijos (Religija, socialinė bei politinė organizacija).

Religija. Jinai yra poetiška svajonė, legendariška poema, kuri susidarė sielose iš įspūdžio, kurį žmonėms padarė gamta. Tie dalykai yra dievinami, kadangi jie yra dieviški. Kiekvienas kraštas turi savo atatinkamą dievą. Religijos įkūrėjai teprecizavo ir interpretavo, ką jautė arba vaizdinosi jų amžininkai. Jų doktrina, eidama iš generacijos į generaciją, tampa vienu iš paveldimų prietarų (préjuge), ir, tokia būdama, sudaro didelę socialinę jėgą.

Socialinė bei politinė organizacija. Ji nėra atsitikimo, o tolimesnis aukščiau minėtų trijų veiksnių padaras. Konstitucija tegali tikti vienai valstybei. Iš kitur atgabenta konstitucija niekada neasimiliuosis; tegalima kopijuoti išorinė jos pusė. Ji nebus gyva, nes neatatiks krašto ypatingai dvasios struktūrai, sudarytajai Teno taip pabrėžtų faktorių.

6. Estetika. Kadangi jos dalykas plačiau paliestas trečiame skyrelyje, tai čia apie ją nekalbėsime.

2. Tenas - literatūros istorikas.

Kaip literatūros istorikas, Tenas kūrėjų asmenybėms ir jų veikalams nagrinėti bei vertinti pritaikė ekzakčių mokslų metodus, t. y. tuos, kuriais naudojamasi gamtos mokslo srityje. „Il y a une anatomie dans l'histoire humaine comme dans l' histoire naturelle"—ir kaip ta anatomija esanti galima pritaikinti žmonijos istorijai, taip lygiai ir siaurai literatūros istorijai. Pirmoje eilėje esą reikalinga suvokti iš veikalo autoriaus siela ir joje—tame sudėtinių jūslių bei impulsų centre—susekti tą vienumą, kuris pasireiškia toje molekularinės kilmės judėjimų, sensacijų daugybėje. Šis vienumas esąs—pasak Teno—autoriaus „faculté maîtresse", t. y. jo „vyraujantis gabumas". „Il y a en nous une faculté maîtresse dont l' action uniforme se communique différemment à nos différents rouages et imprime à notre machine un système nécessaire de mouvements prévus"—mumyse randasi tam tikras vyraujantis gabumas, kuris nustato bendrąją psichologinio veiklumo (activité) kryptį, arba, kitais žodžiais, mes pasižymime tam tikra psichologine būkle—„état psychologique", kurią sudarė mūsų skonis, gabumai, tam tikri dvasios bei sielos palinkimai, nusiteikimai (disposition), mūsų simpatijos ir antipatijos, mūsų gabumai ir nesugebėjimai. Šis vyraujantis gabumas atsiliepia visuose žmogaus pasireiškimuose; kai jis keičiasi, tas keitimasis atsiliepia proporcionaliai visuose individo pasireiškimuose, nes visos dvasios ir sielos jėgos organingai yra surištos su vienos kitomis.

Del šios išgarsėjusios formulos, kuri sudarė Teno minčių sistemos vieną kertinių akmenų, tenka pasakyti, kad jinai pirmų pirmiausia yra psichologinė teorija, kuri del tokio savo pobūdžio gal labiau būtų tikus paminėti pirmame šio skyriaus punkte, kur kalbama apie Teno psichologijos supratimą, bet jinai drauge yra ir jo literatūros nagrinėjimo metodo dalis, t. y. kaipo nagrinėjimo įrankis, turi ir praktikinės reikšmės, kuris, kaipo instrumentas, plačiai buvo vartojamas ir paties kūrėjo ir daugybės jo pasekėjų. Kadangi jos reikšmė glūdi daugiausia praktikiniame jos pritaikyme, delto ir pasiryžta šitoje vietoje ją minėti.

Šio „vyraujančio gabumo" nustatymas kaip tik esąs vienas vyriausių literatūros istoriko, kritiko tikslas, kitas—nemažesnės vertės—esąs uždavinys susekti tuos veiksnius, kurie esmiškai prisidėjo jam sudaryti.

Tokių veiksnių Tenas randa—kaip jis plačiai išdėsto įžangoje į Histoire de la littérature Anglaise—trejetą: la race—le milieu—le moment. Viskas yra produktas šių veiksnių: ir literarinė bei meninė produkcija, ir socialinės institucijos, ir religiniai įsitikinimai, ir net politika ir tt. ir tt. Šis dėsnis esąs būtinas ir visuotinas.

La race. Šion sąvokon Tenas deda įgimtus žmogui palinkimus, paveldėtus ypatumus, kurie drauge sudarą jo etnologinį „aš", kurį jis atnešąs į kūrybos sritį. Rasė—tai jam toji didelė „force du dedans"—vidaus jėga, kuri suskaldo žmoniją į įvairius istorijos vaidylas.

Le milieu. Tik ką minėtąjį žmogaus įgimtų bei paveldėtų ypatumų visumą veikia dar kiti veiksniai, Teno pavadinti „les forces du dehors"—išorinės jėgos, kurių svarbiausios esančios klimatas, politinės aplinkybės ir socialinės sąlygos. Svarbiausia jų esąs klimatas: oras ir valgis sudaro kūną. Klimatas formuoja žmogaus jūslius ir ilgainiui sudaro pastovų jo jūslingumą... „tout l'homme prend et garde l'empreinte du sol et du ciel".

Viskas eina iš klimato; žmogaus galia tik koncentruoja ir atkartoja jį apglobiančią gamtą. Prie šio nepaprastai galingo veiksnio Tenas dar prideda politinę situaciją su socialine aplinka: apystovos formuoja charakterius, nes charakteris yra ne kas kita, kaip visuma mūsų priprastų jausmų, kuriuos pagimdo kasdienė mūsų būklė.

Le moment — tai trečiasis tų viską nulemiančių faktorių, kuris savo esme taip pat yra išvidinė, tačiau nepastovi, jėga. Kiekvienas laikas turi ypatingą savo dvasios struktūrą, savo savotišką nuotaiką ir gyvenimo stilių su atskiru žmogaus tipu.

Sakytieji veiksniai yra viską palenkiančios jėgos; tai tikros dievybės, ir tikri mūsų likimo nustatytojai. Žmonijos gyvenimas tėra kombinuotas tų trijų faktorių žaidimas; žmonijos istorija—ne kas kita, kai jų suverenaus bei visuotino galingumo istorija. — Surastieji dėsniai mums duoda galimumą nevien kuo tiksliausiai praeitį tirti ir suprasti, bet dar ir ateitį nušviesti. Jų determinuotas kiekvienas kūrėjas ir veikalas; delto gerai įsistudijavus į tuos faktorius, esą galima kiekviename atskirame atsitikime susekti ir suprasti žmogaus dvasios stovį bei išsiplėtojimą didesne ar mažesne precizija.

Tenas neturėjo jokio abejojimo savo tezės tikslumu, nes vienoje vietoje jis su visu įsitikinimu skelbia tout oeuvre est determinée, o kitoje sako: „žmogus, tikrai imant, nėra originalus, nes kaip didžios upės bangos, taip ir kiekvienas iš mūsų, turi maža savų judėjimų; mes tik darome truputį triukšmo toje plačioje srovėje, kuri mus neša; mes teeiname su kitais ir pirmyn slenkame tik jų stumiami". Ir kad neliktų jokių abejojimų del Teno—literatūros istoriko—pažiūrų ir įsitikinimų, čia pridedame vieną jo išsireiškimų, paimtą iš įžangos veikalo apie La Fontaine'ą ir jo pasakėčias: „Žmogų galima laikyti aukštesnės rūšies gyvuliu, kuris gamina filosofiją ir poeziją, panašiai, kaip šilko kirminai gamina savo kokonus ir bitės lipdo savo korius".

Būdamas šitaip nusistatęs, jis įprastu jam atsidėjimu ėmėsi literatūros vertenybes perkainot, literarinius faktus pergrupuot, literatūros istoriją „sumokslint ir atnaujint". Pirmasis jo paleistas ledlaužis buvo La Fontaine et ses fables, veikalas, už kurį Tenas 1853 m. gavo Sorbonos daktaro laipsnį. Kiek vėliau Akademija, 1854 m. nepriimtąjį veikalą Essai sur Tite-Live, vainikavo (1855) kiek „pataisytu pavidalu". Po įvairių kelionių į Pyrenėjus, Belgiją, Olandiją, Vokietiją, ir atsigavęs nuo ligos, Tenas 1866 m. išleido savo Histoire de la Littérature Anglaise; jos įžanga yra nemirštama savo klasikiniu literatūros nagrinėjimo bei aprašymo metodo apibūdinimu, kuris daugiausiai ir davė medžiagos šiam skyreliui. Vėliau jis, specialiai kaipo literatūros istorikas, nebepasireiškė, nors ir nesiliovė rašinėjęs studijas bei eskizus įvairiuose žurnaluose.

3. Tenas—meno istorikas ir kritikas.

Estetikos—kaipo mokslo—uždavinys yra duoti pilną supratimą apie meno kūrinius ir meną bendrai. Tam tikslui pasiekti galima pasirinkti du keliu: arba istorinį, t. y. pradėti savo darbą nuo pačių faktų, arba dogmatinį, pradedant nuo definicijų. Tenas išsyk niekam neduoda abejoti, koks yra jo kelias. „De tout petits faits bien choisis, importants, significatifs, amplement circonstanciés et minutieusement notés, voilà aujourd'hui la matière

de toute science"—taip jis rašė De l'Intelligence įžangoje. Jam tėra galimas istorinis metodas, delto savo Philosophie de l'Art pradžioje jis skelbia: „Mano vienintelis uždavinys... išdėstyti faktus ir parodyti, kokiu būdu jie atsirado". „Modernasis metodas — kurio manau laikytis ir kuris dabar lieka pritaikomas visose dvasios mokslo srityse—supranta žmogiškąją kūrybą, ypač meno kūrinius, kaipo faktus ir produktus, kurių žymes ir atsiradimo priežastis mums reikia nustatyti. Daugiau nieko. Mokslas nei smerkia, nei atleidžia, jis konstatuoja ir aiškina. Jis simpatizuoja visoms meno formoms (lytims) ir visoms mokykloms. Jis jas visas pripažįsta kaipo žmogiškos dvasios pasireiškimus. Jis daro kaip botanikas, kuris lygiu susidomėjimu tiria visus augalus. Šis mūsų mokslas tam tikra prasme yra nekas kita, kaip botanika pritaikinta ne augalams, bet žmogiškajai kūrybai. Tokiu būdu šis metodas, einant bendra kryptimi, kuri šiandien priartino dvasios mokslus prie gamtos mokslų, duoda aniems šitų pastarųjų principus ir tuo jiems užtikrina tikrumą bei pažangą".

Po tokios įžangos darosi aišku, kad Teno estetika neprileis jokių a priori definicijų; tačiau, definicijos gali būti įmanomos, kaipo patirtų dalykų santraukos, arba suformulavimai, išplaukiantieji iš surinktų faktų visumos.

Tiek del jo pasirinktojo metodo. Ar jis buvo toks grynai istoriškas, nieko bendra neturįs su iš anksto pagamintomis definicijomis, ar jis buvo visai adogmatiškas, tai nagrinėsime kiek vėliau. Pirmiausia čia apie paties grožio supratimą. Tenas grožį taip apibrėžia: Kurio nors dalyko grožis glūdi jo sugebėjime mumyse sužadinti malonius, labai aukštus, ir labai kilnius jausmus, neturinčius savyje jokių interesų, kas yra ne kas kita, kaip paprastas mūsų galvojimo sustiprinimas, sutvirtinimas (augmentation). Kadangi žmonių smegenys nevienodos, tai viens ir tas pats jautimas įvairiai jose pasireiškia. Mūsų skonis delto yra ne kas kita, kaip aprašymas tų būtinų apystovų, kurios yra reikalingos, kad galėtume kuo nors pilnai pasidžiaugti.

Visai aišku: Teno „grožis" yra labai relativus dalykas. Tolimesnis to rezultatas—meno kūrinio aptartis. Meno kūriniu galima laikyti tai, kas mumyse geba sukelti malonų, aukštą, kilnų, nesuinteresuotą jausmą; tai malonumo versmė, kurią sužadino mūsų galvojimo suintensivinimas (augmentation de notre action pensante).

Kad ir negalima aiškiai nustatyti, kokios savybės privalomos meno kūriniams, tai bent galima susekti, kokiu būdu kūrinys parodo tąjį savo elementą, kuriuo pasireiškia jo grožis.

Toliau Tenas, norėdamas aiškinti kūrybos esmę ir uždavinius, suformulavo šiuos dėsnius:

1. Menas turi pamėgdžioti (t. y. nevisai kopijuoti) gamtą — „imitation de la nature".

Menas, anot jo, neturi jokio kito tikslo, kaip surasti ir išreikšti gamtos grožį; juk menas negali grožio kurti. Jis randasi daiktuose, iš kurių keliasi į kūrinius. Meno veikalai delto tiek tėra gražūs, kiek jie sugeba iškelt ir išreikšt gamtos grožį. Šį estetinį pirmovaizdį gamta tiekia pačiuose daiktuose, tačiau jis nėra visai tobulas. Kaip mes turime visą kūrybą, kuri dar nėra pilna, toliau tobulinti, taip menininkas privalo gamtoje atrastuosius estetinius pradus aukštinti, kilninti, sąmoninti. Gamtos dalykuose tarsi nesąmoningai

glūdįs grožis tokiu menininko veikimu tampa sąmoningu grožiu meno kūriniuose. Menininko veikimas—kaip matyti—yra dvejopas: pirma—pasirinkimas gamtos objektų, vertų meninio apdirbimo, ir antra—gamtos grožio iškėlimas, tobulinimas. Tuo menininkas yra gamtos „taisytojas", kūrybos papildytojas; visas veikimas—kūrybos tobulinimas sąmoningu jos grožio iškėlimu ir kilninimu.

2. Bet visiškas gamtos imitavimas nėra meno tikslas. Jei taip būtų, tai pilniausioji imitacija turėtų pagimdyti gražiausius meno kurinius; tačiau patyrimas mums sako, kad taip nėra. Kokios gi rūšies yra pirmoje taisyklėje minėta imitacija? Tiksliai nuduotina yra objekto organizmo atskirų dalių tarpusavio santykiavimas—l'art imite les rapports et les dépendances des parties. Menininkas taip darydamas atkartoja objekto išvidinę bei išorinę logiką, arba, kitaip tariant, jos struktūrą, kompoziciją ir tt., delko meno kūrinys yra netiek rankos, kiek inteligencijos išdava. Iš tikrųjų, tikri menininkai savo kūryboje stengiasi iškelti atvaizduojamo objekto dalių santykiavimą tuo objektu, kad labiau iškiltų esminis to objekto charakteris. Tai mus veda prie trečiosios taisyklės, kurią Tenas štai kaip suformuluoja:

3. L'art a pour objet les caractères essentiels, dominateurs—menas turi iškelti pamėgdžiojamo objekto vyraujantį ypatumą.

Kas to vyraujančio ypatumo esmė? Tai toks savumas, iš kurio išplaukia visi kiti pagal tam tikrus pastovius dėsnius. Šis vyraujantis ypatumas gamtos tiekiamame objekte dažniausiai ne visu ryškumu atsispindi, ir žmogus jausdamas, kad tas svarbiausias charakteris negavo pilnai pasireikšti, paveda menininkui jį iškelti, padaryti jį vyraujančiu. Tai jis atlieka apvalydamas objektą nuo visų tų bruožų, po kuriais paslėptas šis savumas, ir pabrėždamas tuos, kurie padeda jį iškelti.

Meno rūšis Tenas paskirstė į dvi grupes. Vieną—kuriai jis priskiria tapybą, skulptūrą ir poeziją—vadina „pamėgdžiojančių menų" grupe, kurios dalyvių ypatumas esąs atvaizduoti organingus bei moralinius santykiavimus ir kurti tokius kūrinius, kurie atatiktų realiems daiktams. O antrosios grupės meno rūšys — muzika ir statyba (architektūra), — kombinuodamos matematinius santykius, gamina kūrinius, kurie neatatinka realiems daiktams. Norint gerai suprasti bet kurį meno kūrinį, mes turime gerai įsidėmėti, kad „...une oeuvre d' art n' est pas isolée", delto mes privalome stengtis „à chercher l' ensemble dont elle dépend et qui l'explique"; šiais reikšmingais žodžiais Tenas pradeda savo „Meno filosofijos" pirmąją dalį („De la nature de l'oeuvre d'art"), t. y. jis ragina mus suprasti, kad visa, kas kūrinyje charakteringa, yra produktas tos aplinkumos visumos, kurioje jis yra atsiradęs, delto esą pirmas meno kritiko arba istoriko uždavinys—grynai mechanišku būdu nustatyti, kokia moralinė būklė pagimdė kūrinį, t. y., kadangi patys faktoriai, kurie duoda literatūros kūriniui savo sielą, o dažnai ir formą, esmiškai veikia bet kuriam meno veikalui atsirandant, delto ir nėra ypatingo skirtumo tarp literatūros ir meno istoriko uždavinių bei metodų jiems išpildyti.

Jei Tenas norėjo būti ištikimas savo sistemai, jis turėjo griežtai atsisakyti nuo bet kokių kūrėjų ir jų veikalų vertinimo, arba suklasifikavimo, nes jie juk yra determinuoti ir tokiu būdu neatsako už savo ypatumus. Bet jis vis delto tolimesniuose savo veikalo „Philosophie de l'Art" straipsniuose ryžtasi suformuluoti taisykles, kuriomis einant, veikalai gali būti klasifikuojami, ir tokiu būdu atsisakė nuo vieno svarbiausių savo principų.

Pirmoji taisyklė—nustatyti charakterio svarbumo laipsnis („le degré d'importance du caractère"): veikalas, kuris analizuoja gilų ir visus dominantį dalyką, yra aukštesnis už tokį veikalą, kuris analizuoja smulkesnį ir praeinamo pobūdžio dalyką.

Veikalai, pasižymį šitokiu charakteriu, gali turėti didelių pasisekimų, tačiau tik trumpam laikui—kuriuo jie naujon madon įeina, o su ja ir žūsta. O amžinai aukštai statomi veikalai, kurių charakteriai liečia visos žmonijos giliausius dalykus ir kurių svarbumas yra tas, kas mus visus domina, o ne tie antraeiliai dalykai, kuriuos iškelia praeinančio pobūdžio mada.

2. Pirmenybė duodama tiems charakteriams, kurie pasižymi kilnumu („le degré de bienfaisance du caractère").

Kilnus ir labdaringas charakteris visuomet yra svarbesnis už niekšišką charakterį. Del to veikalai, pasižymį savo karžygių kilnumu, yra aukštesnės vertės, negu veikalai su žemos moralės ar blogo elgesio charakteriais. Kaip matyt, Tenas čia vertina veikalus iš moralinio požvilgio.

3. Meninių efektų panaudojimo laipsnis („le degré de convergence des effets"). Veikalas yra juo geresnis, juo aukštesniu laipsniu menininkas sugeba panaudoti visus efektus bendrajam įspūdžiui sudaryti. O veikalas yra juo menkesnis, juo mažiau sugebėta mobilizuot ytin reikalingi pilnai kūrybai efektai.

Trumpas jo taisyklių paminėjimas mums sako, kad Tenas neliko ištikimas savo pirminiam nusistatymui tik aprašyti, o ne klasifikuoti, vertinti, nors jis labai kategoriškai savo „Meno filosofijos" pirmojo tomo 12-ame puslapyje tvirtina, kad jis tik naudosis „modernuoju metodu" : rien de plus. Tolimesniuose puslapiuose Tenas visai kitoks; mums krinta akysna, kad jis savo trečiąja taisykle apie meninių efektų panaudojimo laipsnį užleidžia savo sistemoje vietą tokiems dalykams, kurie ligšiol buvo už jo akiračio, būtent, kūrinio formaliniai elementai, kaip, antai, stilius, technika ir tt., kuo jie darosi žymiai pilnesni ir tikslesni. Nors Tenas tiems formaliniams dalykams duoda tam tikros reikšmės ir jais užsiima, jo pilnoji simpatija tačiau ir toliau priklauso ne tiek patiems kūriniams, kiek tiems veiksniams, tam fiziniam, socialiniam, istoriniam ensambliui, kuris juos determinuoja. Taip galima tvirtinti, — žinoma cum grano salis—kad Tenas kuo puikiausiai pažįsta viską, kas turi reikalo su veikalu, tik ne patį veikalą.

Teno kūrėjai arba kūriniai neturi įdomumo ir vertės savyje, bet toje aplinkumoje, kurioje jie užgimsta ir nudažo jų esmę; jie tuo tampa savo aplinkos simboliu. Čia skverbiasi į Teno sistemą senoji Hegelio mintis, kad individas ir jo darbas istorijoje neturi savitos vertės, o esąs tik tam tikrų veiksnių simbolis.

4. Tenas—istorikas.

Teno būta ir istoriko. Tenas istorikas naudojasi tuo pačiu metodu, kurį vartojo ir kaip literatūros ar meno kritikas.

Jis yra įsitikrinęs, kad bendras žmonijos gyvenimas plėtojosi pagal gamtos mokslo dėsnius, gamtininkų suformuluotus; del to jis studijuoja ir aprašo Prancūzijos perėjimą iš seno į naują režimą, kaip „une métamorphose d'insecte" arba, kaip išsitarė Monod'as: Tenas, kaip koks gydytojas, seka įdomaus ligonio ligą.

Jis tiki, kad istoriko uždavinys yra ne vien įvest į politikos dalykus, juos aiškint, bet, be to, daryti dar ir išvadas. Juk gyvenimas determinuotas, iš praeities mes galim konstruoti dabartį ir net bandyt statyti gaires į ateitį.

Rašytame ir nebaigtame veikale *Les origines de la France contemporaine* (1878—1893) Tenas kaip istorikas iš naujo gvildena tai, ką kiek anksčiau buvo išdėstęs *De Toqueville* (1805—1859) kaipo politikas ir istorikas savo nagrinėjimuose, k. a., *L'ancien régime et la révolution*. De Toqueville šiame veikale buvo priėjęs išvadą, kad Prancūzų revolucija negalima laikyti kaž kokio naujo laikotarpio pradžia, bet greičiau užbaiga, t. y. savotišku apvainikavimu viso to, kas pirmiau įvyko. Taip, pav., administracijos centralizavimas, žemės reforma, piliečių lygybė ir tt., nėra, kaip būtų galima manyti—kaip dažniausiai ir manoma—revolucijos iškeltos naujenybės, o turi savo šaknis giliai sename priešrevoliuciniame režime.

Teno veikalas padalintas į tris dalis: 1) Senasis režimas (3 tomai); 2) Revolucija (1 tomas) ir 3) Modernasis režimas (2 tomu).

Pirmoj daly nupiešiama priešrevolucinės Prancūzijos paveikslas, kuriame ryškiai atvaizduojami ypač trys dalykai: 1) privilegijuotųjų luomų (bajorų, kunigų) būklė, 2) naujųjų idejų platinimas ir 3) žemesniojo luomo (miestelėnų, ūkininkų) dvasinis skurdas ir prasta ekonominė būklė.

Antroj daly—apie revoliuciją—aprašoma politinis chaosas Steigiamojo Seimo metu, ir baigiama jakobinų diktatūra.

Trečioji dalis, kurioj piešiamas Napoleono I charakteris ir nušviečiamos jo idejos, yra nebaigta. Čia nagrinėjama taip pat ir Bažnyčios būklė su visuotinojo švietimo reikalais.

Eidamas savo nusistatymu, jis aprašymams panaudoja begales mažų bruožų, anekdotų, papasakojimų, ištraukų iš memuarų, kurie surankioti kartais be reikiamo kritiškumo, ir p. Kita neigiama žymė yra jo aprioriškas nusistatymas, kuris neleido jam objektiviai vertinti įvairius atsitikimus. Užuot ramiu, epiniu būdu nupasakotų įvykius, jis visur labai dažnai kište kiša savo pažiūras, kurias laiko dogmomis. Būdamas įsitikinęs — ypač savo gyvenimo galop—kad 1789 m. revolucija buvo nepažabotų žalingų instinktų darbas, jis stengiasi kiek galint numažinti jos reikšmę ir vertę, o vad. senajam režimui paskirdamas nemaža ir nuopelnų. Šitoks nusistatymas nemaža patiko naujos revolucijos—1871 m. komunos—priešininkams, t. y. dešiniųjų partijoms, kurios iš Teno ėmė savo reakcionieriškoms viltims naujų jėgų.

II. Jo sistemos pirmatakai.

Penkioliktus metus eidamas Tenas metė į šalį savo religinius įsitikinimus. Kaip tai įvyko, jis pats šiaip atpasakoja:

„Protas—tai buvo mano naujas šūkis. Dabar kritiškai nagrinėjau tai, į ką lig šiol tikėjau. Pirma tų egzaminų auka buvo mano religiniai įsitikinimai. Viena abejonė sukėlė kitą; viena po kitos krito mano senos pažiūros. Ir taip praėjo keletas metų, per kuriuos stengiausi didinti savo mokslinį bagažą ir vis geriau suprasti, kas yra gražu ir gera. Davinėjau sau daugybę klausimų, kuriuos spręsti tegali pilnai subrendę žmonės. Galop

supratau, kad tik gerai pažinus patį žmogų, galima bus suprasti jo likimą. Šitas supratimas pagimdė mano pirmutines filosofines idejas. Tai buvo man lankant retorikų klasę. Kad ir krikščionybės išsižadėjęs, vis delto ir toliau tikėjau į Dievo esimą, sielos nemarumą, ir pareigos būtinumą.

Pagaliau mano skepticizmas sugriovė ir šias paskutines pozicijas „... j'allais toujours plus avant, jusqu' à ce qu'un jour je ne trouvais plus rien debout... je me trouvais dans le vide et dans le néant, perdu et englouti...".

Bet šis absolutus visako sugriovimas negalėjo būti galutinas šio filosofuojančio jaunuolio tikslas. Nusibodus jam amžinai be rezultatų protauti, jis puolė į glėbį kraštutiniam panteizmui. „Ir tai buvo mano laimė". Spinoza, „cher et venéré Spinoza" — dabar jo naujas vadovas. Nepaisant tos savo naujos filosofinės meilės, jam atrodo, kad Spinozos panteizmas vis delto dar per mažai moksliškai pagrįstas. Ko trūko, turėjo jam pridėti Hegel'is—šis jo „Spinoza multiplié par Aristote", kurio mokslas jam atrodė didelis. Bet ir Hegeliu nevisai pasitenkino; jį atbaidė anojo „baisus" mėgimas abstrakcijų, kuriose Tenas rado per maža tikro mokslo. Ieškodamas papildymo, sustojo ties Voltaire'iu ir ypač ties Condillac'u (1715—1780)—vienu garsiosios prancūzų „Enciklopedijos" draugu, kuris buvo parašęs Traité sur les sensations (1754),—kurio teorija apie „la sensation transformée" įrodinėjo — bent bandė įrodinėti — kad žmogus abstraktinimo keliu savo jutimus išpalengvo perdirbinėja į idejas. Iš šio veikalo Tenas pasiskolino principus savo psichologijai, kuri visiškai priklauso jo fiziologijos. Ko dar trūko jo psichologijai, tai papildė Mill'io ir Bain'o mintimis. Bet tuo dar toli gražu nepasibaigė jo paskolos, kuriomis jis surinko savo dvasiniam bankui pagrindinį kapitalą, kaip matyti iš to, jog žinomos Teno sociologinės idejos, t. y. apie santykius tarp žmonių naturalinės ir socialės aplinkumos iš vienos, ir jų moralės iš kitos pusės su visomis jų griežtomis materialistinės dvasios išvadomis ir savo kraštutiniu determinizmu, ir dar kitos mintys apie psichologijos priklausomumą nuo fiziologijos yra paimtos iš ištisos eilės ankstyvesnių mokslininkų, iš kurių čia tik praeidami paminėsime Hipokratą, Platoną, Aristotelį.

Kiek plačiau paminėsime ir tuos jo tautiečius, kuriems jis ytin turi būti dėkingas už suteikimą idejų, sugestijų, medžiagos, metodinio pobūdžio patarimų. Čia pirmoj eilėj krinta į akis kunigas Jean-Baptiste Dubos (1670—1742), kuris, būdamas diplomatas, turėjo progos aplankyti daugelį kraštų ir išstudijuoti jų būklę. Svarbiausias veikalas, kuriame jis išdėstė savo mintis, yra Réflexions critiques sur la poésie et la peinture.

Šis veikalas yra beveik „pilnai teniškas". Iš jo pagrindinės idejos svarbiesiems savo veikalams skolinosi Montesqieu (1689—1755), žinomasis apšvietos laikotarpio filosofas. Dubos'o mintis ryškiausiai pasikartoja šio dviejų tomų veikale De l'esprit des lois (1748), kuriame Montesqieu nori įrodyt, kad įstatymai, konstitucijos ir tt., yra ne kas kita, kaip determinuoti produktai tos aplinkos, kurioj gyvena žmonės, šių įstatymų gamintojai.

Tenas ir prisipažįsta, kad jis daug ką pasiskolino iš Montesqieu. Vienoj vietoj jis net šiaip išsitaria: „Mon idée traînée par terre depuis Montesqieu, je l'ai ramassée, voilà tout".

Kitas panašių minčių atstovas ir ypatingas jų teikėjas Tenui yra Pierre-Jean-Georges Cabanis (1757—1808), savo jaunystėj buvęs poetas ir vertėjas, ir dar studijavęs mediciną su filosofija. Pagal tų laikų papročius, jis daug keliavo, pav., nuo 1773 iki 1775, būdamas vieno lenkų bajoro sekretorium, viešėjo Lenkijoj. Grįždamas namon plačiai pasidairė po Vokietiją. Revolucijos metu jis draugavo su grafu Mirabeau, kurio buvo taip pat ir gydytoju. 1795 m. tapo paskirtas higienos profesorium Paryžiuj ir dabar jis plačiausiai užsiėmė savo idejų rašymu bei jų propagavimu. Pav., 1802 m. savo svarbiausiuose veikaluose, kaip Rapports du physique et du moral de l'homme, Influence du régime et des climats sur les habitudes morales ir tt., jisai apaštalauja plikiausiam materializmui. Jis tvirtina, kad siela yra ne kas kita, kaip aplinkos poveikio aidas. Psichologijos moksle jis apsieina visiškai be metafizinių prielaidų ir net be sielos senesne to žodžio prasme: „Il faut admettre que tout se passe comme si le cerveau sécrétait réellement la pensée après avoir digéré des impressions". Šis jo pasakymas pakankamai charakterizuoja jį patį ir jo veikalų dvasią.

Kitas jo veikalas yra 1804 m. išleistas Coup d'oeil sur les revolutions et la reforme de la médecine, kuriame jis ytin reikalauja nusikreipimo nuo spekulativinės ir išdirbimo grynai eksperimentinės medicinos. Eksperimentinis metodas atrodo jam vienintelis moksliškas. Medicina esanti juo moksliškesnė, juo daugiau ji yra atsikračiusi filosofijos ir teologijos jungo. Svarbiausia šio metodo tyrimo priemonė — analizė. Šiame veikale jis formuluoja visa tai, ką vėliau plačiau išgvildena profesorius Claude Bernard (1813—1878) savo darbe Introduction à l'étude de la médecine expérimentale. Del savo pobūdžio, kuris atatiko Kanto žinomoms kritikoms, Cabanis'o Coup d'oeil amžininkai vadindavo „la critique de la médecine".

Cabanis'o idejos, nors ir rado didelio pasipriešinimo, bet vis delto kitų gerokai buvo palaikomos. Ypatingu jų advokatu Prancūzijoj pasidarė Tenas. Nors jis ir nieko nauja prie jų nepridėjo, tačiau pasižymėjo ypač griežtu jų pritaikymu praktikoje.

Ne maža paveikė Teną ir Auguste Comte (1798—1857), kuris ėmė pritaikinėti socialinio gyvenimo reiškiniams naujų dienų mokslinius metodus. Anot jo, žmonijos dvasia peržengia trejetą etapų, kurių pirmas teologinis, antras metafizinis, trečias pozitivinis; pirmame viskas, kas buvo, buvo aiškinama dievų egzistencija ir jų veikimu; antrame jų vietą užėmė abstrakcijos, o trečiame—état positif—žmogaus protas supratęs, kad nėra galima pasiekti absoliučios vertės žinių apie pasaulio esmę, atsiradimą ir tt., arba pilnai pažinti fenomenų tikrumą, atsisakęs nuo siekimo jam nepasiekiamų tikslų, pasitenkino racionaliniu kombinavimu protavimo su stebėjimu tirti tuos fenomenus ir suformuluoti pasiteikiančias taisykles. Pozitivistinės filosofijos uždavinys esą įrodyti, jog taip pat ir žmogus veikiamas tų dėsnių, jog ir jis determinuotas.

Šių minčių didelė dalis perėjo į Teno idejų bagažą, iš jų jis ėmė tai, ko dar trūko jo sistemai užbaigti, kaip, antai, tąjį dalyką bei terminą, kuris vėliau įgavo dideliausios reikšmės—le milieu, ir dar daug kitų dalykų, del ko ne be priežasties laikomas Konto mokiniu.

Prie Teno dvasinių tėvų reikia priskirt ir keletas poetų, kaip, antai, prancūzas Stendhal'is (1783—1842), kuris savos „Italijos tapybos istorijos“ įžangoje (1817) tarp kitko štai kaip išsireiškia: „Mano tikslas yra aiškinti, kaip kiekviena civilizacija gamina savo poetus“. Už Prancūzijos ribų Tenas sutiko Goethę, kurio—taip pat iš Spinozos paimtas—panteizmas jungiasi su dieviškojo gyvenimo intuitivinio atjautimo ir pasaulio kūrybinių jėgų galingumo ideja. „C'est une intuition poétique et métaphysique à la fois...“)—ir tai buvo kaip tik tai, kas Teną sužavėjo. Teno praktinę moralę daugiausia paveikė Morkaus Aureliaus „Mintys“. Jos buvo—kaip jis atvirai pasisako—jo katekizmas.

Palyginus Teno pagrindinę mintį, suformuluotą į „la race—le milieu—le moment“ su Herder'io formule—kuri randama jo veikale Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit — „Zeit—Ort—nationales Genie“ krinta į akis nuostabus panašumas ir kyla klausimas: ar kartais Tenas nepasinaudojo Herderio dvasiniu turtu? Mūsų filosofas į šį klausimą neduoda jokio atsakymo, nes nė vienoje savo daugelio raštų vietoje nesiteikia minėti panašaus sąryšio, ir net nerandame niekur pažymėta Herderio vardo. O vis delto šis nepaprastas panašumas mus verčia manyti, jog Tenas žinojo Herderio „Idejų“ (II/III) paduotas formules ir jas tik plačiau yra išplėtęs. Jei taip būtų buvę, tai mus tik stebina Teno keistas pasielgimas—nepažymėt savo minčių versmės, ką jis šiaip atlieka su pavyzdingu lojalumu ir visa moksline precizija. —

Suminėjus didesnę dalį tų, kurių idejomis Tenas naudojosi, darosi aišku, jog jo negalima laikyti originaliniu kūrėju tos sistemos, kuri yra jo vardu pakrikštyta. Jį tegalima laikyti mikliu suderintoju iš visų pusių suplaukusių sugestijų, akstinų bei minčių ir drąsiu jų pritaikintoju, ypač meno ir literatūros srityje. Minimaliniam jo originalumui visiškai neatatinka maksimalinis tų veikalų pasisekimas, kuris suprantamas tik del ypatingo stiliaus puikumo, kurs pavergdavo ir tebepavergia kiekvieno skaitytojo širdį, ir del savotiško nusiteikimo tų laikų, kuriais jo veikalai atsirado knygų rinkoj.

III. Teno poveikis.

Galima drąsiai tvirtinti, jog XIX šimt. antroj pusėj Prancūzija nebuvo mačiusi pasižymėjusio kultūrininko, kuris nebūtų rodęs Teno poveikio žymių. Literatūros istorikas Faguet'as tvirtina, kad jis per 20 metų Prancūzuose vaidino tokį vaidmenį, kaip Spencer'is Anglų kalbos kraštuose. „Taine a été suivi, adopté et comme epousé par ses contemporains“. Pilnai galima suprasti, jog panašių palinkimų kultūrininkai atvira širdimi priėmė Teno evangeliją. Anatole France tarp kitko apie Teną taip išsireiškia: „Šitos galingos dvasios mintys apie 1870 m. mumyse sukėlė degantį entuziazmą, sudarė kaž kokios naujos rūšies religiją, ką vadinčiau dinaminiu gyvenimo kultu... Jis mus atpalaidavo nuo to netikusio mokyklinio spiritualizmo, nuo to baisaus Cousin'o ir jo paniekos vertos mokyklos...“

Arba Emile Zola: „Aha, studijuoti dabar fizinį žmogų, tokį, koks jis yra, savo aplinkos determinuotąjį žmogų, o nebe jo metafizinį apsiaustą...“ „Trejeto žmonių poveikio aš patyriau—kalba jis toliau: — Musset'o, Flaubert'o ir Teno. Turėdamas apie 25 metus amžiaus skaičiau Teną ir manyje išaugo teoretikas, pozitivistas“.

Teno poveikis siekė ne vien literatus ir kritikus, bet ir istorikus, apie kuriuos Voguë sako, jog dabartinių (t. y. anų) laikų istorikai eina tomis pėdomis, kuriomis ėjo Tenas savo veikale Origines de la France contemporaine, o jo žodį tvirtina Giraud, kuris yra linkęs tą patį pasakyti ir apie šios dienos istorikus. Šitie Giraud'o žodžiai parašyti prieš 20 metų, kada jis dar turėjo pagrindo šitaip išsireikšti tik apie techninišką Teno metodo dalį, nes tais, 1901, metais dvasinis pagrindas, ant kurio tas metodas buvo pastatytas, liko jau beveik kaip ir sugriautas. O šiandien to metodo ir technikinė pusė yra taip pat jau atpuolusi, nebekalbant apie filosofinį to veikalo pagrindimą, kurį galima laikyti „überwunden".

Būtų neteisinga manyti, kad Tenas rado pritarimo tik savo orientacijos žmonių tarpe, nes ir žmonės, kurie niekad neslėpė savo prieštaravimo materializmui ir determinizmui, kaip pav., „Revue de Deux-Mondes" redaktorius Ferdinand Brunetière, jį proklamavo: „un des maîtres de la pensée contemporaire" ir prisipažįsta, kad jis daugiau negu vienam dalyke ištikimai ne vien tęsė toliau Teno pradėtąjį darbą, bet net jį sekė... Panašia ištikimybe Tenui tarnavo Paul Bourget, kuris savo jaunystės entuziazme sušuko: „Celui-là du moins n'a jamais menti". Iš jo jaunasis Bourget'as sėmė svarbiausias savo idejas ir geriausią savo metodo dalį. Negalima čia nepriminti, kad Bourget'o užsidegimas su laiku žymiai susilpnėjo, ir XX-tojo šimtm. Bourget'as vargu ar tebepritarė XIX šimtm. Bourget'ui. Mes ir pozitiviai žinom, kad jis ir šiandien gerbia dar Teno asmenį, kaip ir kadaise. Bet šis prisirišimas Teno idejų visiškai neliečia.

Viktoras Giraud'as savuose Essai sur Taine dar mini visą eilę žmonių daugiau ar mažiau patyrusių Teno poveikio, iš kurio čia dar paminime iš kritikų—Sainte-Beuve'ą, iš poetų—Alphonse Daudet'ą, iš istorikų — Lavisse'ą ir Hanotaux'ą, iš sociologų—Jules Lemaître'ą ir iš romanų rašytojų galop dar Maurice Barrès'ą.

Šis trumpas sąrašas įsakmiai rodo, kokiu platumu Teno idejos veikė reikšmingiausius kultūrininkus ir—politikus. — Ir politikus? Taip. Bent taip sako L. Dimier'as, kuris, būdamas vienas įtakingiausių plačiai žinomos politinės grupės „Action Française" vadų 1907 m. štai kaip išsitarė: „Prieš-revolucinis judėjimas prancūzų galvose prasidėjo 1876 m., t. y., tais metais, kuriais pasirodė pirmas tomas Teno veikalo apie revolucijos istoriją". Pasak jo, be Teno, nei de Bonald'o, nei de Maistre'o arba Rivarol'io raštai nebūtų radę tokio atgarsio. Ir Bourget'as—šiuo reikalu kvalifikuotas liudininkas—panašiai tvirtina, jog politinis konservatizmas, tradicionalizmas žymia dalimi remiasi Teno veikalu Les Origines... Tenas—bent Tenas istorikas—iš tikrųjų buvo savo laiku vienas baisiausių ginklų reakcionierių rankose.

Ne vien Prancūzijos jaunimas buvo užsidegęs tąja nauja žavinga asmenybe, bet ir beveik visa tų laikų Europos jaunoji inteligentija: vokietis Nietzsche ir danas Brandes, ispanas Menendez y Palayo ir olandas Busken Huet, kaip ir italas Lombroso—tai tik keletas tų, kurie su visa amžininkų armija nepasotinamu išalkimu griebė skaityti Teno veikalus.

Iš viso galima pasakyti, kad iki XX-jo šimtm. pradžios blaiviai suskaičiuojant, apie 7 milionai žmonių buvo skaitę bent vieną tų trejeto dešimtų Teno parašytų tomų. Apie trisdešimts tūkstančių

bus skaitę ir visus jo veikalus. Kai kurie veikalai tapo išversti į svetimas kalbas, pav., „Anglų literatūros istorija“ net tris kartus buvo išversta į anglų kalbą. — Suprantama, kad visi jo veikalai sulaukė daug laidų, pav., 1897 m. vidutiniškai imant, kiekvienas jų buvo pasiekęs devinto savo leidimo. Jau tais laikais veikalas apie La Fontaine'ą buvo pasiekęs 13-tą laidą. Per pirmąjį naujojo šimtm. ketvirtį Teno veikalų platinimasis kiek sumažėjo; tačiau kai kuriems jų pasisekė dar keletą sykių iš naujo pasirodyt knygų rinkoj, pav., jo „Meno filosofija“ 1926 m. vasario m. išėjo 20-tą kartą. —

Viena vyriausių jo poveikio priežasčių, kurią padarė ir dažnai tebedaro skaitytojams, yra jo nepaprasti stilistiniai gabumai. Jis nepaprastai gabus formuluotojas, kuriam niekad netrūksta nei vaizdelių, nei abstrakcijų. Jis rašo vaizdžiai, plastiškai, spalvotai. Jo sukurti vaizdeliai padaro neišdildomo įspūdžio. Jo stilius tik smenga į galvą. Jis rašo prancūziškai. Ne visvien kokia kalba žmogus rašo. Kas rašo prancūziškai, tas gali naudotis klasiškomis formomis ir žavinčiais išsireiškimais, kuriuos sukūrė apsukriausia, elastingiausia romanų tauta per ilgiausius šimtmečius, laike kurių ji nuostabiu atsidėjimu ir logingumu vedė savo kalbos reikalus, nė vienu momentu jos nepalikdama aklam likimui. Delto prancūziškai išreikšta mintis turi pirmenybę prieš tos pat minties išsireiškimą bet kuria kita kalba. Kas yra prancūziškai suformuluota—yra pasauliui suformuluota.

Prancūzas, rašydamas savo Akademijai, rašo pasauliui. Taip padarė ir Tenas. Ir pasaulis jį suprato. —

Bet Teno popularumą kėlė ne vien jo stilistiniai gabumai, o ir „istorinis momentas“—kaip Tenas pasakytų—nes tų laikų Prancūzija ir su jąja didelė dalis Europos mąstančios visuomenės, sulaukus technikinės civilizacijos laimėjimų, buvo išalkusi ir pozitivesnės filosofijos, kuriai patogiau eiti išvien su naująja kultūra.

IV. Medžiaga Teno kritikai.

1. Metodas

Viena būtiniausių sąlygų tikrai moksliniam darbui yra metodiškumas. Kiek mokslo atžvilgiu bus vertas veikalas, galima spręsti jau iš to, kaip autorius rankioja medžiagą jam pagaminti ir kaip jis ją panaudoja mokslinių rūmų statybai, kaip šis statybos darbas buvo dirbamas.

Pirmiausia žiūrėkime, kaip Tenas suieškojo savo medžiagą. Šiuo požvilgiu žiūrimas ir vertinamas Tenas tikrai yra įdomus. Pasiskelbdamas šalininku istorinio metodo, kurio uždavinys esąs „au lieu d'imposer une formule, faire toucher des faits“, jis labai domisi faktais, kurie, pasak jo, sudarą vienintelę, mokslui tinkamą, medžiagą ir kuriuos įžangoje į savo veikalą De l'Intelligence jis charakterizuoja tokiais žodžiais: „...petits faits bien choisis, importants, significatifs, amplement circonstanciés et minutieusement notés...“ Dar ir kitose vietose bei kituose veikaluose jis primygtinai pabrėžia šių faktų reikšmę, iš ko būtų galima spręsti, kad jis plačiai naudojasi jais savo moksliniame darbe. Betgi arčiau įsižiūrėjus paaiškėja, jog Tenas yra gan šališkas faktų rinkikas. Faktai jam reikalingi ne visi, o tik tie, iš kurių jis tikisi paramos savo nusistatymui. Jis temato tai,

ką nori pamatyti. Iš savo dažnų kelionių į darbo kabinetą jis parsiveža tik tai, kas yra reikalinga jo sistemai tobūlinti ir papildyti, taip kad, jo paties tvirtinimu, esą nesuinteresuotas mokslininkas nepilnai atatinka tikrenybei, kas mum duoda pagrindo jo pasakymą „Mon seul devoir est de Vous exposer des faits...“ keist į „Mon seul devoir est de Vous exposer mes faits“. Visi jo veikalai liudija, kad jis temato tai, kas jo mintims pataikauja ir delto negal pasigirti—ką jis yra linkęs daryti—duodąs savo veikaluose tikrą gamtos supratimą. Tiesa, kad jie yra pilni daugiau negu puikių gamtos vaizdelių, bet pačios gamtos jame nėra. Jo sistemai pakako gamtos fragmentų, juos ir terandam.

Kas gi privertė Teną pasitenkinti tik maža faktų dalimi? — Šiam trumpam klausimui tinka trumpas ir atsakymas: dogmatiškas jo nusistatymas. Veltui Tenas skelbė savo „Meno filosofijos“ pačioje pradžioje prisilaikysiąs tik istorinio metodo, kuris, priešingai dogmatiniam, neuždės jam pareigos išvesti prisilaikytinų taisyklių ir smerkti jų neprisilaikančius. Veltui jis sako, kad modernasis metodas (suprask, jo pasirinktasis, istorinis) iškelsiąs meno kūrinius vien kaipo faktus, nes aiškinsiąs tik jų savumus ir ieškosiąs jų priežasčių—pasakymas, prie kurio kategoringai prideda: „Rien de plus“. Visas jo metodas yra dogmatiškas, nes jis turi pasigaminęs sistemą nuo pat savo mokslinio darbo pirmųjų dienų.

Šiai sistemai jis ir renka faktų. Tikrasis jo uždavinys yra paremti faktais tie dėsniai, kurie jo atsinešami užbaigt į tyrinėjimo lauką; del to Tenas ima domėn tik tuos faktus, kurie savo pobūdžiu gali tapti jo sistemos ramsčiais, o kiti, kurie ne taip lengvai duodasi aprioristiniam jo nusistatymui paremti, nieko nepaisant palenkiami užsibrėžtam tikslui; o kurie visai nepasiduoda, neimami domėn, visiškai ignoruojami, pavedami užuomaršai. Istorija, kuria Tenas taip dažnai operuoja, kartais yra ne kas kita, kaip kaukė, kuria pridengiamas deduktivinis metodas ir tas dogmatizmas, iš kurio jis išplaukia. Istorijai ir jos faktams pavedama paremti, pabrėžti tai, ką Tenas rado be jos ir ne joje.

Pirmais savo mokslo metais jis, atatinkamai savo dogmatiškam nusistatymui, visai viešai naudojosi deduktiviniu metodu, kurį tačiau veikiai pakeitė induktiviniu. Bet, keisdamas savo metodą, jis nekeitė galvojimo būdo, nes ir dabar, kaip ir anksčiau, turėjo tam tikras vedamąsias mintis, kurių tikrumo įrodymui begaliniu atsidėjimu rankiojo medžiagą, ir kurios, iš savo šono, determinavo jo stebėjimus.

Šis gan keistas pozitivistinio „istorinio—induktivinio“ metodo panaudojimas itin ryškiai krinta į akis jo „Meno filosofijoje“, kurioje jis moka meno istorijos faktus taip gabiai ant savo kurpaliaus ištempti, kad jie įgauna iš tikrųjų tokią reikšmę, kokios Tenas reikalingas.

Įdomu sužinoti, ar Tenas visai sąmoningai ėjo aukščiau pažymėtais keliais, ar gal tik keista iliuzija gyvendamas manė turįs pagrindo savo metodui pasisavint istorinio metodo vardą? Šitokiam klausimui randame atsakymą viename jo laiške, rašytame Lyon'ui, kuriame štai kaip išsitariama: „Pradedamasis mano studijų punktas nėra kokia koncepcija à priori, kokia hipotezė apie gamtą... Doktrina, jei aš tokią turiu, pasirodė vėliau; pirm jos buvo metodas“. Jau pirmutiniai šio laiško ištraukos kritikai turėjo

rimto pagrindo paabejoti pareikštos minties tikrumu; ir šiandien, po pusės šimtmečio, mes negalime jiems nepritarti. Šis neva neturėjimas aprioristinio nusistatymo tėra viena Teno iliuzijų, kuriomis jis buvo turtingas. —

* * *

Toliau įdomu sužinoti, kaip Tenas sunaudojo taip surankiotąją medžiagą filosofinei savo statybai, arba, kitaip tariant: kaip ėjo pats idejų surašymas, kaip vyko sistemos sustatymo išorinis procesas.

Tenas, būdamas visai jaunas, visa savo jaunystės ugnimi skubinosi sudaryti savo sistemą, kuria jis būtų galėjęs prisidėti mokslams „sumokslint", t. y. apvalyt juos nuo visų metafizinių ir romantinių „dėmių": dvidešimtus metus eidamas jis sudaręs savo sistemą, būdamas visašališkai dar nesusipažinęs nei su mokslu, nei su gyvenimu. „Penser, surtout penser vite, est une fête..." prasitarė jis vieną sykį. Tenas sau daug tokių švenčių rengė, nes jis iš tikrųjų buvo gimęs filosofas, tik su ta yda, kad savo koncepcijas paskubomis gamino. Jis perdaug skubinosi sudaryti savo sistemą, nes tokiame amžiuje, kuriame kiti filosofai tik dar rengėsi savo dideliems darbams ir dažniausiai dar nežinojo, kokios išvaizdos bus jų ateities filosofija, Tenas baigė suformuluoti savo pagrindinius dėsnius, nuo kurių jis niekuomet nebeatsisakys. To nepaprasto greitumo priežastis, ar nebus buvus jo senosios filosofijos, t. y. Cousin'o mokyklos neapykanta. Nesigilindami į šias priežastis konstatuojame, kad jaunasis Tenas, „Ecole Normale" mokinys, pasiskolinęs pamatines tezes iš kitų, ilgai nesvyruodamas praeities doktrinai nugalėti sudarė savąją „ateities doktrina".

Tenas, tiesą pasakius, nėra vienintelis tokio greito filosofinio darbo pavyzdys; yra buvę ir daugiau filosofų, kurie kartais, dar jaunesni būdami, sudarydavo planus savo minčių rūmams statyti, bet maža težinome tokių, kurie niekad nebūtų radę reikalo nors vienąsyk kritiškai pažvelgt į savo darbą. Prie nedidelio skaičiaus šitų kiek neatsargių filosofų reikia priskaityti ir Teną, per visą savo amžių tikintį savo sistemos neklaidingumu, nes nė vienoje savo filosofinio veikimo fazėje jis nemanė patikrinti tai, ką nesubrendęs jaunikaitis paskubomis iš daugelio kitų sistemų buvo sudaręs. Atvirkščiai, jis, kuris puikiai mokėjo kitus sužavėti, buvo ir save taip tvirtai užhipnotizavęs, jog nieku būdu negalėjo, jei kartais ir būtų norėjęs, nors truputį paabejoti savo minčių sistemos tikrumu. Jam atrodo, kad jam skirta užimti filosofijos, istorijos, meno ir literatūros barą ir nuo ten bandyti jau apsiausti priešingos minties pozicijas. Plačios tos sritys. Bet tai Teno nebaugina. Jis karingas ir darbštus: 35 metus eidamas jau buvo 10 tomų parašęs. Produktingas jis ir del savo neatsižvelgimo į priekaištus arba kritiką, kuri, tiesa, nebuvo žymi. Aklai savimi pasitikėdamas nuo mokyklos suolo iki grabo lentos, t. y. per pusę šimtmečio, ir nuo La Fontaine (1852/53) iki Les Origines de la France contemporaine (1893) jis atkakliai laikėsi savo nusistatymo, tuo būdu mus priversdamas pilnai pasirašyti po G. Monod'o žodžiais, kurie šitaip skamba: „Maža yra pavyzdžių tokiai sau ištikimai idejai, kuri iš pat pradžios ryškiai buvo suformuluota ir griežtai palaikoma nuo pat pradžios tos nepalenkiamos linijos, kuri veda per nuolatinę faktų akumuliaciją ir per neišsemiamą idejų bei paveikslų versmę. Nuo pirmų bandymų savo tezėje apie jūslius iki paskutinių „Ori-

gines“ puslapių, Tenas lieka tas pats. Įžanga į „Tite-Live“, „Philosophes français“ užbaiga, „Įvada į Anglijos literatūrą“, knyga apie „Intelligence“— tai greičiau sistemos pasireiškimų ženklai, negu evoliuojančios minties etapai“.

2. Sistema.

Kas turėjo progos plačiau užsiimti Teno mokslu, tas tikrai nepeiks jo už per didelį pedantiškumą ir formalizmą, sudarant ir nurašant savo filosofinę sistemą; atvirkščiai, jis nusiskųs dideliausiu filosofinio turto išbarstymu po daugybes knygų, kurių tarpe randam vos keletą tikrai filosofinio turinio. Jose nerandam jokios griežtesnės sistemos, net nebandyta tokios kurti; visur tik sutinkam jai medžiagos, o jai pačiai sudaryti jis buvo ne labai linkęs. Manydamas, kad filosofinių rūmų statymas tėra galimas pačiame filosofinės karjeros gale, kaipo apvainikavimas visų darbų, t. y. eksperimentų, tyrinėjimų visose gyvenimo srityse, jis nemėgo rašyti filosofinių traktatų.

Apiberdamas mus savo galingo proto ir gyvos vaizduotės deimančiukais, jis paliko mums patiems juos surinkti ir sutvarkyti į vieną grandinę. Tai labai mažina praktinę jo galvojimo darbo reikšmę.

Bet nežiūrint tokio savo nusistatymo, Tenas, kaipo filosofas, vietomis plačiai užsimoja, neatsilikdamas nei savo galvojimo būdu, nei žodynu nuo taip jo nemėgiamų metafizikų. Nors jis ir kiekvienam žingsny stengiasi saugotis senosios spiritualistinės mokyklos poveikio, bet dažnai negali apsieiti nei be jos galvojimo formų, nei be išsireiškimų.

Tačiau pasinaudojęs iš metafizikų pasiskolintomis priemonėmis, beveik kiekvieną sykį atsiprašo skaitytojų ir duoda žodį, kad toliau pasitaisys, ką gan charakteringai rodo, kad ir šis pavyzdys: „Meno filosofijos“ pirmoje dalyje kalbama apie vyraujantį meno kūrinio savumą, kurį šitokiais žodžiais apibūdina: „Le caractère essentiel... est une qualité dont toutes les autres, ou du moins beaucoup d'autres, dérivent suivant des liaisons fixes“. Taip apibūdinęs vyraujantį meno kūrinio savumą ir jausdamasis lyg nusidėjęs, tuojau prideda: „Atleiskite man tokį abstraktinį išaiškinimą, jį suprantamesnį padarysiu pavyzdžiais“. Ir toliau duoda pavyzdžių. — Tokių vietų randame daug jo veikaluose.

Šis kratymasis abstrakcijų ir abstrakcinių terminų, nors jis charakteringas Tenui, kaipo vienas—kaip galima jo paties žodynu pasinaudojant pasakyti—„vyraujančių savumų“, tačiau jo neapsaugojo nuo metafizinio pobūdžio spekulacijų, kurios tuo pavojingos, kad jos dažnai nebuvo daromos su tuo atsargumu, kuriuo už savo abstraktinį darbą pasižymi pilną atsakomybę jaučiąs tikras metafizikas.

Tenas turėjo pilniausios laisvės skelbti, kad jis nėra abstraktiškas filosofas, bet ar jis turėjo teisės tąja laisve pasinaudoti, tai jau kitas klausimas. Mums, atvirkščiai, jo tvirtinimams, atrodo, kad jo būta didelių gabumų abstraktiško filosofo. Jis mėgo verstis abstrakcijomis—kaip ir jo mylimiausieji pavyzdžiai, Spinoza ir ypač Hegelis, kurio sugebėjimai abstraktinį darbą dirbti jį labai suentuziazmino ir drauge nemažos baimės įvarė ir jį privedė ieškoti priemonių atsverti jo „entassement d'abstractions formidables“; jis turi lygiai tiek sąvokų, kiek ir vaizdelių, nes sugebėjo jų kiekvieną

perdirbt į atatinkamą filosofijai formą. Jo kūryboj yra dar ir ko daugiau: randame ir abstrakčiausių principų, ir toliau iki tolimiausių išvedžiojimų, dedukcijų viską, kas sudaro metafizinio pobūdžio filosofijos esmę. Be reikalo Tenas ginasi metafiziko vardo; tam paremti užtenka nurodyt į tas gausingas vietas, pav., jo „Histoire de la littérature Anglaise", „Voyage aux Pyrénées", „Voyage en Italie" ir tt., kur visu aiškumu liečiami metafiziniai klausimai. Vienoje vietoje jis—rodos visai pakankamu aiškumu—išsitaria: „Viršum visų žemesnės rūšies analizių, kurias mes vadiname moksliškomis, ir kurios išveda iš faktų tam tikrus tipus bei dėsnius, gali dar būti vietos aukštesnės rūšies analizei pavadintai metafizika, kuri čia išvestų kokią dėsnių bei tipų bendrą formulę". Kitoje vietoje Tenas tvirtina, kad jis atsisveikinęs su Comte'u, neigiančiu metafizikos galimumą. Viskuo, kas yra galima, Tenas užsiėmė, delto ir pasidarbavo metafizikos plotmėje ir tai ne vien siaurai ir pripuolamai, kaip galėtumėm manyti, bet plačiai ir su visom pajėgom. Čia mes sutinkame kitą Teną, tokį, kuris iš prigimties turi visa, kas yra reikalinga pirmos rūšies metafizikui, kuris tačiau tais savo gabumais naudotis negali vien delto, kad stovi spiritualistų priešininkų stovykloj. Vis delto negalima pasakyti, kad jis nebūtų pasinaudojęs tais savo privalumais; atvirkščiai, tenka pastebėti, kad gal net per daug plačiai ir drąsiai ėmėsi to darbo, gamindamas mums teorijų, hipotezių ir dar kitos rūšies tvirtinimų, kurių tikrumui įrodyt jis visu stropumu ieškojo faktų. Pasakymas, kad šimtas mokslininkų dar nesugebės faktinais daviniais patvirtint, ką v i e n a s metafizikas yra sugalvojęs, tvirtinasi ir Teno atžvilgiu.

Maža tėra šiandien Teno hipotezių, kurios lauktų tvirtinimo iš mokslo pusės, ir tai del to, kad dauguma jų, nesulaukusios mokslinės paramos, jau senai atpuolė. Tai, ką Tenas įžangoje į savo H i s t o i r e d e l a l i t t é r a t u r e A n g l a i s e šiuo atžvilgiu yra parašęs, pilniausiai tinka jo paties panašios rūšies darbams. Ten tarp kitko skaitome: Retai mūsų protas tegali viską apimti. Mes esame uždaryti per daug siaurame laiko ir erdvės atžvilgiu kamputyje. Mažųjų fragmentų sujungimą mes dažniausiai tegalime atsiekti tik įsivaizdindami priežastis ir pasinaudodami tokiu bendrų idejų platumu, kuris tinka visokiems faktams. Be to, į pagalbą reikia pasikviesti hipotezių ar abstrakcijų, išgalvoti tarpininkaujančių paaiškinimų arba pačiam prapulti abejingos vertės paaiškinimuose. Tenas iš tikrųjų s a v e aprašė, kalbėdamas apie protą, kuris nepajėgia visko apimti, nors ir kažin kaip stengtųs, ir s a v o darbą charakterizavo žodžiais: „reikia pasikviesti pagalbon hipotezių" ir k.

Jis yra skelbęs ne maža to, ko nesugebėjo tvirtinti nei jis pats, nei jo pasekėjai, nors šie tam turėjo kita tiek laiko, kiek pats Tenas jo buvo turėjęs.

* * *

Viena pagrindinių Teno sistemos ydų—tai ž m o g a u s i n d i v i d u a l i n i ų p o t e n c i j ų n e i g i m a s ir bet kurių žmogaus savybių priskirimas rasei, aplinkai ir dar kitiems veiksniams (faktoriams). Teno sistemoje randamas žmogus yra visai determinuotas; jo kūryba eina ne iš jo. Jis tėra atspindys tos šviesos, kurią jis savyje koncentruoja iš daugelio versmių; jis—tik aplinkos pasaulyje pasireiškiančių jėgų funkcija; jis—gamtos mašina, gamtos reikalams sudaryta; jis—vamzdžių sistema, per kurią be perstojimo

sruvena tam tikros srovės, kurios tam tikroje vamzdžių susiėjimo vietoje koncentruojasi ir vėl išsiskiria. Tenas žmogui atėmė sielą ir jos vietoje jam davė nervų striktų žaidimą. Gamta Teno sistemoje yra žiauri egoistė. Vos davusi žmogui gyvybę, ji laiko jį savo rankoj determinuodama jo valią, pripildydama jo protą, formuodama jo jūslius. Tvirtai ji laiko jį suspaudus savo glėbyje—tik ne iš meilės.

Žmogus tat ir vėl gamtos kalinys. Prometėjišku užsispyrimu jis savo laiku buvo atsipalaidavęs nuo gamtos ir jai vergavimo; buvo išmokęs ją valdyti ir įpratęs jai primesti savo valią. O dabar Teno sistemoje žmogus vėl grįžta į senąją gamtos verguvę, į tokią verguvę, kuri juo baisesnė, kad žmogus čia atsimena gražiuosius, laisvėje pergyventus laikus.

Mene tas vergavimas itin reiškiasi, kadangi menininko pirmasis uždavinys, tai imituoti gamtą; antrasis—imituoti jos objektų organizmo dalių santykiavimą; trečiasis — pabrėžti gamtos teikiamuose objektuose glūdantį charakterį. Viskas jai. Menininkas turi įbest į ją akis, ir dargi ją tobulinti; ne ką kita juk reiškia Teno trečioji taisyklė: l'art a pour objet les caractères essentiels, dominateurs. Šis vyraujantis savumas gamtoje atsispindi dažniausiai ne visu ryškumu, del to menas privalo jį iškelt ir pabrėžti. Šis vyraujantis savumas formuoja dalykus, tačiau ne pilnai, del to, kad jis savo veikime suvaržytas jėgų, turinčių kitas priežastis. Žmogus jaučia, kad tas vyraujantis savumas tapo sutrukdytas, negavo pilnai pasireikšti; jis eina gamtai į pagalbą apvalydamas jos teikiamąjį objektą nuo visų tų bruožų, už kurių paslėptas vyraujantis charakteris, pabrėždamas tuos bruožus, kurie padeda jį iškelti. Toksai išgrynintas objektas vadinasi „meno veikalas". Menininku vadinamas tas, kuris moka sučiupti šį dalykuose vyraujantį savumą.

Kiti prieš Teną šiaip žmogui atėmė sielą, o Tenui liko atimti sielą iš menininko, ką jis ir padarė nepalenkiamu griežtumu ir be pasigailėjimo menininkams ir—sau, nes ir jis juk menininkas.

Negalima pasakyti, kad Tenas visai vengtų kalbėt apie individą ir jo savitą vertę; antai, savoj „Philosophie de l' Art" (I, 55), kur jis mini „tempèrature morale" sudarančią papročius ir bendrąjį dvasios stovį, jis aiškiai sako, kad jinai negalinti gaminti menininkų—„les génies et les talents sont donnés comme les grains" — tie grūdai vėliau išaugs arba ne — destis kokios jėgos veiks—padedančios ar prieštaraujančios. O tosios, kurioms aplinka padės iškilti, ir tos yra determinuotos *ab ovo*. Kiek vėliau tame pačiame veikale (I, 104) Tenas prileidžia, kad greta kitų veiksnių, kiek pakeičiančių laiko dvasios poveikį, esą ir „les sentiments particuliers de chaque artiste".

Yra ir daugiau tokių pareiškimų, kurie tačiau nerodo individui jokio pasigailėjimo. Iš tikrųjų, žmogus nebgyveno, jis tėra gyvenamas. Žmogus liko be sielos—o gamta be žmonių. Kiti laidojo žmogų, o Tenas menininką, ir tai su visomis reikiamomis apeigomis, ir taip iškilmingai, jog graudu darosi visiems, kurie bent kiek yra susipažinę su tų laidotuvių aprašymu, pavadintu „Philosophie de l' Art". Kas dar liko daryti—bet nedaug teliko— visu reikiamu radikalumu padarė impresionistai. —

Nevien Teno kritikai žino, kad toks nusistatymas dideliai kritikuotinas, žino tai ir pats Tenas, kuris tai ir viešai skelbė, k. a., M i c h e l e t'o (1798—

1874)—romantinio laikotarpio istoriko principus kritikuodamas, kur pasitaiko tarp kitko šioki sakiniai: istorikai turėtų išmokti nuo gamtininkų, kad dėsniai liečiantieji rūšis, teisingi tėra tada, kai jie liečia bendrąją masę. Bet jie yra didžiausiai abejotini, kai turima reikalo su individais. Ir kas išveda visus žmogaus veiksnius bei jo jausmus iš šeimyninių giminysčių, tas diskredituoja savo sprendimus... Ir viskas susilieja jo akyse į neaiškų poetiškumą, kuris liūliuoja jo vaidentuvę harmoningų frazių skambumu, taip, kad joks tikras ir pripažintas dėsnis ne kaip jaustųsi tokioje daugybėje netvirtų hipotezių ir per daug drąsių tvirtinimų. —

Prie šitų Teno žodžių nėra ko bepridėti.

* *
*

Teno estetikos kritikos pradžios punktas yra klausimas: iš kur Tenas turi savo galutiną estetikos formulę? Iš sociologijos!

Kas gamino meno kūrinį? Ne meniškas veikimas, kaip galima būtų manyti, o aplinka. Aplinka pilnai niekada negali aiškinti meno veikalų priežasties ir esmės, nes jinai neima domėn to elemento, kuris jokių istorinių dėsnių neklauso ir yra vyraujantis kiekviename kūrybiniame darbe, būtent, žmogaus individo ir jo laisvės. Ne vien del šito trūkumo aplinkos teorijai nėra vietos rimtai pastatytojo meno filosofijoje, o ypač del jos esmės, kuri skiria jai vietą istorijos (literatūros, meno ir p.) nagrinėjimo bei aprašymo metodų moksle.

Įdomu sužinoti, del kokių priežasčių Tenas sukišo aplinkos teoriją į savo meno „filosofiją"? Jį tur būt sugundė gamtos mokslai, nes gamtos mokslo dėsnių suformulavimą jis laiko filosofavimu. Jo sociologinė estetika tai jokia estetika.

Tenas tvirtina, kad naujoji estetika tekonstatuoja dėsnius ir tt. Jei iš tikrųjų taip, tada meninės ir literarinės kritikos visai nebreikia. Kritika turės tada pasitenkinti prilipinėdama etiketus prie kūrėjų ir jų kūrinių. Skonis tada taip pat nebebūtų reikalingas. Jo vietą užimtų bendrasis išsilavinimas, nes būtų tik svarbu viską studijuoti, viskuo lygiai domėtis.

Kiek šita jo mintis verta kritikos, matyti ir iš to, kad jis pats nesusilaikė nuo veikalų klasifikavimo ir vertinimo, nes užmiršęs, ką anksčiau buvo parašęs, jis sudaro visą eilę taisyklių, kurios turėtų padėti suprasti įvairius grožio laipsnius.

Netiesa, kad meno kūriniai tėra fenomenai, kurių esminiai elementai kinta su rasėmis ir jų gyvenamomis vietomis bei klimatu. Grožio principai yra nekintami, pastovūs. Kas kita su įvairiausiais faktinais grožio pasireiškimais įvairiausiose skirtingose vietose. Jie iš tikrųjų keičiasi, yra nepastovūs. Teno metodas kaip tik nagrinėja tuos išorinius grožio pasireiškimus, akcidentalinę jo pusę; jis iš tikrųjų puikiai supranta ir aprašo nepastovius elementus, bet per tai nesiekia grožio esminės pusės, jų nekintamų principų.

Vienintelis skyrius iš „Meno filosofijos", kuris dar įeina į filosofijos sritį ir yra vertas susidomėjimo, tai „Philosophie de l'Art" paskutinis punktas apie „Idéal dans l'Art" — meno idealą. Šiame skyriuje Tenas atsisako nuo savo „Meno filosofijos" pradžioje taip iškilmingai skelbtojo liberalizmo, nes pripažįsta, kad galima meno kūrinius ne vien aiškinti, bet ir klasifikuoti, ir vertinti; duoda trejetą taisyklių, kurios mums

leidžia padaryti sprendimus ir sudaryti tam tikrą meno kūrinių hierarchiją. Čia yra nemažas plyšys tarp jo sociologinės estetikos iš vieno, ir jo normatyvės estetikos iš kito šono. Šioji stengiasi atsipalaiduoti nuo anos, kas privertė A. de Margerie nusistebėti del šių visai nelauktų atmainų. Jis jomis džiaugiasi ir pripažįsta, kad jos turinčios reikšmės „nepaisant Teno doktrinos ir jos neigimo aukštyn kylančios estetikos". Čia ar nebus Hegelis įsipainiojęs į jo sistemą, nes ir jo sistemoje,—kuri Tenui puikiai buvo žinoma—meno kūriniai panašiai vertinami? Apie Teno pastangas meno esmę aiškinti iš viso galima pasakyti, kad jos buvo bevaisės, nes tajai aplinkos teorijai, kuri pagimdė jo meno definiciją, nėra vietos estetikos moksle. Kita jo paklaida ta, kad jis veikalams vertinti gamino laipsnių lentelę.

3. Keletas Teno privalumų.

Ryškus Teno privalumas yra jo savumas ne tingiai gyventi bendrai priimtose, iš kitų pigiai paveldėtose pažiūrose, o įsigyti savo nuomonę apie senai statomus ir amžinai naujus klausimus: iš kur esame ir kur žengiame? Patikrindamas seniau formuluotus šiems klausimams atsakymus ir bandydamas sudaryti naujus, jis pilnai jautė atsakomybę už tokį didį darbą. Savo uoliu ir atsakomybės jausmo kupinu protiniu veikimu jis tapo pavyzdžiu jaunajai kartai, kurią stengėsi ištraukti iš tų neva smagumų, teikiamų aklo tikėjimo viepataujančiomis pažiūromis.

Nedaug ir tėra žmonių, kurie tokiu atkaklumu siekia savo tikslo, kaip Tenas. Jis visko išsižada—ir smagaus gyvenimo, ir poilsio—vieninteliam savo tikslui—protauti, ieškoti tiesos. Jis daug kuo panašus į savo mylimąjį mokytoją Spinozą, kuris atsisakė nuo siūlomos pašalpos ir paramos kitų, kad nepriklausomai galėtų dirbti savo filosofinį darbą; džiova sergančiam ir optinių stiklų tekinimu uždarbiaujančiam Spinozai tai nebuvo lengva. Bet pasiryžo ir laimėjo. Jo pėdomis eina Tenas. Pastebėjęs, kad reakcionieriškoji valdžia nori jį priversti tikėti oficialiai priimtoms pažiūroms, jis atsisako nuo vietos, nors ir neturėjo garantijos, kad ras atatinkamą sau verslą ir uždarbį, kas buvo juo reikšmingiau, kad iš tėvų jis buvo paveldėjęs visai menką turtą ir dargi silpnos sveikatos kūną. —

* * *

Filosofinė Teno sistema maždaug yra jau nustojusi ypatingos savo reikšmės ir sunku manyti, kad kada nors vėl įgaus tokio aktualumo, kuriuo galėjo girtis tarp 1860 ir 1870 m. Tik vienas jos punktas iki šiai dienai paliko gyvas ir tur būt dar ilgai bus minimas atatinkamoje literatūroje—jo aplinkos teorija. Radikalus jos pritaikymas yra be abejojimo klaidingas, tačiau negalima ir neigti, kad atsargus jąja pasinaudojimas gali duoti nemaža naudos, ypač ten, kur reikalinga gauti pilnesnį kūrėjo vaizdą arba suprasti tam tikrus kūrinio savumus. Kiek ta teorija *mutatis mutandis* prigijo ir davė naudos, rodo, pav., literatūros nagrinėjimo bei aprašymo mokslo istorija tiek Prancūzijoje, tiek kitur, pav. Vokietijoje, kur didesnė dalis žymiausių literatūros istorikų, pradedant nuo Wilhelmo Scherer'io ir baigiant Sauer'iu, Nadler'iu ir Merker'iu, yra pasinaudojusi jos teigiama puse. Pakanka pažvelgt ir į Hellpach'o knygą „Die geopsychischen Erscheinungen" (Leipzig [3]1923), kad gautume supratimą, kokiu platumu ir nepozitivistinės dvasios žmonės yra pasisavinę Teno aplinkos teoriją sušvelnintu—ir delto

mums rodos—vaisingesniu pavidalu. Toji teorija, tiesą pasakius, nebuvo kokia naujanybė, tačiau kas yra nauja ir daro ją naudingą, lengvai pritaikintiną tiek gyvenime, tiek moksle, tai Teno gan vykęs jos suformulavimas, kuris lemia jai egzistuot dar ilgesniam laikui.

* * *

Toliau didis Teno privalumas yra jo stilius. Vien del jo galima buvo, visiškai nepaisant turinio, išleisti jo veikalai ir jis pats priimti į Prancūzų Akademiją. Jis moka greit sučiupti charakteringą kiekvieno dalyko bruožą ir taip gabiai jį iškelti, kad pats dalykas tampa tarsi gyvas. Kiekvieną asmenį nucharakterizuoja tipiškai, atvaizduoja plastiškai. Veikiai sugauna sąryšius, kad ir tarp tolimiausių dalykų, ir su dideliu „esprit" juos nuduoda. Viską nupiešia skoningai parinktomis ir spindinčiomis spalvomis. Stilius visur gyvas, kitur net nervingas. Spalvotumas, gyvumas drauge su nuostabiais palyginimais, drąsiais sugretinimais, visiškai suhipnotizuoja skaitytoją, kuris, to stiliaus sužavėtas, mielai ir tiki turiniu, kaip vienoje vietoje prisipažįsta vokiečių poetas ir meno kritikas Johannes Schlaf, sakydamas: Tenas žmogų užburia. Jo protavimai, rodos, tikslūs, galingai paremti iškeltais faktais. Žmogus, baigdamas skaityti, yra beveik įtikintas ir visuomet suentuziaztintas.

Teno veikalai bus dar ilgai skaitomi del savo imponuojančio stiliaus, kuris yra puikiausia propaganda ne vien rašytojui Tenui, bet ir prancūzų kalbai, šiandieną taip sunkiai kovojančiai už savo pirmenybę pasaulio inteligentų tarpe.

* * *

Užbaigai tebūna mums leista pacituoti Nève'o žodžiai, kuriais jis baigė savo veikalą apie Teną ir po kuriais, rodos, nesunku bus ir mums pasirašyti; jie taip skamba: Slenkąs laikas pamiršta ir atitaiso, ir iš Teno veikiai teliks tik tikrai sveikosios ir naudingosios dalys. Jų, galima jau ir dabar pasakyt, perdaugiausia nebus, bet kas liks, bus liudininkas didelės, taurios, kilnios sielos asmens, kurio protiniai gabumai ir etiniai privalumai dar ras pasekėjų, kai jo perdaug drąsios idejos ir daugely vietų klaidingi principai bus jau pamiršti.

V. Papildomosios žinios.

1. Iš Teno biografijos.

Ipolitas Tenas gimė 1828 m. balandžio m. 21 d. Vouzier'e, smulkių provincijos buržujų šeimoje, kuri laikėsi katalikiškų tradicijų. Namie buvo auklėjamas iki pirmosios komunijos. Tėvas (miręs 1840) paliko sūnui mažą turtą. Po jo mirties jaunasis Ipolitas siunčiamas į Paryžių (1841), kur su dideliu pasisekimu lankė Bourbon'o koležo kursus. Septynerius metus uoliai ten mokėsi domėdamasis ne tik tuo, ką jo mokytojai palietė, bet ir žymiai daugiau. 15-us metus eidamas pradėjo netekti savo tikėjimo. Perėjęs 1848 m. į Ecole Normale, stebino mokinius ir mokytojus savo žiniomis ir filosofiniais gabumais, ką būdingu pranešimu liudija jo draugas Francisque Sarcey (1828—1899), tas vėliau buvusis Temps'o kritikas: „...Jis be atvangos studijavo Aristotelį ir Spinozą... Jis ieškojo paskučiausių visų dalykų priežasčių, arba bent to, ką jis tokiomis priežastimis laiko, ir iš jų daro griežtas, nepalenkiamas ir kvailiausias išvadas (les plus énormes sottises),

kurias išdėsto galingu kalbingumu. Mokykloje truputį iš jo juokiasi, tik ne aš, nes aš mėgstu jį klausyt savo teorijas dėstant. Jis kalba lengvai, aiškiai, elegantiškai, nors truputį šaltokai ir monotoniškai. Nėra platesnės, lankstesnės dvasios, kaip jo. Vienu sykiu jis užsiima tūkstančiu studijų: matematika, filosofija, istorija, prancūzų ir svetimomis literatūromis; nieko jis nepraleidžia; „il a tout vu, tout lu, il sait tout..." Jis ne labai mėgiamas del jo mažai socialinio charakterio (caractère peu liant) ir savo atstumiančių minčių. Sakoma, kad jis nenuoširdus, o aš tvirtinu atvirkščiai". — Tais metais Tenas, pasinaudodamas Spinozos ir Hegelio idejomis, suformulavo pagrindines savo mintis.

Jau nuo 1849 m. jis buvo pradėjęs rengtis prie egzaminų iš filosofijos, kuriuos po dviejų metų bandė išlaikyti, tačiau, dideliausiai nustebindamas visus suinteresuotus, jų neišlaikė. Vieni nori del to kaltinti Cousin'ą, pirmininkavusį egzaminatorių komisijai, kuris neva pasakęs: „Jis reikia arba praleisti pirmas, arba visai ne; o praleisti jis pirmas, tai būtų skandalas". O kiti kaltina jo oponentą Aubé, bandžiusį suktu būdu prispirti Teną pasakyti savo nuomonę apie klasikinius Dievo esimo įrodymus. Taip paklaustas ir užkluptas Tenas tylėjęs, kas neva buvę jo nepasisekimo priežastimi. Kaip ten būtų buvę, reikia manyti, kad bendrai, jo idejų naujoviškumas ir keistumas bus privertęs egzaminatorius jam nepripažinti laipsnio.

Toliau, vyriausybė jį paskyrė Nevers'o koležo dėstytoju aukščiausioje (vadinamoj filosofų) klasėje. Turėdamas pakankamai laiko, čia jis ėmėsi naujų darbų, tik kol kas ne filosofijos, bet literatūros istorijos srity; pradėjo rašyti apie La Fontaine'o pasakėčias. Tačiau ilgai neišbuvo šioje vietoje, nes 1852 m. kovo m. 29 d. jis buvo skiriamas į Poitiers'o licėjų dėstyti... žemesnėje (vad. retorikų) klasėje.

Švietimo ministeris M. Fortoul aiškiai pasakė Tenui tikrą perkėlimo priežastį: Mes žinome, kad Jūs ir Nevers'e skleidžiate tas idejas, del kurių Jums buvo daromas priekaištas iš pat pradžios ir mes dabar nerimastaujam del rezultatų tų bandymų (épreuves), kurie toliau Jums teks laikyti. — Kad tas „nerimastavimas" buvo vietoje—bent jo akyse—matyti iš to, kad Sorbona, kuriai Tenas, norėdamas gauti daktaro laipsnį, buvo įteikęs disertaciją apie Les sensations, atsisakė jo norą patenkinti.

Tuo tarpu Tenas vyriausybės akyse krinta vis žemyn. Liko vėl perkeltas ir paskirtas dėstyti tik šeštoje klasėje ir tai dideliame provincijos užkampy, Besançon'e. Tenas, nepasiduodamas tokiai reakcionieriškai vyriausybei, nuo tarnybos visai atsisakė. Sugrįžęs Paryžiun, jis priprastu uolumu toliau dirba savo darbus. Šalia to, lanko dar fiziologijos, zoologijos ir botanikos kursus, ir dažnai lankosi ligonbučiuose. Galop 1853 m. gegužės m. 30 d. Sorbona suteikia jam daktaro laipsnį („ès-lettres") už jo darbą apie La Fontaine'o pasakėčias.

Tų pačių metų žiemą Tenas buvo užsiėmęs studijomis apie Titą-Livijų, kurių santrauką manė patiekti Akademijai. Lygia greta jis, kaip ir anksčiau, atsidavė fiziologinėms ir gamtos mokslo studijoms, iš kurių sėmėsi medžiagos savo knygai De l'Intelligence. Pavargęs nuo daugybės darbų, buvo priverstas palikti Paryžių ir pataisyti savo beįrančią sveikatą Pirenėjų kalnuose. Bet ir čia nesiliovė dirbti nuolat studijuodamas, rinkdamas davi-

nių, tų jo taip mėgiamų „faits“ (faktų) knygai, pavadintai Voyage aux Pyrénées, kurios pirmas leidimas pasirodė 1855 m. Ši kelionė—kaip tvirtina Monod'as savo studijoje apie Teną—davė jam puikios progos susieiti su žmonėmis—šiaip jis gyveno, kaip tikras vienuolis—pačiam tirti gyvenimo reiškinius, patirti realybę visu smarkumu. Visa tai, ką jis 1854 m. prityrė, esmingai paveikė jo filosofinių minčių reiškimo būdą.

Tačiau su Titu-Livijum pirmąsyk jam nepasisekė; Akademija šios knygos, be tam tikrų žymių atmainų, retušų, neapsiėmė premijuoti. Autorius gavo ją „pataisyti“. Del savo vis kylančios reputacijos jis gauna pakvietimų bendradarbiauti žurnale „Revue des Deux-Mondes“ ir kituose, kiek vėliau savo literarine kultūra žymus dienraštis „Journal des Débats“ atidaro jam savo skiltis. Šis platus darbas negalėjo eiti jam į sveikatą, antrą sykį sunkiai apsirgo—apiręs dirksnių aparatas. Dabar gauna savo veikimą žymiai susiaurinti, del ko 1856 ir 1857 m. tegali rašyti Essais de critique et d'histoire, kurie 1858 m. vasario mėn. išėjo iš spaudos ir kurie privertė anų laikų kritikų vadą Sainte-Beuve'ą šiaip atsiliepti apie naujai pasireiškiantį kritiką: Tenas—kritikas, tai žymėtinas faktas. Jis tvirtai pasirodo nuo pat pradžios be svyravimo, kaip retai koks kritikas, kuris pasitaiko paskutiniais laikais. Jame nerasi jokių bandymų, jokių jaunystės išsišokimų, jis pradėjo pilnai apsišarvojęs... „Il a du talent, et il a un système“.

1858 m. Teną randame Olandijoje—jo taip išgarbinto Spinozos tėvynėje—ir Belgijoje—kraštuose, kurių tapybą, visuomet mėgiamą, vėliau jis taip plačiai aprašys savo „Meno filosofijoj“. Matė jis tais pat metais ir Vokietiją, užsuko į Kelną, buvo Heidelberge ir ruošėsi vis gilyn į jo mėgiamo filosofo Hegelio tėvynę, kol šeimos reikalai privertė jį grįžt namon iš naujosios sikstiniškos Rafaelio Madonos tėvynės—iš Dresdeno.

1860 m. Tenas vėl keliauja; šį kartą kreipiasi Anglijon, kurios literatūros istoriją rašyti pasiruošęs. Jau 1855 m. buvo pradėjęs raštiškai išsireikšti apie Anglų literatūrą, bet deliai ligos, savo darbą toliau pastūmėti negalėjo. Šį kartą manė jau galą pasiekti, ir del to įprastu atsidėjimu studijavo šią literatūrą per trejus metus, kas davė galimumo 1864 m. išleisti pirmąjį tomą savo Histoire de la littérature Anglaise. Vis užsiėmęs šiuo dideliu darbu, dar turėjo laiko perdirbti savo La Fontaine, pradėti—didelę naujanybę — romaną kurio parašęs keletą skyrių. Bet ne šitokios rūšies kūrybai jis tikęs! Vėliau iš to romano išaugo jo autobiografija.

Daug medžiagos surankiojo būdamas Saint Cyr'o (Karo) Mokyklos egzaminatorium — kuriuo buvo paskirtas dar 1863 m. — važinėdamas po Prancūziją, ir ypač 1864 m. gyvendamas Italijoj, įsigilino į Renesanso kultūrą, kuri jį buvo sužavėjusi, lygiai, kaip ir šveicarus—kultūros istoriką Jokūbą Burckardt'ą ir poetą Konradą Ferdinandą Meyer'į; jie to laikotarpio didingumo užkerėti—kaip daugelis kitų—vis grįždavo ir grįždavo į tą palaimintą kraštą ir jo Renesanso gadynę. Tais metais sutiko jį kita laimė—spalių m. 24 d., buvo paskirtas Ecole des Beaux-Arts profesoriumi ir užėmė estetikos ir meno istorijos katedras. Labai patenkintas ruošėsi užimti šią aukštą vietą ir lygiu pasitenkinimu dėstė ištisus 20 metų (nuo 1864 iki 1883, be vienerių 1876/77 metų).

Tarp daugybės kitų, Paulius Bourget'as yra liudininkas kokiu rimtumu dėstė Tenas ir koki buvo to padariniai. Bourget'as rašo: Aš gerai atmenu,

kai mes jauni studentėliai, tik ką išbėgę iš koležo karo (suprask 1870/71 m.) išvakarėse su plakančiomis širdimis sėdėjome vieni prie kitų prisispaudę didžiojoje Dailiojo Meno mokyklos auditorijoje, kur Tenas dėstė... Mūsų maestro skaitė kiek, monotoniškai, vibruojančiu balsu; bet ši monotonija, tie reti mojai, sudvasinta veido išraiška, tas stengimasis veikti savo klausytojus kalbingumu, plaukiančiu iš jo dėstomųjų dalykų vengiant dirbtinumo—visos šios smulkmenos mus sužavėjo. Šis kuklusis žmogus... pasidarė mums naujo tikėjimo (Foi Nouvelle) apaštalu. Jis bent niekad nebuvo atnašavęs ant oficialinių dogmų altoriaus, jis bent niekad nebuvo melavęs. Savo trumpais, bet, vis delto reikšmingais sakiniais, jis mums dėstė savo mintį, giliai ir įtikinančiai. —

1868 ir 1869 m. Tenas rimtai buvo susirūpinęs savo filosofinių minčių sutvarkymu ir viešu pareiškimu. Jau nuo 1850 m. jis buvo susirūpinęs tuo uždaviniu, galop 1870 m. išdėstė savo veikale De l'Intelligence. Befilosofuodamas, turėjo laiko pasirūpinti ir savo širdies reikalais—1868 m. birželio m. 8 d. vedė p-lę Denuelle, žymaus dailininko dukterį.

Visiškai nenujausdamas tos baisios katastrofos, kuri rengėsi ištikti Prancūziją 1870 m., jis vyksta antrą kartą Vokietijon, iš kurios tačiau veikiai gavo grįžti. Tėvynės meile užsidegęs, savanoriu veržiasi stot į Garde Nationale, tačiau jo nepriima dėliai menkos sveikatos. Nuolatiniai tautiečių nepasisekimai baisiai jį slėgia. Jis rašo: Bandžiau dirbti, bet nepavyko... Vis blogesnės žinios ateina. Mano siela sužeista. Aš nežinojau, kad taip galima savo tėvynė mylėti. — Po karo dar baisesni įvykiai: komunos perversmas, kurio jis visa siela nekenčia.

Tuo pačiu metu ima galvot apie naują veikalą, kuris turėtų išreikšti visą begalinį jo nepasitenkinimą revolucijos žygiais. Ką suplanavo, tą ir išpildė, nes 1876 m. išleidžia pirmąjį tomą tos knygos, kuria, vis su didesne revolucijos neapykanta, jis rūpinosi iki grabo lentos ir kurios ketvirtą ir paskutinį tomą išleido jo draugai 1894 m. Tenas istorikas visai kitoks, visai naujas Tenas. Šis „minties asketas", šis „determinizmo pranašas", kaip jį vadina Gabriel Hanotaux, palieka savo numylėtąją filosofiją, savo priprastąjį kampelį ir gatvėje maišosi su tais žmonėmis, kurie prisigėrę kraujingų reginių, sužvėrėję, entuziastiški ir apsvaigę ėmė vesti tautos likimą pagal šūkį: Liberté—Fraternité—Egalité su tais, kurių batalionai, beūsių generolų vedami, pagal marseljezės ugningą taktą skubinosi užkariauti Europą. Sujaudintas ir pasibaisėjęs rašo Tenas be pertraukos savo Origines de la France contemporaine, pareikšdamas ten savo politinį Credo, veikiai pasidarė reikšmingiausias reakcionierių įrankis kovoj su besiplečiančia demokratybe Napoleoną III-jį nuvertus. — Tuo būdu pasidarė politinis draugas tų žmonių, su kurių religinėmis pažiūromis sutikti negalėjo.

Galop liko išrinktas į tą Akademiją, kuri ne vieną sykį jam padarė nemalonumų savo dogmatizmu. Ne taip jam lengva jam buvo prasimušt į tarpą tų „Nemirtingųjų". 1874 ir 1878 m. pradžioje jam nepasisekė—kol pagaliau 1878 m. lapkričio mėn. 14 d. toji aukštoji įstaiga prašo Teną užimti P. de Loménie'o paliktą vietą. Patekęs į šį „club de gens intelligents" Tenas atvirai džiaugiasi, nors anksčiau taip ten nesiveržė, nes jo draugams ne lengvai sekėsi prikalbint jis statyti savo kandidatūrą. —

Aplamai, didelės kompanijos jis nemėgo. Gyveno taip užsidaręs, kad ir geriausiems draugams sunku buvo prie jo prieiti. Santykiuose su kitais stengėsi būti malonus, nors jam ir trūko tikro nuoširdumo. Visada mokėjo ir savo artimesniems draugams duoti suprasti, koks tarpas yra tarp jų ir jo. Ištikimiausius bičiulius mielai kviesdavo į savo dailųjį dvarelį prie Annecy'o ežero, Savojos krašte, kur jis praleido didelę savo gyvenimo dalį.

Vis dirbdamas gyveno ir savo senatvės metus. Apsirgo 1892 m. rudenį. Mirė 1893 m. kovo mėn. 5 d. Kadangi — del didelės pagarbos krikščionybei, kuri jo akyse visuomet buvo didis moralinis ir socialinis veiksnys, ir kad išvengtų galimų priešreliginių demonstracijų prie jo kapo— prieš mirtį pareiškė norėjęs būt palaidotas kaip krikščionis, tai laidotuvės— pagal jo valią—įvyko protestantų apeigomis.

2. Teno svarbiausių veikalų sąrašas.

A. *Filosofinio turinio*:

a) Les Philosophes classiques du XIX-è siècle en France (1856) (12-as leid.),

b) De l' Intelligence (1870) (15-as leid.).

B. *Meniško turinio*:

— Philosophie de l' Art (1865/69) (20-as leid.).

C. *Literariško turinio*:

a) La Fontaine et ses fables (1853) (24-as leid.).

b) Essai sur Tite-Live (1854) (9-as leid.).

c) Essais de critique et d' histoire (1858/65/94) (14-as leid.).

d) Histoire de la littérature Anglaise (1863) (15-as leid.).

D. *Istorinio turinio*:

— Les Origines de la France contemporaine (1876/94) (28-as leid.).

E. *Įvairio turinio*:

a) Voyage aux Pyrénées (1855) (20-as leid.).

b) Voyage en Italie (1866) (17-as leid.).

c) Notes sur l' Angleterre (1872) (15-as leid.).

d) Correspondance.

3. Naudotoji literatūra.

A. *Versmės*:

Tokiomis buvo didesnė Teno veikalų dalis; daugiau žiūrėta:

a) Philosophie de l' Art (1865/69) (20-as leid.).

b) La Fontaine et ses fables (1853) (24-as leid.).

c) Essai sur Tite-Live (1854) (9-as leid.).

d) Histoire de la littérature Anglaise (1863) (15-as leid.).

B. *Padedamoji literatūra*:

Giraud V., Essai sur Taine, Fribourg (Suisse) 1901.

Boutmy E., Taine, Scherer etc, Paris 1901.

Margerie A. de, H. Taine, Paris 1895.

Reymond M., L' Esthétique de M. Taine, Paris 1883.

Nève P., La Philosophie de Taine, Louvain 1908.

Croce B., Esthétique comme science de l'expression et linguistique générale, Paris 1904.

Fischer K., Hegels Leben, Werke und Lehre, II. Band, Heidelberg ²1911.

Menendez y Pelayo M., Historia de las idéas estéticas en Espana, Madrid ²1890—1901.

Pastaba. Lietuvių kalba 1927 m. išėjo iš spaudos J. Dobilo, Ar paseno Tėnas? (56 pusl.). Šios brošiūros privalumas tas, kad joj pirmą kartą lietuvių kalba liečiama Teno meno filosofija. Gaila, kad nepakankamas metodinis pasirengimas autoriui neleidžia tinkamai atlikti pasiimtąjį uždavinį: objektingai nagrinėti Teno estetiką. Ir J. Dobilo atsakymas į mano jo knygutės recenziją (cf. „Lietuva" 1927 m. 128 nr.), įdėtas „Lietuvio" 1927 m. 245, 246, 247, 249 ir 250 NNr., tik patvirtina pirmiau gautąjį įspūdį.

4. Pro domo sua.

1. Šis rašinys parašytas Teno 100-to metų jo gimimo sukaktuvėms besiartinant, nėra dar galutinas apie sukaktuvininką žodis. Pačių sukaktuvių proga tariuosiu kiek plačiau paliesti to didelio prancūzo estetiką.

2. Labai atsiprašau skaitytojo, kad straipsnis paliko be citatų, nurodymų, papildomų žinių bei pastabų, smulkesnio literatūros pažymėjimo ir tt. Taip teko daryti del vietos stokos. Žinovas ir be aparato žino, iš kur imta sunaudotoji medžiaga, o kitiems tai ne tiek reiškia. Kadangi manau kai ką apie Teną ir skyrium išleisti, tai ten kuo plačiausiai rasis ir visi reikalingi nurodymai.

Šių dienų lyginamosios psichologijos supratimas.

Par. Prof. Dr. M. Reinys, Vilkaviškis.

Kai tariame psichologijos žodį be jokių priedų, kurie įsakmiau jį nurodytų, nusakytų, tai dažniausiai turime galvoje ne ką kita, kaip tik bendrąją psichologiją. Ji yra suaugusiojo ir normalaus žmogaus psichologija, nurodanti, kaip paprastas suaugęs ir normalus žmogus junta, prisimena, įsivaizduoja, suvokia, mąsto, nori, jaučia, įsisąmonina, įsidėmi ir t. t. Čia, reiškia, yra piešiamas psichinis gyvenimas, kiek jisai pasireiškia asmenyse, ir tais bruožais, kurie yra bendri beveik visiems suaugusiems ir normaliems civilizuotų kraštų žmonėms. Gaminant medžiagą bendrajai psichologijai naudojamasi savęs pastebėjimu, arba introspekcija, kitų asmenų pastebėjimu, patyrimu, protavimu. Šitokia kryptimi ir ėjo psichologijos mokslas nuo pat jo atsiradimo, nuo Aristotelio laikų, iki XIX šimtmečio antrosios pusės.

Kaip žinoma, XIX šimtmečio antrojoje pusėje atsirado naujų pastangų, kurios labai žymiai praplėtė ir pagilino psichologijos mokslą. Fechner'is, Lotzė ir ypač W. Wundt'as pradėjo plačiai vartoti eksperimentą psichologijoje, Lazarus ir Steinthal'is rankiojo psichologinę medžiagą, kuri lietė bekultūres tautas. Tuo būdu psichologijos mokslas, gavęs naujų, reikšmingų pastangų, per paskutiniuosius penkiasdešimt metų labai žymiai išaugo. Psichinių reiškinių svarstymas fizikos ir fiziologijos šviesoje, eksperimentinio metodo pritaikymas ne vien jutimams tirti, bet ir mąstymui bei norams tyrinėti labai žymiai pagilino psichologijos mokslą ir ryškiau iškėlė aikštėn jo skirtumą nuo fiziologijos mokslo. Susipažinimas su bekultūrių tautų psichiniu gyvenimu nurodė jau pastebėtus faktus, jog psichinis gyvenimas nėr taip vienodas, kaip buvo manoma, jog labai pravartu, kiek galima, plačiau susipažinti su psichinėmis apraiškomis, kur tik bus jos randamos. Šita mintimi einant ir buvo pradėti vaikų, gyvulių, bekultūrių tautų ir k. psichinio gyvenimo sistemingi tyrinėjimai. Tuo būdu susidarė gan platus bendrosios psichologijos papildymas naujomis psichinio gyvenimo sritimis.

Daugiau, plačiau ir pagrindingiau betyrinėjant psichinį gyvenimą pradėjo aiškėti, jog psichinis gyvenimas turi labai platų pritaikymą įvairiose žmogaus gyvenimo srityse, k. a., profesijų pasirinkimui, technikoje, kalbotyroje, mene, dorovėje, religijoje, visuomeniniame susitvarkyme bei veikime. Iš čia ir kilo psichotechnikos mokslas bei psichologijos pritaikymas kuo įvairiausiose gyvenimo srityse.

Įgavęs naujų pastangų, būdamas pritaikytas taip įvairiose žmonių gyvenimo srityse psichologijos mokslas tiek išaugo, jog vienam asmeniui pasidarė beveik nebegalima aprėpti visas tos psichologijos mokslas arba, geriau sakant, taip įvairūs psichologijos mokslai. Todel ir susiduriame su faktu, kad dažnai mūsų laikais psichologijos veikalai rašomi sutelktiniu būdu, t. y., keleto asmenų, pasiskirsčiusių tarp savęs dalimis aprašomąjį dalyką. Psichologijos išaugimo faktą ryškiai nurodo prof. Dr. Hans Henning'o veikalėlis „Psychologie der Gegenwart“ (1925, Berlin, Mauritius-Verlag), kuriame randame įvairių psichologijos mokslų įvardymą ir trumpą nušvietimą. Štai jų sąrašas: bendroji psichologija, eksperimentinė psichologija,

tautų psichologija, teisės ir kriminalinė psichologija, kalbos psichologija, ūkio psickologija. meno psichologija, dorovės psichologija, religijos psichologija, parapsichologija, patologinė psichologija, geopsichologija, matematinė psichologija, diferencialinė psichologija, masių psichologija, socialinė psichologija, kultūros psichologija, vertenybių psichologija, mediciniškoji psichologija, gyvulių psichologija, vaikų psichologija, pedagoginė psichologija, plėtotės psichologija. Šitas sąrašas galima dar papildyti tokiais psichologijos mokslais, kaip, antai: augalų psichologija, mokslo psichologija, moterų psichologija, neminint smulkesnių psichologijos pritaikymų, jau turinčių atskirą literatūrą, pav., mados psichologija, reklamos psichologija, egzaminų psichologija.

Psichologijos išaugimas, jos susmulkinimas, kaip jisai yra aukščiau suminėtas, iškėlė naują reikalą, būtent, ją susintetinti, iškelti aikštėn tuos bendrus pagrindus, kuriais remiasi kiekviena psichologijos šaka, nurodyti bendras vadovaujančias mintis, kurios daugiau ar mažiau ryškiai eina per visas psichologijos mokslų šakas. Čia minimasai sintetinimas konkrečiai pasireiškia lyginamąja psichologija, kuri mūsų laikais yra vienas iš aktualiausių dalykų psichologijos moksluose.

Kad paaiškėtų, koksai yra šių dienų lyginamosios psichologijos supratimas, reikia atkreipti dėmesys į lyginamosios psichologijos objektą, jos uždavinius ir metodus, jos suskirstymą.

Lyginamosios psichologijos reikalas iškilo, kai buvo pastebėta, kad be suaugusiojo ir normalaus civilizuoto žmogaus psichikos dar yra psichinių reiškinių, labai įvairių savo rūšimis bei pasireiškimo laipsniu.

Vienur pastebimas psichinis gyvenimas tokios rūšies, lyg jisai būtų tam tikroje raidos stadijoje, jį palyginus su suaugusiojo žmogaus psichika. Pav., vaikas, laikui einant, pataps suaugusiu žmogumi; tuo tarpu vaiko psichika yra visai skirtinga nuo suaugusio žmogaus psichikos: triukšmas, kuris vaikui patinka, jį džiugina, suaugusiam žmogui dažnai visai nepatinka, jį, stačiai sakant, erzina. Nors vaiko psichika ir yra skirtinga nuo suaugusiojo žmogaus psichikos ir, galima sakyti, visai savaiminga, tačiau tenka žiūrėt į vaiko psichiką kaip į esančią tam tikroje raidos stadijoje, nes, viena, ji daug daugiau keičiasi, negu suaugusiojo žmogaus psichika, antra, vaikas, laikui einant, patampa suaugusiu žmogum ir vaiko psichika pasikeičia į suaugusio žmogaus psichiką. Kitas pavyzdys. Gyvuliuose taip pat pastebimas psichinis gyvenimas, bet jisai yra žemesnės rūšies, kaip ir pati gyvulių organinė struktūra.

Kitur pastebima psichinio gyvenimo ne raida, bet normalių psichinių galių platus ir smulkus pritaikymas ypatingai svarbioms gyvenimo sritims, kaip, antai: kalbai, mokslui, menui, religijai, dorovei ir t. t. Čia, vadinasi, susiduriama su normaliomis psichinėmis galiomis, tik jų pritaikymas yra ypatingas: pagrindingai ir smulkiai išplėtotos galios ypač svarbiose žmonių gyvenimo srityse.

Vėl kitur pastebimas psichinis gyvenimas dar kitokios išvaizdos, būtent, pasižymįs visokiais nukrypimais, nenormalus, apie kurį dažnai kalba kriminalistika, kuriuo gyvai yra susirūpinusi psichiatrija.

Turint prieš akis, kas čia trumpai suminėta, darosi aišku, jog yra pakankamai psichinės medžiagos, kuri gali būti objektu lyginamąjai psicho-

logijai. Taip dalykams esant, galime nustatyti ir patį lyginamosios psichologijos objektą. Materialinis lyginamosios psichologijos objektas, arba svarstomieji dalykai, yra visi psichiniai reiškiniai, kurie skiriasi nuo normalaus ir suaugusio civilizuoto žmogaus psichikos; o formalinis lyginamosios psichologijos objektas, arba svarstymo ątžvilgis, yra svarstymas skirtingų psichinių reiškinių bendrosios psichologijos šviesoje.

Nustačius lyginamosios psichologijos objektą reikia nustatyti ir patsai apibrėžimas. Yra pažiūrų, ypač prancūzų mokslininkų tarpe, kurios lyginamąją psichologiją beveik suveda prie gyvulių psichologijos. Šitokia pažiūra kai del lyginamosios psichologijos apibrėžimo nėra šiems laikams priimtina, nes ji yra aiškiai persiaura. Buvo laikas, kada lyginamoji psichologija svarstė beveik tik gyvulių psichinį gyvenimą, bet dabar toki laikai jau visai praėję, negrąžinamai praėję.

Kita pažiūra lyginamosios psichologijos apibrėžimo klausimu ją lygina su biologine psichologija ir jos apibrėžimą nustato kaipo mokslą santykių tarp atskirų dvasios gyvenimo funkcijų. Šitoks lyginamosios psichologijos apibrėžimo nusakymas yra persiauras ir persmulkus, nes nėr pagrindo imti domėn vien psichinių funkcijų tarpusavius santykius, o neliesti taip reikšmingas sritis, kur psichinės galios turi tokį platų pritaikymą, kaip gyvulių, primityvių, vaikų, nenormalių gyvenime.

Šių dienų tyrinėjimo stadijoje, tinkamiausias lyginamosios psichologijos apibrėžimas bus tas, kuris apima ir visas įvairiausias psichinio gyvenimo sritis ir jąsias lyginamuoju bei sintetiniu būdu įvertina bendrosios psichologijos šviesoje. Taigi, lyginamoji psichologija yra mokslas, kuris **bendrosios psichologijos šviesoje svarsto visas skirtingas psichinio gyvenimo apraiškas.**

* *
*

Kaip ir kiekvienas kitas mokslas, lyginamoji psichologija turi savo uždavinius. Vienas uždavinys yra bendras visiems mokslams, taigi ir lyginamajai psichologijai. Jisai reikalauja, kad svarstomieji dalykai būtų a) tinkamai pastebėti, ištirti ir aprašyti, b) suskirtyti arba klasifikuoti sulig rūšimis, c) išaiškinti, nurodant artimiausią priežastį kiekvienam reiškiniui. Be šito bendro uždavinio, lyginamoji psichologija turi dar ir specialinį, vien sau ypatingą uždavinį, būtent, kiek galima plačiau, pilniau ir pagrindingiau pažinti psichinis gyvenimas, kur tik jisai bet kuriuo būdu pasireiškia.

Savo uždaviniams atsiekti lyginamoji psichologija vartoja tam tikrus metodus, mokslui jau žinomus ir plačiai vartojamus, idant tais būdais surankiota medžiaga būtų daugiau patikima ir daugiau turėtų objektyvios, mokslinės vertės.

Visųpirma, lyginamojoje psichologijoje labai plačiai yra vartojamas induktyvus metodas. Naudojant šitą metodą rūpinimasi kuo daugiausia pastebėti faktų, surankioti medžiagos, idant iš medžiagos gausybės būtų galima daryti apibendrinimai, išvesti dėsniai, kuriais eina svarstomieji faktai. Kadangi yra labai daug būtybių, kuriose daugiau ar mažiau yra psichinio gyvenimo, kadangi viena tų būtybių rūšis, būtent, žmogus pasižymi be galo plačiu veikimu įvairiausiose srityse, tai tikrai susidaro daug psichologinės medžiagos, iš kurios reikia išbristi ir rasti kelią į dėsnius; tai ir atliekama induktiviu būdu, einant nuo atskirų faktų prie bendrų išvadų.

Antra, mokslinė kūryba eina ne vien indukcijos keliu: šalip indukcijos dažniausiai vartojamas ir dedukcijos metodas, kuriame išvestieji dėsniai esti patikrinami faktų šviesoje. Dėsnis apimties atžvilgiu nėr lygus pastebėtiems faktams, jisai aiškių aiškiausiai plačiau siekia, nes apima tos pat rūšies visus faktus, o ne tik vien pastebėtuosius. Šitas dėsnio išvedimas laikomas tačiau pamatuotu, kadangi yra pagrindo manyti, jog visų tos pat rūšies reiškinių prigimtis yra vienoda, ir jog dėsnis išreiškia ne ką kita, tik reiškinių prigimtį. Kadangi dėsnių beieškant vartojamos yra hipotezės, kadangi yra gyvo reikalo įsitikrinti, kad dėsnis gerai atatinka visus faktus, tai yra visai pravartu pavartoti dedukcijos metodą, kuriame einama nuo dėsnių prie atskirų faktų reiškinių arba, kitaip sakant, žiūrima, ar tikrai naujai pastebimi tos pat rūšies reiškiniai-faktai vyksta sulig išvestuoju dėsniu, reiškia, ar dėsnį patvirtina nauji faktai. Indukcija ir dedukcija įrodinėja tą patį dalyką, tik eina priešingomis kryptimis. Ir lyginamoje psichologijoje dedukcija papildo tai, kas yra jau patiekta indukcijos. Pagaliau, be indukcijos ir dedukcijos metodų, lyginamojoje psichologijoje dar vartojamas trečias metodas, būtent, lyginimas. Jisai yra plačiausiai vartojamas. Tiesa, jei imtume lyginimo metodą svarstyti griežtai logiškojo suskirstymo šviesoje, turėtume lyginimo metodą priskirti indukcijai, kaipo jos tam tikrą modifikaciją, bet lyginimo metodas jau tiek daug yra įgijęs savitumo, kad nėr mokslinio reikalo jisai būtinai įspraust į indukcijos rėmus.

Kad indukcijos metodas būtų galima vartoti, reikia dviejų būtinų sąlygų: kad būtų bent du objektu, arba dalyku, lyginimui, kad tuose objektuose būtų kas norint bendra. Esant šitoms sąlygoms, lyginimas jau yra galimas, o faktinasai jo pravedimas ir lyginimo išdavos pareina nuo pačio lyginamojo objekto savybių, nuo lyginančiojo subjekto dispozijos ir nuo pastatytųjų lyginimui tikslų. Pravedus patį lyginimą, išdavoje galima gauti palygintųjų psichinių reiškinių lygybė, panašumas ar skirtumas, liečiąs kiekybę ar kokybę, asmenis ar visuomenę. Lyginimo metodas pasirodė esąs labai vaisingas lyginamoje psichologijoje, kur susidaro gera proga lyginti suaugusiojo ir normalaus kultūrinio žmogaus psichika su gyvulių, primityvių žmonių, vaikų, psichiniu atžvilgiu nenormalių asmenų, kriminalistų psichika. Šitas lyginimas bei tam tikras sintetinimas taip įvairių reiškinių davė mokslui tikrai svarbių išvadų. Tiesa, lyginamoji psichologija dar visai jaunas mokslas, dar daug jame yra spragų, dar tokios kultūringos tautos, kaip prancūzai, neturi veikalo ar vadovėlio, kuris apimtų nors bendrais bruožais lyginamosios psichologijos davinius, bet, kita vertus, lyginamoji psichologija turi labai gausingą medžiagą ir yra tikrai platus mokslas.

Suminėjus lyginamosios psichologijos dalyką ir apibrėžimą, uždavinius ir metodus, dar reikia nurodyti josios suskirstymas, nes tuo būdu arčiau susipažinsime su lyginamosios psichologijos struktūra ir turinio bendriausiomis idejomis.

Lyginamoji psichologija yra psichologinių mokslų kompleksas ir apžvalga. Psichologinių mokslų kompleksas yra lyginamosios psichologijos atžvilgiu skirstomas į tris grupes. Pirmoji—psichinės raidos grupė—apima tuos psichologinius mokslus, kuriuose aprašomasai psichinis gyvenimas yra žemesnis, negu normalaus suaugusio žmogaus, ir todel yra svarstomas kaip esąs raidos būklėj. Antroji grupė—normalių psichinių funkcijų grupė—apima mokslus, kuriuose normalūs psichiniai sugebėjimai randa platų

pritaikymą reikšmingiausiose žmogaus gyvenimo srityse, pav., mene, religijoje, dorovėje, visuomeniniame gyvenime ir t. t. Trečioji grupė,—psichologijos grupė—apima mokslus, kuriuose yra svarstomas psichinis gyvenimas, nukrypęs nuo suaugusio ir normalaus žmogaus psichikos, kaip, antai: pamišėlių, kriminalistų ir seksualinių nukrypimų psichika.

Pirmajai, psichinės raidos, grupei priskiriami šie mokslai: augalų psichologija, primityvių žmonių psichologija, vaikų psichologija.

Augalų psichologija nurodo augalų gyvybės reiškinius, kaip mitimą, augimą, dauginimąsi. Šitie reiškiniai yra vadinami taip pat biologiniais, arba fiziologiniais, reiškiniais. Jutimų augaluose nepastebima. Taip dalykams esant, ar gi yra kokio pagrindo kalbėti apie augalų psichologiją? Taip, yra. Biologiniai, arba fiziologiniai, reiškiniai, kuriais pasireiškia gyvybė, turi kitą priežastį, negu negyvoji medžiaga, egzistuojanti ir veikianti fizikos ir chemijos dėsniais. Biologinių reiškinių priežastis yra gyvybės principas, arba, einant Aristotelio supratimu ir terminologija, siela, būtent, augalavimo siela, psichė, todel, prisilaikant Aristotelio terminologijos, galima augalavimo procesus—mitimą, augimą ir visimą—pavadinti psichiniais reiškiniais. Šitas pavadinimas tačiau nereiškia, kad čion priskiriamos dar kitos psichinės, be augalavimo, funkcijos, pav., jutimas. Jutimo negalima priskirti, nes nėra įrodymų; o augalavimo siela, įrodoma jo funkcijomis, egzistuoja augale, tik jos prigimtis yra tos pat rūšies, kaip ir jos funkcijos.

Gyvulių psichologija rodo turtingesnę psichinę realybę, negu augalai: be mitimo, augimo, dauginimosi, jie dar junta, atmena, turi instinktą. Jie, Aristotelio pasakymu, turi jutimo sielą, kurioje tačiau dvasios pasireiškimų nerandama; todel gyvuliai nei savisąmonės, nei psichinės laisvės neturi ir jų gyvybės principas, siela, sukrenta kartu su organizmu. Be to, reikia pažymėti, kad gyvūnų jutimai atsiranda gyvūnų klasifikacijoje tik iš lėto, einant nuo protistų prie komplikuočiausių organizmų, kaip iš lėto atsiranda dirksnių sistema ar stuburinė struktūra. Ir šių dienų tyrimai neįrodo, kad gyvuliai turėtų protą, dvasią; jų žymiausi psichiniai pasireiškimai suvedami prie instinkto, asociacijų. Ir gudriausioji dresūra nieko kita neįrodė.

Primityvių, arba priešistorinių, žmonių psichika sunku pasiekti. Apie ją sprendžiama iš visai negausingų medžiaginių liekanų ir daugiausia iš dabar gyvenančių vadinamų bekultūrių tautų. Aišku, čia yra sritis, kur spėliojimai turi plačią dirvą. Vadinamoms bekultūrėms tautoms nevisai teisingai duotas toks vardas, nes jų gyvenime yra kultūros, nors ir savotiško. Ten randame visuomeninio tvarkymosi pradžią, gamtos naudojimą, šiokią tokią apsigynimo techniką, ūkio pradžią, savotiško meno mėgimą, doros reikalavimus, religines pažiūras, nors ir sujungtas su burtais ir mitais. Visur žmogiškumo faktas neabejotinas, dvasia taip pat pasireiškia, nors sąlygos jai reikštis labai sunkios.

Vaiko psichologiją ypatingu uolumu ir rūpestingumu nagrinėja psichologai, pedagogai ir daugelis kitų. Vaiko psichologija labai skiriasi nuo suaugusio žmogaus psichikos: kūdikis, vaikas, jaunuolis—tai įvairūs etapai, per kurios eina psichinis gyvenimas ir jo raida. Matyti, kaip atsiranda kūdikio jutimai, kalba, savisąmonė, protas, kaip iš vaiko bręsta jaunuolis, kokiomis emocijomis ir idealais jisai gyvena, yra labai svarbu, idant visa tinkamai suprastum ir panaudotum auklėjimui bei mokslinimui. Bendrai

sakant, nepakanka suaugusio žmogaus psichiką pažinoti, kad suprastume vaiką, jaunimą. Čia visai kitoks psichinis gyvenimas.

Antroji — normalinių psichinių funkcijų—grupė apima psichologijos mokslus, kuriuose normalinės psichinės suaugusiojo kultūringo žmogaus funkcijos gauna platų pritaikymą ypač reikšmingose gyvenimui srityse. Kadangi šitų sričių skaičius yra neribotas, atsižvelgiant į kultūros pasikeitimus ir pažangą, tai šitai grupei priklausančiųjų mokslų skaičius taip pat yra neribotas; jisai kinta pareinamai nuo pažangos. Dabartiniu laiku šitai grupei galima priskirti šie mokslai: kalbos psichologija, mokslo psichologija, meno psichologija, religijos psichologija, dorovės psichologija, sociologijos psichologija, pašaukimų psichologija, moterų psichologija.

Kalbos psichologija svarsto kalbą psichiniu atžvilgiu, kaip tam tikrą būdą atsipalaiduoti psichinei energijai ir pranešti kitam asmeniui savo pergyvenimus. Nagrinėjant kalbos kilmę ikšiol liekasi tamsūs klausimai, kaip naturali psichinio pergyvenimo išraiška patampa kalbos simboliu ir kuriais ženklais imtasi iš pradžių naudotis kalbai sudaryti. Kaip pasinaudojama girdėjimo, regėjimo, lytėjimo percepcijomis kalbai sudaryti, kaip susidaro kalbos kompleksai, tai jau yra įmanomi dalykai.

Mokslo psichologijai rūpi nustatyti, kaip susidaro supratimas apie mokslą: mokslinės sąvokos apie patiriamuosius mokslus, apie protautinius mokslus, galų gale einant net iki pasaulėžiūros ir gyvenimožiūros sudarymo, kaipo aukščiausių sintezių.

Meno psichologija kelia aikštėn, kaip susidaro supratimas apie grožį, meną, kaip pradeda menas reikštis primityvioje psichikoje, kaip jisai plėtojasi iki tonų, sakymo ir plastiškųjų formų, kuriomis pasižymi mūsų laikų kultūra.

Religijos psichologija iš pat pradžių iškelia tas priežastis bei motyvus, kurių dėliai visose tautose susidaro religinis gyvenimas, toliau, nagrinėja religinio reiškimosi formas, kuriose, kaip gerai žinoma, ypatingą vaidmenį vaidina žmogaus mintys, norai jausmai, dar toliau, sprendžia klausimą, kuo pamatuojamas religijos reikalavimas kai del išorinio kulto, kuris taip artimai, kaip istorija rodo, yra susijęs su religijų buvimu. Tyrimų išdavoje randama, kad religija yra vien žmogui, o ne kuriai kitai žemesnei būtybei teįmanomas reiškinys.

Dorovės psichologija ieško, kuriais keliais žmogaus gyvenime atsiranda supratimas apie dorovę, kaipo žmogui privalomas elgimosi taisykles, kaip dorovės supratimas yra artimai sujungtas su religiniais įsitikrinimais ir pergyvenimais, kaip dorovėje yra suderinamas Dievo autoritetas, vadinasi heteronomija, su žmogaus asmenybės, vadinasi autonomijos, reikalavimai, kaip asmeninė dorovė virsta visuomenine ir, pagaliau, nurodoma, jog dorovė, lygiai kaip ir religija, yra prieinama vien žmogui, kaipo būtybei, turinčiai dvasinę sielą.

Visuomeninio gyvenimo, arba sociologijos, psichologija konstatuoja faktą, jog žmogus nuo pat pirmųjų savo gyvenimo dienų jau gyvena visuomeninėje aplinkumoje; ten beaugdamas jisai vis daugiau įgyja supratimo, kad visuomeninis gyvenimas yra neišvengiamas, tiesiog būtinas, kad visuomeniniame gyvenime būtinai turi susidaryti vadovybė, atsirasti sugyvenimo normos, kad darbo diferenciacija išūgdo įvairius skirtingus visuomeninio

gyvenimo sluoksnius, kad, pagaliau, visuomeninio gyvenimo formos yra tos būtinos sąlygos ir veiksniai, nuo kurių pareina žmonijos kultūra ir gerovė. Ir visuomeninis gyvenimas tikrąja prasme tegalimas vien žmogui; kitur terandami vien surogatai, be pažangos, be kultūros.

Pašaukimų (profesijų) psichologija, svarstanti žmonių profesiją arba darbą, kelia aikštėn, jog žmonėse yra linkimų prie tam tikrų darbų, jog tie linkimai eina iš tam tikrų gabumų, jog darbas pagal palinkimus kelia žmoguje malonumą, gyvenimo džiaugsmą ir duoda gerų vaisių. Pašaukimų psichologija panaudoja apklausimo ir bandymų metodus, idant nustatytų, ar svarstomasai asmuo tinka tam tikram nustatytam darbui. Iš čia galima sudaryti asmenų psichogramos, arba psichologinės charakteristikos, kurios būtų labai pravartu turėti, pav., mokinių, mokytojų, darbininkų, įvairių valdininkų. Nenuostabu, kad kai kuriose valstybėse yra patarimo stočių, kurios sprendžia apie asmenų tinkamumą tam ar kitam darbui.

Moterų psichologija kelia aikštėn psichines savybes, kuriomis pasižymi moterys. Bent kiek skirtinga organinė prigimtis, kai kame skirtinga psichika, skirtingi darbai visuomeniniame gyvenime, kuriuos moterys dirbdavo, sudarė moteries tipą, turintį nemaža kitokių bruožų, negu vyrai. Didesnis emocionalumas ir iš čia einąs didesnis subjektyvumas gan ryškūs moteryse, tuo gi tarpu abstraktumas mažesnis. Šitie skirtingi bruožai tačiau pasirodo esą visai reikalingi ir savo vietoje esą, kai svarstomas bendras žmonių gyvenimo balansas. Laikui einant gal atsiras veikalų, kuriuose būtų piešiama vien vyrų psichologija. Tas būtų net naudinga, kad klausimas apie moterų ir vyrų vaidmenį žmonijos istorijoje būtų visašališkai išnagrinėtas.

Trečiajai — psichologijos — grupei priskiriami sie mokslai: pamišėlių, kriminalistų ir seksualinių nukrypimų psichologija.

Pamišėlių psichologijai ima, iš pradžių, nagrinėti kuo įvairiausias psichinio pakrikimo formas, silpniausias ir aštriausias (o jų skaičius ir įvairumas labai didelis), paskiau, kelia aikštėn priežastis, kurios daugiau ar mažiau prisidėjo, kad atsirado psichinis suirimas, o ypatingu būdu svarsto psichinio pakrikimo santykį su smagenų bei dirksnių sistemos esamąja padėtimi. Normalaus ir pakrikusio psichinių gyvenimų sugretinimas duoda daug svarbių nurodymų kitam, būtent, psichologijos mokslui.

Kriminalistų psichologija pat pradžioje svarsto kriminalistų prigimtą palinkimą į kriminalinius nusikaltimus. Prigimtas palinkimas gali kilti iš šeimynos priežasties, o kartais dar toliau gali siekti, pav., į grupę, kurioje gyvenama. Asmuo gali pasiduoti gamtinės ar žmonių aplinkumos poveikiui, kuris pastūmėjo į kriminalinius veiksmus. Be to, kriminalistų psichologijai yra svarbu įsakmiai išnagrinėti kriminalisto psichinė būklė prieš nusikalstamąjį darbą, laike jojo ir po nusikalstamojo darbo. Kriminalistų psichologijos daviniai yra svarbūs ypač juristams ir moralistams.

Seksualinio gyvenimo nukrypimų psichologija nurodo, kad taip svarbi biologijoje dauginimosi funkcija kartais tiek nukrypsta, jog net patį funkcijos tikslą visai suardo. Šitų nukrypimų apraiškos ir daviniai ypač interesuoja eugenistus, susirūpinusius rasių sveikumu.

Lyginamosios psichologijos dalyko, apibrėžimo, uždavinių, metodų ir turinio suskirstymo suminėjimas sudaro bendrąjį to mokslo supratimą.

Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija.

(Tęsinys iš 32 puslapio).

Par. Prof. St. Šalkauskis, Kaunas.

3. Kaip jau sakyta anksčiau, supozicija yra termino vartojimas vietoje dalyko, kuriam jis tarnauja atstojamuoju ženklu. Tuo tarpu supozicijos reikšmė gali keistis pagal tai, kiek dalykų ji apima. Jei pereinama nuo siauresnės supozicijos prie platesnės, turime termino išskėtimą. Palyginant, pavyzdžiui, du sakiniu: „žmogus yra netobulas" ir „žmogus yra juslinga būtybė", galima pastebėti, kad pirmasis sakinys yra taikomas visiems faktinai gyvenusiems ir gyvenantiems žmonėms, tuo tarpu kai antrasis sakinys apima ne tik šitiedvi žmonių kategorijas, bet ir visus galimus ateityje žmones. Taigi termino išskėtimas (ampliatio) yra perėjimas nuo mažesnės jo supozicijos prie didesnės.

Šalia termino išskėtimo reik skirti termino prasmės perkėlimas (alienatio). Termino prasmės perkėlimas yra perėjimas nuo tiesioginės, arba nuosavios, prie netiesioginės, arba svetimos jo prasmės. Jei, pavyzdžiui, sakoma: „žmogus yra iškaltas iš akmens", tai čia žmogaus terminas vartojamas ne tiesiogine, arba nuosavia, prasme, bet žmogaus atvaizdo prasme, kuri yra žmogaus sąvokai netiesioginė, arba svetima. Šiame pavyzdyje yra perkeliama pamato prasmė pagal tai, ką pareiškia tarinys. Užtat posakyje „šitas žmogus yra lapė" tarinio prasmė perkeliama jau pagal tai, ką pareiškia pamatas; būtent, lapės žodis vartojamas čia jau perkelta, netiesiogine, arbe net svetima prasme.

4. Termino susiaurinimas (restrictio) yra apraiška, priešinga termino išskėtimui. Tad termino susiaurinimas yra perėjimas nuo didesnės supozicijos prie mažesnės. Termino susiaurinimas gali būti aiškiai išreikštas, t. y. žodinas, ir palaikomas galvoje, t. y. mintinas. Jei, pavyzdžiui, turime du sakiniu: „visi žmonės yra melagiai" ir „visi šio krašto žmonės yra melagiai", tai termino „visi žmonės" susiaurinimas yra aiškiai išreikštas žodžiais „šio krašto". Bet, jei turėsime du šitokiu sakiniu: „visi žmonės yra mirštą" ir „visi žmonės tai žino", tai antrajame sakinyje terminas „visi žmonės" yra pavartotas vis delto su siauresne supozicija, negu pirmajame. Pasakymas „visi žmonės tai žino", arba net trumpiau, „visi tai žino", iš tikrųjų turi siauresnės reikšmės, negu visuotinas terminas „visi" leidžia spręsti. Pasakymas „visi tai žino", tiksliai tariant, reiškia „labai daug žmonių tai žino". Taigi, šiuo atveju turime mintiną termino susiaurinimą.

Šalia termino susiaurinimo reik skirti termino reikšmės suglaudimas (diminutio). Termino reikšmės suglaudimas yra perėjimas nuo aiškiai išreikštos pilnos jo reikšmės prie dalies šios pastarosios. Pavyzdžiui, sakinyje „kiekvienas žmogus yra tiesus, kiek jis nemeluoja jokia prasme" aiškiai išreikštas pilnas terminas „kiekvienas žmogus" suglaudžiamas prie tos jo dalies, kurią sudaro tiesūs žmonės.

5. — Pagaliau reik dar šis tas pasakyti apie pavardžiavimą (appellatio). Pavardžiavimas yra savotiškas vieno termino prasmės pritaikymas kitam terminui. Terminas, kuriam kitas terminas yra pritaikomas, vadinamas pavardžiuojamu (appellatus). Ogi terminas, kuris yra pritaikomas pirmajam, yra vadinamas pavardžiuojančiu (appellans). Plačiąja prasme kiekviename sakinyje pamatas yra pavardžiuojamas, tarinys— pavardžiuojąs terminas. Tačiau tikra prasme pavardžiavimas gaunamas vien tada, kai tarinys yra taikomas pamatui savotišku būdu, arba modifikuota prasme. Jei, pavyzdžiui, pasakysime „Vytautas buvo valstybės vyras", tai

čia dar pavardžiavimo negausime tikra to žodžio prasme. Čia pamatui „Vytautas“ tetaikomas tarinys „valstybės vyras“, kuris vien priskiria Vytautą prie tam tikros kategorijos žmonių, arba, tiksliau tariant, veikėjų. Bet, jei pasakysime, „Vytautas buvo didelis valstybės vyras“, tai čia terminas „didelis“ taikomas pamatui „Vytautas“ savotiška prasme, būtent, didelis, kaipo valstybės vyras, arba valstybiškumo atžvilgiu. Tik valstybiškumo matu yra imama šiuo atveju Vytauto didybė. Kitu atžvilgiu galima juk būtų pasakyti, kad „Vytautas buvo mažas žmogus“, pavyzdžiui, ūgio atžvilgiu. Pasakymas „Vytautas buvo mažas žmogus“ turi taip pat savyje pavardžiavimo atsitikimą. Tik pastaruoju atveju pavardžiavimas yra kitokios rūšies, negu pirmuoju. Būtent, šiuo atveju Vytautas yra pavardžiuojamas mažu materialine prasme, ir todel pats pavardžiavimas yra vadinamas materialiniu.

Vis delto ne kiekvienas būdvardis, prijungtas prie tarinio, tuo pačiu sudaro pavardžiavimo atsitikimą. Jei, pavyzdžiui, kas pripuolamai konstantuotų, kad Aristotelis buvo turtingas filosofas, tai tokiame pasakyme pavardžiavimo iš tikrųjų dar nebūtų, nes negalima pasakyti, kad Aristotelis buvo turtingas, kaipo filosofas. Materialinis turtingumas ir filosofijos dovana tiek yra skirtingos sąvokos, kad jiedvi negali modifikuoti prasmės viena antrai. Užtat, jei pasakysime, kad „Aristotelis buvo turtinga prigimtis“, tai jau gausime pavardžiavimo atsitikimą. Aristotelis čia jau pavardžiuojamas tustingu prigimties atžvilgiu; čia jau turtingumo sąvoka yra modifikuojama pagal prigimties esmę, ir tuo pačiu Aristoteliui tarsi yra suteikiama tam tikra pavardė. Štai kokiu būdu gali būti pateisintas net pats pavardžiavimo terminas.

Pavardžiavimo apraiška gali kartais tarnauti pamatu sofistiškam protavimui. Žinomas yra, pavyzdžiui, uždangos sofizmas, kuriuo operavo senovės sofistai. „Jūs, neabejotinai, matote šitą pridengtą žmogų?“ klausė sofistas. „Taip, aš jį matau“, buvo atsakymas. „Bet juk tai, kas yra pridengta, negali būti matoma?“ — „Ne, negali būti matoma“. — „Taigi jūs sau prieštaraujate, sakydami, kad jūs matote ir nematote šitą žmogų“. — Sofizmui sumėgsti čia patarnavo tasai pavardžiavimo atsitikimas, kuris buvo pirmąjame paklausime: „matyti pridengtas žmogus“ reiškia matyti jis tam tikru savotišku būdu, t. y. kaipo daiktas pridengtas uždanga; ogi šitokis pripažinimas anaiptol dar nereiškia matyti tikra žmogaus išvaizda.

Kaip matome iš kelių svarbiausių terminų vartosenos ypatybių, terminų vartosena niekados negali būti griežtai iš anksto nustatyta. Ji gali turėti begales niuansų sąryšyje su tais kontekstais, į kuriuos terminai yra įglausti. Šito reikšmingo fakto ir reik visados rimtai paisyti, norint tinkamai suprasti tai, kas yra terminais pareikšta.

IV. Bendrosios taisyklės terminijai sudaryti.

1. Senovės taisyklės. — 2. Naujovės taisyklės. — 3. Evoliucijos taisyklės.

1. — Iš to, kas buvo kalbėta iki šiol apie terminologijos teoriją, yra jau paaiškėję nemaža taisyklių terminijai gaminti. Šiame, ketvirtajame, skyriuje, bus ne pro šalį, einant tiesioginiu būdu į lietuviškąjį filosofinės terminijos projektą, suglausti krūvon bendrosios taisyklės terminijai sudaryti, iš dalies jas kartojant ir iš dalies jas naujai papildant.

Taisyklės terminijai gaminti gali liesti arba kalbos praeitį, arba dabartinius jos reikalus, arba net pageidaujamąją ateityje jos evoliuciją. Iš čion gauname tris taisyklių grupes, kurios ir pavadintos atatinkamai senovės, naujovės ir evoliucijos taisyklėmis.

Pagrindinė senovės taisyklė gali būti pavadinta *didžiausio panaudojimo taisyklė* ir suformuluota šitokiu būdu: *neprivalu negamintis naujas terminas nei skolintis svetimas, jei yra galima visai patenkinamai pritaikyti patirtam mokslo reikalui paprastos žmonių kalbos žodis.* Kaip jau žinome, žmonių kalbos žodžių pritaikymas terminijos reikalui įvyksta mažiausia keturiomis priemonėmis: žmonių kalbos žodžio tikslinimu, žodžio reikšmės praplėtimu, žodžio reikšmės susiaurinimu ir žodžio prasmės kilnojimu pagal analogiją. Iš tikrųjų žmonių kalbos žodžių pritaikymas mokslo reikalui yra pagrindinis šaltinis mokslinei terminijai ne tik todel, kad šitas šaltinis yra turtingiausias, bet ir todel, kad jis yra suprantamiausias. Todel visai prigimta reikalauti, kad šitas šaltinis būtų kuo plačiausiai panaudotas. Jau paprastas tikslingumas šito reikalauja įtikrinamuoju būdu.

Tiesa, žmonių kalbos žodžio pritaikymas mokslo reikalui gali būti mažiau ar daugiau vykęs. Todel nusakytoji didžiausio panaudojimo taisyklė tik tiek tegali galioti, kiek pritaikymas iš tikro yra geras. Jei pritaikymas yra mažai vykęs, ir geresnis terminas gali būti gautas iš kitokio šaltinio, pavyzdžiui, naujadaro pagaminimu arba svetimo žodžio pasiskolinimu, didžiausio panaudojimo taisyklė tuo pačiu nustoja galiojusi.

Kita senovės taisyklė gali būti pavadinta *tradicinio įsigalėjimo taisyklė* ir suformuluota šitokiu būdu: *joks įsigyvenęs kalboje žodis neprivalo būti šalinamas iš apyvartos be aiškiai pateisinamų priežasčių.* Jokia kalba negali būti nei visiškai logiška, nei visiškai gryna. Todel kiekvienoje kalboje yra visados apsčiai ir idiotizmų ir barbarizmų. Jei šitokiems kalbos faktams pritariama ilgesnį laiką, ir jei jie negali būti lengvai, be laužymo tvirtai įsigalėjusių taisyklių, pakeisti tinkamesniais žodžiais bei posakiais, tenka jie toleruoti vardan sutartinio kalbos pastovumo. Čia kaip tik argumentais už palaikymą *status quo* yra iš vienos pusės tai, kad kalba turi būti pastovi, o iš kitos pusės tai, kad kalboje sutarimo faktas yra svarbesnis net už logiškumą, nes kalba yra iš nuožiūros nustatyta ženklų sistema.

2. — Senovės taisyklės nustato atsitikimus, kada žmonių kalbos žodžiai arba įsigalėję faktinai terminai turi būti palaikyti mokslo terminijoje. Naujovės taisyklės taikomos yra atsitikimams, kai yra sudaromi nauji arba skolinami svetimi terminai.

Iš naujovės taisyklių viena iš svarbiausių yra *tipingumo taisyklė*, kuri gali būti suformuluota šitokiu būdu: *kiekvienas naujadaras, imamas mokslo terminu, privalo būti sudarytas pagal tipingas atatinkamos sąvokų kategorijos ypatybes.* Šito reikalauja tasai analogijos dėsnis, kuris kalbos gyvenime vaidina, kaip žinome, labai svarbią rolę. Pavyzdžiui, tipingos savo prasme galūnės sugeba mums sugestionuoti sudarytų su jų pagalba žodžių prasmę, tuo tarpu kai netipingi savo sąranga naujadarai arba nieko mums nesako apie savo prasmę, arba net mus klaidina, jei jų galūnių tipingumas nesutaria su suteikiama jiems prasme. Kaip jau mums galėjo anksčiau paaiškėti, gramatikos terminas „veiksnys“ ir ontologijos terminas „reiškinys“ nepasižymi reikiamu tipingumu.

Kita iš naujovės taisyklių gali būti pavadinta *didžiausio naudingumo taisyklė* ir suformuluota šitokiu būdu: *iš dviejų naujadarų*

arba skolinių tatras yra labiau priimtinas, katras leidžia padaryti daugiau išvestinių lyčių. Pavyzdžiui, *turime du* žodžiu: sudėtinis ir sudėtingas. Ir vienas ir antras pareiškia dalyką, susidedantį iš dalių, arba turintį savyje sudėties. Bet antrasis žodis, t. y. sudėtingas, leidžia sudaryti išvestines lytis „sudėtingumas“ ir „sudėtingai“, tuo tarpu kai pirmasis jų dviejų vietoje tegali turėti vieną ir dar sunkiai pavartojamą žodį „sudėtinai“. Taigi aiškėja, kad iš dviejų paminėtųjų žodžių antrasis pasižymi didesniu naudingumu ir todel yra labiau priimtinas atatinkamo termino reikalui.

Trečia naujovės taisyklė yra *estetinė taisyklė,* kuri gali būti suformuluota analoginiu būdu su antrąja, būtent: *iš dviejų naujadarų arba skolinių tatras yra labiau priimtinas, katras geriau patenkina estetinius kalbos reikalavimus.* Pavyzdžiui, jei tektų rinktis tarp „vaizduotės“ ir „vaizduoklės“, tarp „stovio“ ir „būklės“, tesivadovaujant vien estetiniu sumetimu, reikėtų jau pasirinkti *vaizduotė* ir *stovis,* nes mūsų estetinį jausmą drumsčia asociacija su baidykle ir šaudykle.

3. — Trečia terminijos taisyklių grupė liečia, kaip sakyta, terminijos evoliucijos reikalą. Šita evoliucija pareina labiausiai nuo dviejų kalbos apraiškų: kategorinio galūniavimo ir terminų prasmės bei reikšmės keitimo pagal jų vartosenos ypatybes. Atatinkamai gaunamos dvi taisyklės, iš kurių viena taikoma pirmajai, antra—antrajai apraiškai.

Kategorinio galūniavimo taisyklė gali būti suformuluota šitokiu būdu: *kategorinis galūniavimas,* t. y. *tipingų galūnių panaudojimas terminams gaminti pagal atatinkamas sąvokų kategorijas, turi būti palaikytas gyvas kalbos apyvartoje ir nuosekliai išvystytas iki savo teisėtų ribų.* Tai reiškia, kad turėdami žodį „veikti“, mes galime visai teisėtai vartoti visą, susidarančią aplink jį, semantinę žodžių šeimą, būtent: *veikimas, veikėjas, veiksnys, veikinys, veiksena, poveikis, atvaika* ir t.t.

Pagrindinė *terminų prasmės bei reikšmės keitimo taisyklė* gali būti suformuluota šitokiu būdu: *neišvengiamas terminų prasmės bei reikšmės keitimas tiek naujame pritaikyme, tiek ir atskirame kontekste privalo būti daromas pagal būdus, kurie gali būti pateisinti kalbos ir logikos mokslų dėsniais.* Kaip jau buvo sakyta savo vietoje, polisemija, arba žodžio sugebėjimas prisiimti įvairių prasmių ir kitėti savo reikšme pagal aplinkybes, yra nepašalinama kultūringų kalbų apraiška. Svarbu tik, kad polisemijos faktas nepasidarytų arbitralios nuožiūros apraiška. Todel visai yra savo vietoje reikalauti, kad polisemijos apraiškos būtų normuojamos iš vienos pusės pagal tuos kalbos dėsnius, kurie valdo žodžio reikšmės praplėtimą, žodžio reikšmės susiaurinimą ir žodžio prasmės kilnojimą pagal analogiją, o iš antros pusės—pagal tuos logikos dėsnius, kurie valdo terminų vartoseną, ir kurie liečia, tarp kitko, supoziciją, termino išskėtimą ir jo prasmės perkėlimą, termino susiaurinimą ir jo reikšmės suglaudimą, pagaliau, pavardžiavimą, nekalbant jau apie kitas mažiau reikšmingas apraiškas. Žodžiu tariant, terminų vartosena, kuri leidžia keisti tam tikrose ribose jų prasmę bei reikšmę, turi būti taisyklinga, arba paremta kalbos bei logikos dėsniais.

(Tęsinys lauktinas).

„Šviesos“ spaustuvė, Kaunas, Jakšto gatvė, Nr. 2 Tel. 20-95.